

**Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Бюро з демократичних інститутів і прав людини**

256/2022

ВЕРБАЛЬНА НОТА

Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДПІЛ) висловлює свою пошану делегаціям держав-учасниць ОБСЄ і, відповідно до пункту 7 Московського документу 1991 року, має честь передати висновки експертної місії, утвореної згідно з Московським механізмом за підтримки 45 держав-учасниць ОБСЄ після двосторонніх консультацій з Україною, разом з описом дій, які Україна вжила або має намір вжити щодо них.

БДПІЛ користується цією можливістю, щоб поновити перед делегаціями держав-учасниць ОБСЄ запевнення у своїй найвищій повазі.

[Підпис]

Печатка
«БЮРО ОБСЄ
ДЕМОКРАТИЧНИХ
ІНСТИТУТІВ І
ПРАВ ЛЮДИНИ
ОБСЄ S/N: 032-2011»

Варшава, 11 червня 2022 року

До
Делегацій держав-учасниць ОБСЄ
Відень

У разі невідповідності англійська версія має переважну силу.

ЗВІТ ПРО ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ТА ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ, ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

ВЧИНЕНІ В УКРАЇНІ (1 КВІТНЯ – 25 ЧЕРВНЯ 2022 РОКУ)

ЗМІСТ

I.	Короткий огляд	3
II.	Вступ та мандат	5
III.	Методологія	7
	A. Мандат місії	7
	B. Методи встановлення фактів	8
	C. Міжнародні стандарти, що застосовуються	9
	1. Міжнародне гуманітарне право	9
	2. Міжнародне право прав людини	11
	3. Міжнародне кримінальне право	13
	4. Зобов'язання ОБСЄ	15
IV.	Заявлені порушення міжнародного гуманітарного права	16
	A. Поводження з особами, що потрапляють під владу супротивної сторони	16
	1. Поранені, хворі, потерпілі від корабельної аварії, а також медичний персонал	16
	2. Повага до померлих	17
	3. Військополонені	18
	4. Цивільні особи	22
	5. Міжнародне гуманітарне право воєнної окупації	26
	B. Ведення воєнних дій	36
	1. Загальна оцінка порушень правил мпг щодо вибору цілей	36
	2. Облоги та гуманітарні коридори	38
	3. Умисні напади на конкретних цивільних осіб	41
	4. Озброєння цивільного населення	43
	5. Живий щит	43
	6. Пасивні запобіжні заходи, що має вжити захисник	44
	7. Об'єкти, що перебувають під особливим захистом	45

8.	Використання зброї	52
9.	Незаконні методи ведення війни.....	57
10.	Війна на морі.....	57
C.	Висновки	62
V.	Заявлені порушення та зловживання у сфері міжнародного права прав людини 64	
A.	Вплив конфлікту на громадянські та політичні права	64
1.	Право на життя.....	64
2.	Заборона катувань, нелюдського та такого, що принижує людську гідність, поводження	72
3.	Право на свободу та безпеку	76
4.	Право на справедливий суд.....	80
5.	Право на свободу вираження поглядів	83
6.	Інші громадянські та політичні права.....	85
B.	Вплив конфлікту на економічні, соціальні та культурні права	89
1.	Право на освіту	90
2.	Право на здоров'я.....	92
3.	Право на соціальне забезпечення.....	93
4.	Право на харчування та воду.....	95
5.	Право на здорове довкілля	96
C.	Вплив конфлікту на вразливі групи	97
1.	Жінки.....	97
2.	Діти.....	100
3.	Літні люди.....	104
4.	Люди з інвалідністю.....	107
5.	Національні та етнічні меншини	108
6.	ЛГБТК особи	111
7.	Громадські спостерігачі (правозахисники та інші активісти).....	113
8.	Внутрішньо переміщені особи (ВПО).....	114
C.	Висновки	116
VI.	Забезпечення відповідальності за воєнні злочини, порушення прав людини та злочини проти людяності	118
A.	Механізми встановлення фактів.....	118
B.	Механізм відповідальності	120
1.	Відповідальність держави	120
2.	Особиста кримінальна відповідальність.....	121
VII.	Загальні висновки.....	123

I. КОРОТКИЙ ОГЛЯД

2 червня 2022 року делегації 45 держав-учасниць ОБСЄ після консультацій з Україною звернулися про застосування Московського механізму ОБСЄ відповідно до пункту 8 Московського документу з метою *«розгляду, подальших дій та розвитку висновків звіту згідно Московського механізму, отриманого державами-учасницями ОБСЄ 12 квітня 2022 року»*, присвяченого *«впливу на права людини та гуманітарним наслідкам вторгнення Російської Федерації та воєнних дій, які підтримує Білорусь, що ведуться проти народу України в межах її міжнародно визнаних кордонів і територіальних вод»*. Згідно з Московським документом, Україна надалі обрала трьох осіб зі списку експертів для участі в експертній місії. Ці три особи: пані Вероніка Білкова (Чеська Республіка), пані Лаура Гуерсіо (Італія) і пані Василка Санцин (Словенія). Місія експертів була офіційно створена 7 червня 2022 року.

Ця місія експертів є другою місією, створеною для розслідування ймовірних порушень міжнародного гуманітарного права (МГП) і міжнародного права прав людини, скоєних на території України під час збройного конфлікту, що розпочався 24 лютого 2022 року в результаті акту військової агресії з боку Російської Федерації проти України. Перша місія була створена 15 березня 2022 року. У своєму звіті, поданому 5 квітня 2022 року та оприлюдненому 13 квітня 2022 року, місія дослідила період з 24 лютого по 1 квітня 2022 року. У другому звіті розглядається період з 1 квітня по 25 червня 2022 року, але також і деякі порушення, вчинені до 1 квітня 2022 року, але про які не було повідомлено в першому звіті, оскільки інформація про них стала доступною лише після цієї дати.

Під час підготовки цього звіту, місія експертів використовувала кілька основних методів встановлення фактів, спираючись на різні джерела інформації. По-перше, вона спиралася на дані, які містяться в першому звіті щодо України, підготовленому в рамках Московського механізму ОБСЄ у квітні 2022 року, а також у інших доповідях, коментарях і заявах міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, Рада Європи, ЄС), держав, НУО та ЗМІ. По-друге, місія провела низку інтерв'ю, як онлайн, так і особисто. По-третє, 20-23 червня 2022 року двоє представників експертної місії, пані Білкова та пані Гуерсіо, відвідали Україну. Під час перебування в Києві вони зустрілися з представниками різних органів влади України. Також вони відвідали міста Ірпінь, Буча та Гостомель. Візит в Україну дозволив місії безпосередньо зібрати важливу інформацію, необхідну для підготовки цього звіту, а також підтвердити інформацію, отриману з інших джерел. За допомогою всіх цих методів встановлення фактів, місія змогла отримати доступ до великої кількості різноманітних доказів і сформуванню гарне уявлення про ситуацію в цілому та щодо конкретних питань, що розглядалися.

Друга місія в основному підтвердила висновки, зроблені першою місією. Вона виявила чіткі ознаки серйозних порушень МГП, переважно з боку російських збройних сил, у багатьох сферах, щодо яких вона проводила розслідування. Значну кількість мирних жителів було вбито або поранено, а цивільні об'єкти, такі як цивільні будинки, лікарні, об'єкти культурної спадщини, школи, багатоповерхові житлові будинки, адміністративні будівлі, пенітенціарні установи, водопостачальні станції та системи електропостачання – було пошкоджено або зруйновано в багатьох містах і селах. Масштаби та частота нападів невибіркового характеру на цивільних осіб та цивільні об'єкти, включно з тими, де не було виявлено військових об'єктів, є достовірним доказом того, що воєнні дії велися російськими збройними силами з нехтуванням своїм фундаментальним зобов'язанням дотримуватися основних принципів вибіркової,

пропорційності та застосування запобіжних заходів, які являють собою фундаментальну основу МГП.

Ознаки тортур і жорстокого поводження на трупах убитих мирних жителів також свідчать про нехтування принципом гуманності, який має бути дороговказом при застосуванні МГП у військових операціях. Події, що відбулися в Бучі та Ірпіні, які відвідала місія, є двома яскравими прикладами грубих порушень МГП згідно Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, та є воєнними злочинами. Існує інформація, що всі порушення, які змогла констатувати місія, вже розслідуються або будуть розслідуватися, а відповідальні особи, якщо вони будуть ідентифіковані та заарештовані, переслідуватимуться відповідними національними або міжнародними судовими органами.

Друга місія дійшла висновку, що під час конфлікту в Україні було значно порушено міжнародне право прав людини (МППЛ). Деякі з найбільш серйозних порушень включають умисне вбивство цивільних осіб, у тому числі журналістів, правозахисників або місцевих мерів; незаконні затримання, викрадення та насильницькі зникнення таких осіб; масштабні депортації мирного українського населення до Росії; різні форми жорстокого поводження, включаючи тортури, що застосовувалися до затриманих цивільних осіб і військовополонених; недотримання гарантій справедливого судового розгляду; і застосування смертної кари. Більшість порушень, хоча й не всі, були скоєні на територіях, які фактично контролюються Російською Федерацією, включно з територіями так званих Донецької та Луганської народних республік, і в основному, відповідальною за їх скоєння є Російська Федерація. Місія виявила два нові тривожні явища, які не згадувалися у першому звіті, або яким було не приділено достатньої уваги в ньому, а саме - створення та використання так званих фільтраційних центрів, а також ухилення Російською Федерацією від виконання своїх міжнародних зобов'язань шляхом передачі затриманих осіб двом так званим Народним Республікам і дозволу їм застосовувати проблемні практики, включаючи застосування смертної кари.

Друга місія також підтвердила, що конфлікт в Україні дуже негативно вплинув на реалізацію економічних, соціальних і культурних прав, таких як право на освіту, право на здоров'я, право на соціальне забезпечення, право на їжу та воду, а також право на здорове довкілля. Цей вплив не обмежується випадками прямого порушення цих прав, а також є результатом загального рівня руйнувань та порушення надання життєво важливих послуг (освіта, охорона здоров'я, виробництво продуктів харчування тощо) в країні. Крім того, місія хотіла б наголосити, що особливу увагу необхідно приділяти особам, які належать до вразливих груп, таким як жінки, діти, літні люди або люди з інвалідністю. Усі порушення МППЛ тягнуть за собою відповідальність держави, що їх скоїла. Крім того, найбільш серйозні з них можуть призвести до особистої кримінальної відповідальності за звинуваченнями у воєнних злочинах та злочинах проти людяності.

Друга місія поділяє сумніви, висловлені першою місією щодо того, чи може російський напад на Україну сам по собі кваліфікуватися як *«широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення»*, що створює контекст для злочинів проти людяності. Тим не менше, вона повністю підтверджує висновок про те, що деякі моделі насильницьких дій, які порушують МПЛ, що були неодноразово задокументовані під час конфлікту, такі як умисні вбивства, насильницькі зникнення або викрадення цивільних осіб, відповідають цій кваліфікації, і що будь-який окремих насильницький акт такого типу, вчинений в рамках такого нападу та з усвідомленням цього, є злочином проти людяності. Друга місія також зазначає, що існування таких моделей стало більш очевидним в період, який розглядається в цьому звіті.

II. ВСТУП ТА МАНДАТ

2 червня 2022 року делегації 45 держав-учасниць ОБСЄ (Албанія, Андорра, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Турецька Республіка, Сполучене Королівство та Сполучені Штати Америки) після консультацій з Україною звернулися до Московського механізму ОБСЄ згідно з пунктом 8 Московського документа для *«розгляду, подальших дій та розвитку висновків звіту згідно Московського механізму, отриманого державами-учасницями ОБСЄ 12 квітня 2022 року»*, присвяченого *«впливу на права людини та гуманітарним наслідкам вторгнення Російської Федерації та воєнних дій, які підтримує Білорусь, що ведуться проти народу України в межах її міжнародно визнаних кордонів і територіальних вод»*.¹

Згідно з Московським документом, згодом Україна обрала трьох осіб зі списку експертів² для участі в експертній місії. Цими трьома експертами є: пані Вероніка Білкова³ (Чеська Республіка), пані Лаура Гуерсіо⁴ (Італія) і пані Василка Санцін⁵ (Словенія).⁶ Місія експертів була офіційно створена 7 червня 2022 року.⁷

У своєму листі до Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ) Україна зазначила, що буде вдячна, якщо місія експертів *«розгляне, доопрацює та розвине висновки Звіту Московського механізму від 12 квітня 2022 року та, зокрема:*

- *дослідить наслідки вторгнення Російської Федерації та воєнних дій, які підтримує Білорусь, проти народу України в межах її міжнародно визнаних кордонів та територіальних вод, в гуманітарному аспекті та в аспекті прав людини;*
- *встановить факти та обставини можливих порушень зобов'язань ОБСЄ, а також порушень і зловживань міжнародним правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом;*
- *встановить факти та обставини можливих випадків воєнних злочинів і злочинів проти людяності, у тому числі внаслідок умисних і невивіркових нападів на цивільне населення та цивільну інфраструктуру; збере, консолідує та проаналізує цю інформацію з метою представлення її відповідним механізмам підзвітності, а також національним, регіональним або міжнародним судам чи трибуналам, які мають або можуть у майбутньому мати юрисдикцію;*
- *повідомить про всі звірства, вчинені збройними силами РФ в Україні, включаючи, але не обмежуючись, зловживаннями, порушеннями та злочинами в місті Києві та Київській області (Буча, Ірпінь, Гостомель, Бородянка та інші населені*

¹ Див. Україна призначає трьох експертів до складу місії в рамках Московського механізму ОБСЄ, *ОБСЄ*, 7 червня 2022 р., <https://www.osce.org/odihr/519834>

² Московський механізм: список експертів, *ОБСЄ*, 6 жовтня 2021 р., <https://www.osce.org/odihr/20062>

³ Вероніка Білкова – професор міжнародного права на юридичному факультеті Карлового університету в Празі та керівник Центру міжнародного права в Інституті міжнародних відносин у Празі.

⁴ Лаура Гуерсіо – професор соціології прав людини та міжнародного співробітництва з метою розвитку в Університеті Перуджі, член Ради Європейського інституту права у Відні.

⁵ Василька Санцін – професор міжнародного права, завідувач кафедри міжнародного права та директор Інституту міжнародного права та міжнародних відносин юридичного факультету Університету Любляни.

⁶ Експерти хотіли б подякувати своїм помічникам і колегам, зокрема Федеріці Крістіані, Елії Шерв'є, Нелі Ларишовій і Сімоні Ланцелотто, за їхню цінну підтримку.

⁷ Див. Україна призначає трьох експертів до складу місії в рамках Московського механізму ОБСЄ, *ОБСЄ*, 7 червня 2022 р., <https://www.osce.org/odihr/519834>

пункти області), місті Маріуполі, Херсонській області, Донецькій області, Луганській області, Сумській області, Харківській області, Запорізькій області, Одеській області, Чернігівській області, Миколаївській області;

- врахує зауваження, надані українською стороною до Звіту від 12 квітня 2022 року;
- оприлюднить звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені під час військової агресії Росії проти України, який би повторював структуру (сім основних розділів) звіту від 12 квітня 2022 року».

Московський механізм, заснований Конференцією з людського виміру в 1991 році, дає можливість створювати місії експертів для надання допомоги державам-учасникам у вирішенні конкретного питання або проблеми, пов'язаної з людським виміром. За допомогою параграфу 8 Московського документу «одна чи кілька держав-учасниць /.../ можуть вимагати, щоб ОБСЄ запитала іншу державу-учасницю, чи погоджується вона запросити місію експертів для вирішення конкретного, чітко визначеного питання щодо її території, що стосується людського виміру ОБСЄ». Якщо відповідна держава-учасниця погоджується запросити таку місію, вона обирає до трьох осіб зі списку експертів і негайно інформує ОБСЄ про створення місії. ОБСЄ повідомляє всі держави-учасниці, а також, якщо необхідно, надає відповідну підтримку такій місії.

Метою місії експертів є «сприяти вирішенню конкретного питання або проблеми, що стосується людського виміру».⁸ Місія може «збирати інформацію, необхідну для виконання своїх завдань, і, за необхідності, використовувати свої можливості та послуги з медіації для сприяння діалогу та співпраці між зацікавленими сторонами».⁹ Держава, що запрошує, зобов'язана повною мірою співпрацювати з місією експертів і сприяти її роботі. «Місія також може конфіденційно отримувати інформацію від будь-якої особи, групи чи організації щодо питань, які вона розглядає».¹⁰ Відповідно до параграфу 7 Московського документу, місія експертів має представити свої зауваження державі, що запрошує, якомога швидше, бажано протягом трьох тижнів після її створення.

Нинішня місія експертів є другою місією, створеною для розслідування ймовірних порушень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, вчинених на території України під час збройного конфлікту, спровокованого актом військової агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 р. Перша місія була створена 15 березня 2022 року. У своєму звіті, поданому 5 квітня 2022 року та оприлюдненому 13 квітня 2022 року,¹¹ місія досліджувала події у період з 24 лютого до 1 квітня 2022 р. Вона дійшла наступних висновків:

- Місія виявила чіткі моделі порушень російськими військами міжнародного гуманітарного права (МГП). В основному, порушення стосувалися ведення бойових дій, поводження з жителями окупованих територій та поводження з військовополоненими. Місія дійшла висновку, що неможливо уявити, щоб стільки цивільних осіб було б вбито й поранено, а стільки цивільних об'єктів (включно з лікарнями, об'єктами культурної спадщини чи школами) було б пошкоджено або знищено, якби Росія дотримувалася своїх зобов'язань за МГП

⁸ Параграф 5 Московського документа..

⁹ Параграф 5 Московського документа..

¹⁰ Параграф 6 Московського документа..

¹¹ Вольфганг Бенедек, Вероніка Білкова, Марко Сассолі, *Звіт про порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в Україні з 24 лютого 2022 р.*, ОБСЄ, Відень, 13 квітня 2022 р.

щодо вибірковості, пропорційності та застосування запобіжних заходів при веденні бойових дій в Україні. Деякі проблеми були виявлені і щодо практик України.

- Місія знайшла достовірні докази, які свідчать про те, що порушення міжнародного права прав людини (МППЛ), у тому числі найбільш основоположних прав людини (право на життя, заборона тортур, право на безпеку), були скоєні, здебільшого, на територіях, які знаходяться під ефективним контролем Росії. Крім того, спричинивши серйозні руйнування та перешкоджаючи наданню життєво важливих послуг (освіта, охорона здоров'я), конфлікт вплинув на реалізацію прав людини мешканцями України. Особливо сильно постраждали вразливі групи, такі як жінки, діти, літні люди та люди з інвалідністю, окрім того, конфлікт призвів до утворення нових вразливих груп (біженці, внутрішньо переміщені особи).
- Місія виявила численні порушення МГП, які є воєнними злочинами, якщо вдасться знайти відповідальних осіб. Ці порушення включали жорстоке поводження з військовополоненими, умисне вбивство цивільних осіб, умисні напади на цивільних осіб та цивільні об'єкти, включаючи школи, лікарні чи об'єкти культурної спадщини, або недотримання принципів вибірковості, пропорційності та застосування запобіжних заходів.
- Місія також дійшла висновку, що деякі з порушень МППЛ, ймовірно, можуть кваліфікуватися як злочини проти людяності. Вона знайшла достовірні докази, які свідчать про те, що принаймні деякі моделі насильницьких дій, які були неодноразово задокументовані під час конфлікту, наприклад, умисні вбивства, звалтування, викрадення або масові депортації цивільних осіб, кваліфікуються як широкомасштабні або систематичні напади на цивільне населення.
- Місія визначила юридичні зобов'язання, які виникають у зв'язку з ймовірними порушеннями МГП та МППЛ та ймовірним вчиненням воєнних злочинів і злочинів проти людяності. До них належать зобов'язання розслідувати такі звинувачення, зобов'язання поважати та забезпечувати дотримання МГП, зобов'язання припинити воєнні злочини та злочини проти людяності та зобов'язання надавати відшкодування жертвам порушень МГП чи МПЧ. Місія також зробила огляд механізмів підзвітності, які існують на глобальному, регіональному та національному рівнях, і розглянула пропозиції, спрямовані на створення нових механізмів такого типу (спеціальний трибунал для України, нова платформа підзвітності тощо).

Другій місії експертів було доручено розглянути висновки першого звіту, доопрацювати та розвинути їх. Відповідно до запиту країни, що запрошує, України, місія вирішила відтворити в цьому звіті структуру попереднього звіту та його семи основних розділів. Місія врахувала зауваження, подані Україною щодо першого звіту.

III. МЕТОДОЛОГІЯ

A. МАНДАТ МІСІЇ

Часовий мандат місії експертів охоплює період з 1 квітня 2022 року по 25 червня 2022 року, коли звіт було завершено. На момент завершення роботи над звітом конфлікт в Україні, на жаль, ще тривав. Таким чином, у цьому звіті не могло бути надано остаточного огляду всіх інцидентів, які могли статися під час цього конфлікту. Географічно місія зосереджена на ймовірних порушеннях МГП та МППЛ, вчинених на всій території України в межах її міжнародно визнаних кордонів (включаючи Автономну

Республіку Крим, місто Севастополь, Донецьку та Луганську області та всі регіони, які перебувають під тимчасовою окупацією Російської Федерації з 24 лютого 2022 року). Місія не має обмежень щодо особового обсягу свого мандату, тобто вона розслідувала всі потенційні порушення міжнародних стандартів, незалежно від громадянства особи, яка їх вчинила, та ідентичності сторони, якій вони приписуються.

Відповідно до пункту 7 Московського документу, місія експертів мала три тижні на підготовку звіту. Такий обмежений проміжок часу разом із триваючим характером конфлікту та постійним надходженням нової інформації не дозволили місії перевірити всі звинувачення про порушення МГП та МППЛ, отримані з різних джерел, та «доповідати про всі звірства, вчинені російськими збройними силами в Україні» /курсив доданий/, як просила держава, що запрошує. Проте, подібно до першого звіту, цей наступний звіт визначає основні моделі поведінки, несумісні з міжнародними стандартами, і наводить конкретні приклади, що ілюструють ці моделі. Також вказується, які порушення міжнародних стандартів призводять до відповідальності не лише відповідної сторони конфлікту, але й до особистої кримінальної відповідальності (за воєнні злочини чи злочини проти людяності). Водночас, місія не була в змозі та не мала повноважень проводити кримінальні розслідування та встановлювати конкретних осіб, винних у таких злочинах. Це завдання мають взяти на себе національні та міжнародні прокуратури та судові органи.

В. МЕТОДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ

Під час підготовки цього звіту місія експертів використовувала кілька основних методів встановлення фактів, спираючись на різні джерела інформації.

По-перше, вона спиралася на дані, що містяться у звіті щодо України, підготовленому в рамках Московського механізму ОБСЄ у квітні 2022 року. Вона також використовувала інші письмові звіти, коментарі та заяви, підготовлені міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, Рада Європи, ЄС), державами, неурядовими організаціями та ЗМІ. Крім того, після створення місії ОБСЄ відновила спеціальний онлайн-канал комунікації, через який ті, хто володів відповідною інформацією, могли ділитися, і справді ділилися нею.

По-друге, місія провела низку інтерв'ю, як онлайн, так і особисто. Експерти висловлюють подяку всім співрозмовникам, які знайшли час поспілкуватися з ними, поділитися з ними актуальною інформацією та надати їм докази. Вони хотіли б особливо подякувати Моніторинговій місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) за високий рівень співпраці та обмін інформацією. Як і під час першої місії, цінну інформацію та аналітику надала Лабораторія гуманітарних досліджень Єльської школи громадського здоров'я, а також різні НУО.

По-третє, 20-23 червня 2022 року двоє членів експертної місії – пані Білкова та пані Гуерсіо – відвідали Україну. Під час візиту відбулися зустрічі з представниками Міністерства оборони, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Офісу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим, Міністерства юстиції, Офісу Генерального прокуратура та Міністерства закордонних справ. Вони також відвідали міста Ірпінь, Буча та Гостомель, які з кінця лютого до кінця березня 2022 року кілька тижнів перебували під тимчасовою окупацією збройних сил Російської Федерації та де, за повідомленнями, у той період були скоєні різні звірства. Експерти також зустрілися з кількома свідками, які могли повідомити про події на деяких тимчасово окупованих територіях. З міркувань безпеки імена таких осіб не можуть бути розголошені. Експерти висловлюють подяку українській владі за всю надану допомогу в організації та під час візиту.

За допомогою застосування сукупності методів встановлення фактів, місія змогла отримати доступ до великої кількості різноманітних доказів і отримати добре уявлення про ситуацію в цілому та щодо конкретних питань, що розглядалися. Під час підготовки звіту місія користувалася адміністративною та матеріально-технічною підтримкою БДПЛ. Експерти підкреслюють, що відповідно до правил Московського механізму, ОБСЄ жодним чином не втручалася в основну роботу місії, яка діяла повністю незалежно та неупереджено.

Місія із жалем констатує відсутність співпраці з боку Російської Федерації. За прикладом першої місії, у день свого заснування місія направила лист до Постійного представництва Російської Федерації при ОБСЄ, в якому запрошувала Російську Федерацію співпрацювати з місією та ділитися з нею всією необхідною інформацією, якою може володіти Російська Федерація і яка може допомогти місії взяти до уваги позицію Російської Федерації під час проведення свого розслідування. На жаль, лист залишився без відповіді. Незважаючи на це, місія змогла отримати доступ і використовувати офіційні заяви і позиції Російської Федерації та взяла їх до відома у звіті.

Крім того, місія зіткнулася з очевидними проблемами, пов'язаними з поширенням пропаганди, дезінформації та фейкових новин, які завжди супроводжують збройні конфлікти. Місія намагалася подолати цю проблему, ретельно зваживши всі докази, які були в її розпорядженні, і намагаючись, наскільки це можливо, перехресно перевірити будь-яку інформацію через різні взаємозалежні джерела.

С. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ

Місії експертів було доручено розслідувати та повідомляти про можливі порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, а також можливі порушення зобов'язань ОБСЄ. Таким чином, у правовій оцінці ситуацій і випадків, задокументованих у цьому звіті, було застосовано чотири основні набори міжнародних стандартів, а саме стандарти міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права та зобов'язань ОБСЄ. Ці набори правових стандартів не є взаємно відокремленими та суттєво перетинаються. Один і той самий випадок, наприклад, вбивство затриманої цивільної особи, може водночас являти собою порушення всіх чотирьох груп стандартів, і може призвести одночасно до відповідальності держави, якій це вбивство буде приписано, та, до відповідальності конкретних осіб, які вчинили або замовили таке вбивство.

1. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Міжнародне гуманітарне право (МГП) — це галузь міжнародного публічного права, яка застосовується саме в контексті збройних конфліктів і спрямована на обмеження гуманітарних та інших наслідків таких конфліктів. МГП застосовується як у міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах, і його норми спрямовані до державних або недержавних сторін конфлікту. Конфлікт, який розглядається в цьому звіті, є міжнародним збройним конфліктом, який загалом визначається як *«усі випадки оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту, який може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнається однією із них»*.¹² Згідно з цим визначенням, внутрішня кваліфікація ситуації сторонами конфлікту та те, як вони його називають, не мають жодного впливу на її кваліфікацію відповідно до МГП, яке спирається виключно на об'єктивні критерії, а саме

¹² Спільна стаття 2(1) чотирьох Женевських конвенцій.

на те, чи відбувається «застосування збройних сил між державами».¹³ У конфлікті між Російською Федерацією та Україною це, безсумнівно, так, і тому МГП там повністю застосовується. МГП не допускає відступів.

МГП складається з двох основних галузей. Перша — *Женевське право*, яке захищає жертв війни, тобто тих, хто не бере або більше не бере участі у військових діях і опинився в руках іншої сторони конфлікту (поранені, хворі, потерпілі від корабельної катастрофи, військовополонені, іноземні цивільні особи на території іншої сторони конфлікту, цивільні особи на окупованих територіях тощо). Женевське право регулюється чотирма Женевськими конвенціями (1949 р.) і трьома Додатковими протоколами до них (1977 р., 2005 р.). Усі чотири Женевські конвенції (ЖК) і Додатковий протокол I (ДП) застосовуються в міжнародних збройних конфліктах. Російська Федерація та Україна є сторонами всіх цих документів. Основні норми Женевського права вважаються частиною міжнародного звичаєвого права.¹⁴

Другою галуззю МГП є *Гаазьке право*, яке обмежує засоби та методи ведення війни, тобто вказує, яку військову тактику та яку зброю можуть застосовувати сторони конфлікту на полі бою. Гаазьке право регулюється Гаазькими конвенціями (1899 р., 1907 р.) і багатьма іншими, більш конкретними договорами, такими як *Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту та два протоколи до неї* (1954 р., 1999 р.), *Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення* (1972 р.), *Конвенція про заборону або обмеження використання конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мати невибіркову дію* (1980 р., ККЗ) і п'ять протоколів до неї (1980, 1995, 2003), *Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і використання хімічної зброї та про її знищення* (1993 р.), *Конвенція про заборону використання, накопичення, виробництва та передачі протипіхотних мін та про їх знищення* (1997 р.), *Конвенція про касетні боєприпаси* (2008 р.) та *Договір про заборону ядерної зброї* (2017). Російська Федерація та Україна є сторонами деяких із цих договорів.¹⁵ Знову ж таки, деякі норми Гаазького права вважаються частиною міжнародного звичаєвого права.

Усі сторони конфлікту зобов'язані поважати та забезпечувати дотримання МГП своїми збройними силами та іншими особами чи групами, які фактично діють за їх вказівками або під їх керівництвом чи контролем.¹⁶ Це зобов'язання жодним чином не пов'язане та не обумовлене взаємністю дотримання.¹⁷ Порушення МГП тягнуть за собою відповідальність сторони конфлікту, яка здійснила таке порушення.¹⁸ Згідно із загальними правилами відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння,¹⁹ відповідальна держава зобов'язана припинити порушення, запропонувати відповідні

¹³ МТКЮ, *Прокурор проти Душко Тадіча*, справа № IT-94-1-AR72, Апеляційна палата, Рішення щодо клопотання захисту про проміжну апеляцію щодо юрисдикції, 2 жовтня 1995 р., п. 70.

¹⁴ Жан-Марі Хенкерцс, Луїза Досвальд-Бек (ред.), *Звичаєве міжнародне гуманітарне право, Том I: Правила, Том II: Практика*, Cambridge University Press, Кембрідж, 2005 р.

¹⁵ Україна є учасницею усіх цих договорів, крім *Конвенції про касетні боєприпаси* (2008) та *Договору про заборону ядерної зброї* (2017). Російська Федерація також не є учасником цих двох договорів і, крім того, вона не ратифікувала Другий протокол до *Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту* (1999 р.) і *Конвенцію про заборону використання, накопичення, виробництва та передачі протипіхотних мін та їх знищення* (1997)

¹⁶ Правило 139 ЗМГП.

¹⁷ Правило 140 ЗМГП.

¹⁸ Правило 149 ЗМГП.

¹⁹ *Проекти статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння в UN Doc. A/56/10, Доповідь Комісії міжнародного права про роботу її п'ятдесят третьої сесії*, Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, п'ятдесят шоста сесія, Доповнення № 10, листопад 2001 р., с. 43-59.

запевнення та гарантії його неповторення, якщо цього вимагають обставини, і забезпечити відшкодування шкоди, завданої міжнародно-протиправним діянням.²⁰

2. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

Міжнародне право прав людини (МППЛ) охоплює набір правил, згідно яких держави зобов'язалися поважати, захищати та реалізовувати права людини всіх осіб на своїй території або під їхньою юрисдикцією. Основними джерелами МППЛ є універсальні та регіональні договори, хоча найбільш фундаментальні норми МППЛ є частиною міжнародного звичаєвого права.

На *універсальному* рівні це *Міжнародний пакт про громадянські та політичні права* (1966 р., МПГПП), *Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права* (1966 р., МПЕСКП) і сім договорів, які зосереджені на конкретному порушенні прав людини або на захисті певних груп уразливих осіб. Україна є державою-учасницею всіх цих документів, крім *Міжнародної конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей* (1990 р., КЗМ). Вона також ратифікувала практично всі факультативні протоколи (ФП) до цих конвенцій, за винятком ФП до МПЕСКП. Російська Федерація є державою-учасницею всіх цих документів, за винятком КЗМ та *Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень* (2006, КЗНЗ). Вона ратифікувала перший ФП до МПГПП, перші два ФП до Конвенції ООН про права дитини (КПД) та ФП до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДЖ).

На *регіональному* рівні як Україна, так і Російська Федерація на момент початку конфлікту були членами Ради Європи. Однак, 16 березня 2022 року членство Російської Федерації в організації було припинене рішенням Комітету міністрів.²¹ У 1997 та 1998 роках відповідно, Україна та Російська Федерація ратифікували Європейську конвенцію з прав людини (1950 р., ЄКПЛ). Через виключення з Ради Європи, Російська Федерація *«перестане бути Високою Договірною Стороною ЄКПЛ 16 вересня 2022 року»*.²² Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) залишається компетентним розглядати заяви, подані проти Росії щодо ймовірних порушень ЄКПЛ, які сталися до 16 вересня 2022 року (стаття 58(2) ЄКПЛ).

11 червня 2022 року, Російська Федерація прийняла закон, який передбачає, що країна *«не виконуватиме рішення Європейського суду з прав людини, які набудуть чинності після 15 березня 2022 року»*.²³ У 2006 та 2009 роках відповідно, Україна та Російська Федерація ратифікували Переглянуту Європейську соціальну хартію (1961, ПЄСХ). Знову ж таки, внаслідок її виключення з Ради Європи, Російська Федерація припинить бути державою-учасницею ПЄСХ до 16 вересня 2022 року.²⁴ Також на регіональному рівні Російська Федерація є членом Співдружності Незалежних Держав та державою-учасницею Конвенції СНД про права людини та основні свободи (1995, КПЛОС).

Як пояснювалося в першій доповіді, МППЛ продовжує застосовуватися під час збройних конфліктів. Однак, у такі часи багато гарантій прав людини можуть бути призупинені

²⁰ Правило 150 ЗМПП.

²¹ Резолюція СМ/Res(2022)2 про припинення членства Російської Федерації в Раді Європи від 16 березня 2022 року.

²² Резолюція СМ/Res(2022)3 про правові та фінансові наслідки припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, 23 березня 2022 р., п. 7.

²³ Федеральний закон № 183-ФЗ О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации и признании утратившими силу отдельных положений законодательных актов Российской Федерации, 11.06.2022, пара 7(а).

²⁴ Резолюція СМ/Res(2022)3 про правові та фінансові наслідки припинення членства Російської Федерації в Раді Європи, 23 березня 2022 р., п. 8.

шляхом відступу (стаття 4 МПГПП, стаття 15 ЄКПЛ). Російська Федерація не заявляла про жодні відступи в контексті поточного конфлікту. Україна, навпаки, значною мірою відступила від своїх зобов'язань за МПГПП та ЄКПЛ. Старіші відступи (2015-2019 р., але все ще діючі) стосуються ситуації в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі, а також у Донецькій і Луганській областях. Останні відступи (2022 р.) були зроблені у зв'язку з нападом Росії на Україну та введенням надзвичайного стану в більшості регіонів України (23 лютого) та воєнного стану на всій території України (24 лютого, продовжено на 30 днів з 26 березня і знову 21 квітня, а надалі, на 90 днів 25 травня). Нещодавні відступи стосуються широкого кола прав людини, а саме прав, наданих статтями 2(3), 3, 8(3), 9, 12-14, 17, 19-22, 24-27 МПГПП, статтями 4(3), 5-6, 8-11 та 13-14 ЄКПЛ, статтями 1-3 Додаткового протоколу до ЄКПЛ та статтею 2 Протоколу 4 до ЄКПЛ.²⁵

Місія нагадує, що держави зобов'язані поважати та забезпечувати права людини всіх осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, і що, як встановлено прецедентним правом міжнародних органів з прав людини, юрисдикція не обмежується територією держави,²⁶ а поширюється на території, що перебувають під ефективним (де-факто) контролем держави, що здійснюється безпосередньо чи через недержавні організації,²⁷ а також на осіб, які перебувають під особливим контролем держави (як правило, затриманих фізичних осіб).²⁸ У той час як держава, яка здійснює ефективний контроль над територією, несе відповідальність за забезпечення особам на цій території повного спектру визнаних прав людини, держава, яка здійснює особливий контроль над особою, зобов'язана забезпечити цій особі ті права, які стосуються його/її конкретної ситуації.²⁹

Місія поділяє думку, висловлену в першій доповіді, що деякі частини території України перебувають або певний період перебували під ефективним контролем Російської Федерації. Це стосується Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, які були тимчасово окуповані та (незаконно) анексовані Росією з 2014 року. Деякі частини Донецької та Луганської областей також перебувають під ефективним контролем Росії з 2014 року. Цей контроль здійснюється через підпорядковану місцеву адміністрацію так званих Донецької та Луганської народних республік, за діями яких Росія здійснює (принаймні) загальний контроль. Крім того, з 24 лютого 2022 року Росія встановила (та в певних випадках згодом втратила) ефективний контроль над деякими іншими районами території України, особливо іншими частинами Донецької та Луганської областей і Херсонської області.

Місія також нагадує, що під час збройних конфліктів МППЛ застосовується паралельно з МПП. У цій ситуації, як заявив Міжнародний суд ООН (МС), *«деякі права можуть бути виключно питаннями міжнародного гуманітарного права; інші можуть бути виключно питаннями права прав людини; інші можуть бути питаннями обох цих галузей*

²⁵ Статус договорів, *Збірка договорів ООН*, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?chapter=4&clang=_en&mtdsg_no=IV-4&src=IND; Reservations and Declarations for Treaty No.005, *Council of Europe*, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=declarations-by-treaty&numSte=005&codeNature=0>

²⁶ ЄСПЛ, *Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства*, заява №. 55721/07, рішення (Велика палата), 7 липня 2011 р., п. 132.

²⁷ ЄСПЛ, *Loizidou проти Туреччини (попередні заперечення)*, заява №. 15318/89, рішення від 23 березня 1995 р., пункт 62; *Кіпр проти Туреччини*, заява № 25781/94, рішення (Велика палата), 10 травня 2001 р., п. 76.

²⁸ ЄСПЛ, *Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства*, заява №. 55721/07, рішення (Велика палата), 7 липня 2011, п. 136. Див. також UN Doc. CCPR/C/CG/36, *Загальний коментар №. 36 (2018) про право на життя*, 30 жовтня 2018 р., п. 63.

²⁹ ЄСПЛ, *Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства*, заява №. 55721/07, рішення (Велика палата), 7 липня 2011 р., п. 137.

міжнародного права».³⁰ В основному визнається, що у тому випадку, якщо має місце останній сценарій, стандарти МППЛ слід тлумачити у світлі МГП, яке в більшості випадків застосовується *lex specialis*. У той же час, як зазначено Комітетом ООН з прав людини (КПЛ), «незважаючи на те, що стосовно певних /.../ прав, більш конкретні норми міжнародного гуманітарного права можуть мати особливе значення для цілей тлумачення /.../ прав, обидві сфери права доповнюють, а не виключають одна одну».³¹ Таким чином, два набори правових стандартів – стандарти МГП та МППЛ – повинні бути взяті до уваги під час правової оцінки багатьох інцидентів, які відбуваються під час збройних конфліктів. Це також пояснює, чому один і той самий інцидент може одночасно порушувати МГП і МППЛ.

Порушення МППЛ мають ті самі правові наслідки, що й порушення МГП, тобто вони породжують зобов'язання припинити порушення, запропонувати відповідні запевнення та гарантії його неповторення, якщо цього вимагають обставини, і забезпечити відшкодування шкоди, спричиненої міжнародно-протиправним діянням. Конкретні договори про права людини, такі як МПГПП та ЄКПЛ, регулюють ці правові наслідки більш детально, а також частково змінюють їх, з огляду на право окремих жертв самостійно оскаржувати порушення в національних та міжнародних (квазі)судових органах.

3. МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Міжнародне кримінальне право (МКП) — це галузь міжнародного публічного права, спрямована на виявлення насильницьких дій, які зазвичай вважаються абсолютно неприйнятними, і на забезпечення притягнення осіб, відповідальних за ці дії, до кримінальної відповідальності перед компетентними національними або міжнародними органами. Наразі міжнародне співтовариство узгодило список із чотирьох злочинів за міжнародним правом, а саме злочин агресії, злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини. Мандат місії стосується злочинів проти людяності та воєнних злочинів; тому цей звіт обмежує свою увагу цими двома злочинами.

Визначення злочинів проти людяності та воєнних злочинів містяться в Римському статуті Міжнародного кримінального суду (1998, зі змінами, внесеними в 2010 та 2017 роках) і повинні відображати норми міжнародного звичаєвого права. Ані Російська Федерація, ані Україна не є державами-учасницями Римського статуту. Проте 9 квітня 2014 року та 8 вересня 2015 року відповідно, двома заявами, зробленими згідно зі статтею 12(3) Римського статуту, Україна визнала юрисдикцію МКС щодо злочинів проти людяності та воєнних злочинів, скоєних на її території з 21 листопада 2013 року.³²

Злочини проти людяності — це насильницькі акти, такі як вбивство, винищення, зґвалтування, депортація або примусове переміщення, катування або насильницьке зникнення, «коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням нападу».³³ Україна прийняла це визначення беззаперечно через дві декларації, видані відповідно до статті 12(3) Римського статуту. Російська Федерація, хоча і не є стороною Римського статуту, ніколи не заперечувала проти цього визначення. Насправді, під час обговорення нового документу про злочини проти людяності в Комісії міжнародного права ООН,

³⁰ МС, *Правові наслідки будівництва стіни на окупованій палестинській території*, консультативний висновок МС, 9 липня 2004 р., п. 106.

³¹ UN Doc. C/21/Rev.1/Add.13, *Загальний коментар № 31, Характер загального юридичного зобов'язання, покладеного на держави-учасниці Пакту*, 26 травня 2004 р., п. 11.

³² Див. Заяву України, подану згідно зі статтею 12(3) Статуту МКС, 8 вересня 2015 р. https://www.icc-cpi.int/iccdocs/other/Ukraine_Art_12-3_declaration_08092015.pdf

³³ Стаття 7 Римського Статуту МКС.

Російська Федерація прямо підтримала «дослівне відтворення /.../ визначення злочинів проти людяності, яке міститься в Римському статуті».³⁴

Згідно зі звичаєвим міжнародним правом, усі держави зобов'язані запобігати, переслідувати та карати злочини проти людяності.³⁵ З цією метою вони повинні вжити необхідних заходів для забезпечення того, щоб ці злочини були криміналізовані згідно з їхнім кримінальним законодавством і щоб їхні органи мали юрисдикцію щодо таких злочинів на основі принципів територіальності, індивідуальності та універсальності. Кожна держава повинна також «забезпечити, щоб її компетентні органи розпочинали швидке, ретельне та неупереджене розслідування кожного разу, коли є достатні підстави вважати, що дії, які являють собою злочини проти людяності, були вчинені або вчиняються на будь-якій території під її юрисдикцією».³⁶ На відміну від багатьох інших держав, ані Україна, ані Російська Федерація, не включили до своїх кримінальних кодексів категорію злочинів проти людяності як таку.³⁷ Виконуючи зобов'язання щодо покарання за злочини проти людяності, двом країнам, таким чином, доведеться переслідувати їх за більш загальними категоріями злочинів (вбивство, зґвалтування, захоплення заручників тощо).

Воєнні злочини являють собою порушення основних норм МГП, які застосовуються як до сторін конфлікту, так і до окремих осіб. Такі порушення тягнуть за собою одночасно відповідальність відповідної сторони конфлікту та особисту кримінальну відповідальність злочинця. Воєнні злочини полягають або в серйозних порушеннях Женевського права, таких як умисне вбивство, катування або масштабне руйнування, спрямоване проти осіб або власності, які захищені відповідно до ЖК та ДП I; або в інших серйозних порушеннях законів і звичаїв війни, особливо підтверджених порушеннях Гаазького права, таких як умисні напади на цивільне населення або об'єкти, або застосування заборонених засобів або методів ведення війни. Воєнні злочини мають правову основу в договорах МГП і звичаєвих нормах МГП.

Женевські конвенції та ДП I чітко накладають на держави зобов'язання «прийняти будь-яке законодавство, необхідне для забезпечення ефективних кримінальних санкцій для осіб, які вчиняють або наказують вчинити будь-яке з серйозних порушень цієї Конвенції /.../».³⁸ Крім того, вони встановлюють зобов'язання «розшукувати осіб, які підозрюються в тому, що скоїли чи віддали наказ вчинити такі серйозні порушення, та /.../ притягувати таких осіб, незалежно від їх національності, до відповідальності у /їхніх/ судах».³⁹ Міжнародне звичаєве право поширює ці зобов'язання на інші серйозні порушення законів і звичаїв війни, уточнюючи, що держави повинні встановити та здійснювати територіальну та особисту юрисдикцію щодо воєнних злочинів (злочинів, вчинених їхніми громадянами чи збройними силами чи на їхній території) і можуть установлювати універсальну юрисдикцію, але якщо вони це роблять, то вони повинні її

³⁴ UN Doc. A/C.6/70/SR.23, Шостий комітет. Короткий протокол 23-го засідання, 27 листопада 2015 р., пункт 18.

³⁵ Проекти статей про запобігання та покарання злочинів проти людяності в UN Doc. A/74/10, Звіт Комісії міжнародного права про роботу її Сімдесять першої сесії, Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, Сімдесять перша сесія, Доповнення № 10, серпень 2019 р., стор. 11-21.

³⁶ Там само, Стаття 8.

³⁷ В Україні нормативно-правовий акт про імplementацію Римського статуту, який має включити до українського правопорядку категорію злочинів проти людяності, був прийнятий Верховною Радою у травні 2021 року, але досі не підписаний Президентом України. Див. проект Закону No 2689 про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права.

³⁸ Стаття 49 ЖКІ, Стаття 50 ЖКІІ, Стаття 50 ЖКІІІ, Стаття 129 ЖКІV, Стаття 145 ДПІ.

³⁹ Там само.

здійснювати.⁴⁰ І Україна, і Російська Федерація включили до своїх кримінальних кодексів певні воєнні злочини.⁴¹

Важливо підкреслити, що злочини проти людяності та воєнні злочини не є взаємовиключними категоріями, тому одне діяння може відповідати кваліфікації обох злочинів.

4. ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ОБСЄ

У рамках НБСЄ та ОБСЄ, згідно людського виміру, з 1970-х років було прийнято численні зобов'язання, які стосуються та розвивають правові стандарти, що містяться в МГП, МППЛ та МКП.⁴² І Російська Федерація, і Україна, взяли на себе зобов'язання дотримуватися цих стандартів.

Стосовно МГП держави-учасниці зобов'язалися *«за будь-яких обставин поважати та забезпечувати повагу до міжнародного гуманітарного права, включаючи захист цивільного населення»*, і нагадали, *«що ті, хто порушує міжнародне гуманітарне право, несуть особисту відповідальність»* (Гельсінкі, 1992 р., пункти 47-48). Вони також підкреслили важливість захисту під час збройного конфлікту членів певних уразливих груп, таких як журналісти (Москва, 1991 р., пункт 34), біженці та переміщені особи (Будапешт, 1992 р., пункт 32), діти (Стамбул, 1999, параграф 28) або жінки (Любляна, 2005 р.).

Щодо МППЛ, то ще в 1975 році держави-учасниці заявили, що вони *«сприятимуть і заохочуватимуть ефективне здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод, які впливають з притаманної людині гідності і необхідні для її вільного і повного розвитку»* (Гельсінкі, 1975). З того часу вони неодноразово підтверджували свою прихильність до захисту та просування повного спектру прав людини. Незважаючи на те, що в документах НБСЄ/ОБСЄ містяться посилення та коментарі щодо практично всіх прав людини, певним тематичним сферам приділяється особлива увага. Однією із них є право на свободу вираження поглядів, включаючи захист засобів масової інформації та безпеку журналістів, на підтримку яких було зроблено численні декларації та заяви, особливо після заснування в 1997 році посади Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ.⁴³ Іншим є сприяння гендерній рівності та зусилля з усунення гендерного насильства в усіх його формах, включаючи насильство, пов'язане з конфліктом,⁴⁴ і торгівлю жінками та дівчатами.⁴⁵ Багато інших прав і груп осіб займають чільне місце в зобов'язаннях НБСЄ/ОБСЄ.

⁴⁰ Правила 157-158 ЗМГП.

⁴¹ Див., зокрема, розділ XX Кримінального кодексу України та розділ XII Кримінального кодексу Російської Федерації.

⁴² Див. *Зобов'язання щодо людського виміру ОБСЄ, том. I Тематичний збірник, 3-є видання, вип. II. Хронологічна компіляція*, т. III, ОБСЄ-БДПЛ, Варшава, 2012.

⁴³ Рішення Постійної ради № 193, Мандат представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ (Копенгаген, 1997).

⁴⁴ Див. *Рішення № 14/04, План дій ОБСЄ щодо сприяння гендерній рівності 2004 р.* (Софія, 2004 р.); *Рішення № 15/05 про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок* (Любляна, 2005).

⁴⁵ *Рішення про посилення зусиль ОБСЄ щодо боротьби з торгівлею людьми* (Відень, 2000 р.); *Декларація про торгівлю людьми* (Порту, 2002); *Рішення № 2/03 про боротьбу з торгівлею людьми: План дій ОБСЄ щодо боротьби з торгівлею людьми* (Маастрихт, 2003); або *Рішення № 8/07 про боротьбу з торгівлею людьми з метою трудової експлуатації* (Мадрид, 2007 р.).

IV. ЗАЯВЛЕНІ ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

A. ПОВОДЖЕННЯ З ОСОБАМИ, ЩО ПОТРАПЛЯЮТЬ ПІД ВЛАДУ СУПРОТИВНОЇ СТОРОНИ

1. ПОРАНЕНІ, ХВОРИ, ПОТЕРПІЛІ ВІД КОРАБЕЛЬНОЇ АВАРІЇ, А ТАКОЖ МЕДИЧНИЙ ПЕРСОНАЛ

Місія збрала велику кількість доказів нападів на лікарні, медичний персонал, медичні частини та санітарний транспорт. Це означає порушення обов'язку поважати та захищати поранених і хворих учасників бойових дій і мирне цивільне населення, а також медичний персонал, який надає їм допомогу. Поранені та хворі, а також медичний персонал та капелани за жодних обставин не можуть бути частково або повністю позбавлені прав, гарантованих їм МГП.⁴⁶

За даними Associated Press, російські війська неодноразово атакували українські медичні заклади, завдаючи ударів по лікарнях, машинах швидкої допомоги, медиках, пацієнтах і навіть новонароджених, причому станом на 29 травня 2022 року було задокументовано щонайменше 34 напади.⁴⁷ Сотні лікарень та інших медичних закладів було зруйновано, залишаючи лікарів без ліків для лікування раку або інструментів для проведення необхідних операцій. За даними МОЗ України, російські війська повністю зруйнували 101 лікарню в Україні, пошкодили або захопили майже 200 карет швидкої допомоги.⁴⁸ Станом на 3 травня 2022 року, Президент Зеленський повідомив, що з урахуванням усіх медичних закладів, російські війська знищили або пошкодили майже 400 закладів охорони здоров'я, включаючи лікарні, пологові будинки та амбулаторії.⁴⁹

Такі дії є порушеннями МГП, починаючи з першої Женевської конвенції 1864 року, заснованої на принципі захисту хворих і поранених під час збройного конфлікту, і пізніше включені в 1949 році до ЖК I, ЖК II і ЖК IV,⁵⁰ і вони можуть являти собою воєнні злочини відповідно до Римського статуту.⁵¹

Станом на 22 червня 2022 року, організація «Лікарі без кордонів» (MSF) повідомила, що евакуювала залізницею 653 пацієнтів із охопленої війною східної України до лікарень, розташованих у безпечніших частинах країни. Протягом двох місяців, а саме з 31 березня по 6 червня 2022 року, вони евакуювали залізницею із охопленої війною східної України та надали допомогу понад 600 пацієнтам, 355 з яких отримали поранення безпосередньо

⁴⁶ ЖК I, Стаття 7.

⁴⁷ Майкл Бісбекер, Еріка Кінец, Беатріс Дюпої, «Воєнні злочини: напад Росії на український госпіталь», *AP News*, 29 травня 2022 р., <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-crimes-tracker-b39137c3a96eef06f4ba1793fd694542>; Олександра Панасицька, Женевські конвенції: як Росія їх порушує і звинувачує в цьому Україну. *VoxCheck* пояснює, *Vox Ukraine*, 14 березня 2022 р., <https://voxukraine.org/en/the-geneva-conventions-how-russia-breaches-them-and-blames-ukraine-for-it-voxcheck-explains/>.

⁴⁸ З моменту вторгнення російська армія знищила 101 лікарню в Україні, *Укрінформ*, 11 травня 2022 р., <https://www.ukrinform.net/rubric-society/3480416-russian-army-destroys-101-hospitals-in-ukraine-since-invasion.html>.

⁴⁹ Алессандра Прентіс та Наталія Зінець, Майже 400 українських медичних центрів знищено російськими атаками, *Global News*, 5 травня 2022 р., <https://globalnews.ca/news/8814156/ukraine-russia-war-hospitals-destroyed-zelensky/>.

⁵⁰ Конвенція (I) про поранених і хворих у діючих збройних силах, Конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб із складу збройних сил на морі, які зазнали корабельної аварії, і Конвенція (IV) про захист цивільного населення в воєнний час (зокрема ст. 16, 18, ст. 20-22). Варто також нагадати, що загальна стаття 3 Женевських конвенцій зобов'язує сторони, як мінімум, збирати та доглядати за пораненими та хворими під час усіх збройних конфліктів.

⁵¹ Статут МКС, стаття 8(2)(b)(ii)(ix)(xxiv).

внаслідок війни. Понад 40 відсотків поранених людей, евакуйованих MSF з постраждалих від війни частин України, були літніми людьми та дітьми.⁵²

Під час майже трьохмісячної блокади металургійного комбінату «Азовсталь», поранені бійці «Азовстали» жили в брудних умовах, із відкритими ранами, перев'язаними нестерильними залишками бинту, без ліків і навіть їжі.⁵³ Організація Об'єднаних Націй та українські інституції стверджували, що зазначеним хворим або пораненим учасникам бойових дій потрібно дозволити покинути український металургійний завод «Азовсталь».⁵⁴

Друга місія під час свого візиту в Україну дізналася, що цивільні особи та поранені учасники бойових дій побоюються, що вони не будуть користуватися повагою та захистом з боку російських військ згідно з МГП. Ця інформація також є основою для повідомлення ЗМІ від 9 червня 2022 року, в якому військові-пацієнти у військовому госпіталі на сході України підтверджують, що вони разом з іншими пацієнтами госпіталю бояться стати прямими цілями для російської авіації.⁵⁵

2. ПОВАГА ДО ПОМЕРЛИХ

Під час місії експерти виявили зображення солдатів і цивільних осіб у соціальних мережах, на яких чітко видно, що до їхніх рештків не ставилися шанобливо й не поховали, як це повинно бути зроблено згідно з МГП.⁵⁶

Місії вдалося підтвердити факти недотримання поваги до загиблих обома воюючими сторонами. Перед тим, як залишити місто Буча у березні 2022 року, росіяни розбомбили колону людей, яка виїжджала з міста, а також стріляли по пішоходах. Вони залишили їхні тіла покрученими, зламаними та спаленими прямо там, де вони впали.⁵⁷

Серед зібраних випадків варто нагадати зображення, оприлюднені ЗМІ 17 травня 2022 року, на яких тіло російського військового лежить серед покинутих об'єктів і уламків у Малій Рогані,⁵⁸ або фото, на якому українець робить селфі перед рефрижераторним

⁵² 'інформаційний-бюлетень, без-милосердя до цивільних тривожні-свідчення людей, яких-евакуують-медичним-потягом-msfv україні, MSF, 22 червня 2022, C:/Users/User/Downloads/інформаційний-бюлетень-без-милосердя-до-цивільних---тривожні-свідчення-людей,-яких-евакуують-медичним-потягом-msf-в-україні.pdf.

⁵³ Джон Рей, Фотографії показують «поранених захисників Маріуполя», заблокованих на металургійному комбінаті «Азовсталь», ITV news, 11 травня 2022 року, <https://www.itv.com/news/2022-05-11/photos-show-wounded-defenders-of-mariupol-trapped-in-azovstal-steel-plant>; Дженніфер Хассам, бійці Маріуполя — обличчя в синцях, кінцівки відсутні — благають про порятунок, *The Washington Post*, 11 травня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/05/11/mariupol-fighters-ukraine-wounded-azovstal-steel-plant-photos/>; Тейлор Ардрі, Український боєць, каже, що умови для поранених солдатів, які все ще перебувають у пастці на металургійному комбінаті «Азовсталь» у Маріуполі, «жахливі», повідомляє *Insider*, 14 травня 2022 р., <https://www.insider.com/ukrainian-fighter-details-awful-conditions-for-wounded-soldiers-2022-5>

⁵⁴ Пітер Кенні, Колись процвітаюче місто Маріуполь «лежить у руїнах», каже представник ООН з прав людини, AA, 12 травня 2022 р., <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/once-flourishing-city-of-mariupol-lies-in-ruins-says-un-rights-chief/2586064>; Денісова закликає ООН вжити заходів для евакуації поранених бійців із заводу «Азовсталь», *Укрінформ*, 11 травня 2022 р., <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3480441-denisova-calls-on-un-to-take-measures-to-evacuate-wounded-soldiers-from-azovstal-plant.html>

⁵⁵ Хлопці вмирають: всередині укріпленого шпиталю, повного поранених, солдати готуються до російської атаки, *Sky news*, 9 червня 2022 р., <https://news.sky.com/story/guys-are-dying-inside-a-fortified-hospital-full-of-wounded-soldiers-braced-for-russian-attack-2630204>

⁵⁶ ЖК І, Стаття 17; ДП І, Стаття 34(1).

⁵⁷ Ірма Хан, Записник репортера, згадки про загиблих в українській Бучі, *AlJazeera*, 29 травня 2022 р., <https://aljazeera.com/news/2022/5/29/reporters-notebook-killings-in-ukrainian-town-of-bucha>

⁵⁸ Лорен Еган: «Сморід смерті – це «запах перемоги» для українців, які охороняють тіла російських військ. «Вони для нас більше не люди», — сказав один солдат, допомагаючи переносити трупи з вагона-холодильника до вантажівки, *NBC News*, 13 червня 2022 р., <https://www.nbcnews.com/news/world/ukraine-russia-soldiers-corpse-war-morgue-makeshift-rcna32255>.

потягом, який використовувався для зберігання рештків російських солдатів у Харкові 13 червня 2022 року.⁵⁹ Незважаючи на це, місія під час свого візиту в Україну поспілкувалася з відповідними державними органами щодо фактів, висвітлених у ЗМІ, та отримала запевнення, що український військовий персонал отримує періодичні та безперервні тренінги з МГП, щоб уникнути будь-яких порушень, таких як порушення обов'язку шанувати померлих. У будь-якому випадку, будь-які ймовірні порушення розслідуються.

Ще одна проблема, яка виникла під час триваючого конфлікту, – повернення рештків загиблих на батьківщину. Як повідомила перша місія, Україна звинуватила Москву у відмові від укладання будь-якої угоди щодо повернення загиблих, згідно з МГП.⁶⁰ Україна стверджує, що це було зроблено для того, щоб приховати масштаби російських втрат. З іншого боку, через швидку зміну лінії фронту було важко визначити, скільки загиблих солдатів будь-яка сторона залишила на території, контрольованій ворогом. 4 червня 2022 року Україна вперше з початку війни публічно визнала обмін загиблими, коли на лінії фронту в Запорізькій області відбувся обмін 320 тілами, кожна сторона отримала по 160 своїх загиблих.⁶¹ Серед рештків є бійці, які загинули в боях на металургійному заводі «Азовсталь» у Маріуполі.

Під час візиту в Україну місія змогла переконатися в тому, що українська сторона має бажання продовжити реституцію рештків померлих, хоча труднощі залишаються. Десятки загиблих, вивезених із нині окупованих Росією руїн розбомбленого заводу, перевезли до столиці України, Києва, де проводиться експертиза ДНК для ідентифікації останків.

3. ВІЙСЬКОПОЛОНЕНІ

В результаті конфлікту тисячі комбатантів з обох сторін потрапили в полон. Схоже, що обидві сторони використовують військовополонених у спосіб, що порушує МГП.⁶²

Відео в соціальних мережах і месенджерах показують, як солдатів з обох сторін захоплюють і принижують, а також змушують розкривати свої імена та іншу інформацію, включаючи домашні адреси та імена батьків.

Що стосується справ українських полонених, то 8 червня 2022 року після проведення фарсового процесу у Верховному суді так званої ДНР було винесено вирок трьом бійцям ЗСУ – британцям Ейдено Асліну та Шону Піннеру, та марокканцю Брахіму Саадуну, яких було визнано найманцями і засуджено до розстрілу. Двоє британців були захоплені в Маріуполі у квітні 2022 року. Вирок визнали незаконним, оскільки підсудні були військовополоненими відповідно до МГП і не були звинувачені у воєнних злочинах.⁶³

⁵⁹ Там само.

⁶⁰ ДП I, Стаття 34(2)(с).

⁶¹ Україна і Росія обмінюються тілами загиблих бійців, *Правда*, 4 червня 2022 р., <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2022/06/4/7350532/>; Лорен Іган, «Запах смерті – це запах перемоги» для українців, які охороняють тіла російських військових. «Вони для нас більше не люди», — сказав один солдат, допомагаючи переміщувати трупи з вагона-холодильника до вантажівки, *NBC News*, 13 червня 2022 р., <https://www.nbcnews.com/news/world/ukraine-russia-soldiers-corpses-war-morgue>; Війна в Україні: під час облоги металургійного заводу знайдено тіла загиблих, очікуються результати тесту ДНК, *Outlookindia*, 7 червня 2022 р., <https://www.outlookindia.com/international/-ukraine-war-dead-bodies-recovered-from-steel-plant-siege-dna-test-results-awaited-news-200739>; Україна та Росія передають тіла загиблих солдатів під час обміну на передовій, *US News*, 8 червня 2022 р., <https://www.usnews.com/news/world/articles/2022-06-08/ukraine-and-russia-hand-over-bodies-of-dead-soldiers-in-frontline-exchange#>.

⁶² ЖК III, стаття 13.

⁶³ Крісп, Джеймс, Васильєва, Наталія, Пенна, Домінік, Полонені британські бійці Ейден Аслін і Шон Піннер засуджені до смертної кари, *The Telegraph*, 9 червня 2022 р., <https://www.telegraph.co.uk/world->

Згідно з повідомленнями ЗМІ, Аслін і Піннер, схоже, служили в українських збройних силах, у морській піхоті та, очевидно, перебували в Україні кілька років. Це означає, що вони прямо підпадають під визначення осіб, які мають право на статус військовополонених, згідно з Третьою Женевською конвенцією 1949 року та Першим додатковим протоколом 1977 року.⁶⁴

10 червня 2022 року, Управління Верховного комісара ООН з прав людини засудило винесення смертного вироку та судовий процес, заявивши, що «такі процеси над військовополоненими перетворюються на воєнний злочин», і підкреслило, що всі обвинувачені були членами Збройних сил України, і тому вони не могли вважатися найманцями.⁶⁵

Коли українські військовополонені в травні 2022 року покинули гігантський металургійний комбінат «Азовсталь» у місті Маріуполь після багатотижневого протистояння російській облозі, Росія, за даними ЗМІ, заявила, що захопила в полон майже 2500 українських військових із металургійного заводу,⁶⁶ хоча деякі ЗМІ наводять цифру понад 1700.⁶⁷ Під час візиту в Україну місія зрозуміла, що загалом визначити точну кількість усіх військовополонених складно. Міжнародні інституції та неурядові організації засуджують, що під час агресії Росії проти України українські солдати, дислоковані в районі Маріуполя, були дегуманізовані російськими ЗМІ та представлені російською пропагандою як «неонацисти», що викликає серйозне занепокоєння щодо їх

news/2022/06/09/british-fighters-aiden-aslin-shaun-pinner-sentenced-death-russian/; Марокканець, засуджений до смертної кари в Донецьку, має українське громадянство і не є найманцем, каже батько, *Reuters*, 13 червня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/moroccan-sentenced-death-donetsk-has-ukrainian-nationality-not-mercenary-father-2022-06-13/>; Війна в Україні: британців Ейдена Асліна та Шона Піннера засудили до смертної кари, *BBC news*, 9 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/uk-61745556>; Хілл-Которн, Лоуренс, Британські військовополонені, засуджені до смертної кари після «показового суду», який, здається, порушує Женевські конвенції, *The Conversation*, <https://theconversation.com/ukraine-british-pows-sentenced-to-death-after-show-trial-which-appears-to-violate-geneva-conventions-184777>

⁶⁴ Стаття 4 GC III, яка зосереджується на військовополонених, визначає їх як будь-якого члена збройних сил або ополчення, включаючи організовані рухи опору, у конфлікті, які «потрапили під владу ворога». Сюди також входять небойові члени екіпажу, військові кореспонденти і навіть « мешканці неокупованої території, які при наближенні ворога спонтанно беруться за зброю для опору військам вторгнення». Женевські конвенції встановлюють вимоги щодо гуманного поводження з військовополоненими. Вони включають такі питання, як місце їх утримання; допомога, яку вони повинні отримати, в тому числі медичну допомогу пораненим колишнім бійцям; і судові процедури, з якими вони можуть зіткнутися. Полонених можна судити лише за певних обставин, особливо якщо окремого бійця звинувачують у вчиненні одного чи кількох воєнних злочинів. Таке звинувачення повинно бути підтверджено загальнодоступними доказами. Військовополонені не можуть бути покарані за участь у бойових діях, тому що це привілей, який надається як учасникам бойових дій, так і військовополоненим.

⁶⁵ Смертний вирок українським іноземним бійцям є воєнним злочином: Офіс ООН з прав людини, *Новини ООН*, 10 червня 2022 р., <https://news.un.org/en/story/2022/06/1120102>.

⁶⁶ Доля 2500 українських військовополонених зі сталеливарного заводу викликає занепокоєння, *NPR*, 22 травня 2022 р., <https://www.npr.org/2022/05/22/1100582879/fate-of-2-500-ukrainian-pows-from-steel-plant-stirs-concern?t=1656101129339>; Війна в Україні: доля 2500 військовополонених з Маріупольського металургійного заводу викликає занепокоєння, *SCMP*, 22 травня 2022 р., <https://www.scmp.com/news/world/russia-central-asia/article/3178697/ukraine-war-fate-2500-pows-mariupol-metal-kombinat>; Адіті Сангал, Майк Хейс, Мег Вагнер, Ендрю Рейн, Емі Вудіатт, Джек Гай та Ед Апрейт, Зеленський: Понад 2500 в'язнів маріупольського комбінату «Азовсталь» можуть утримуватися в Донецькій та Луганській областях, *CCN*, 7 червня 2022 р., https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-06-06-22/h_c19194ae00598b352088f27691bf6a88.

⁶⁷ Олександр Шашевський, Кіаран МакКвіліан, українські солдати, які капітулювали під Маріуполем, зареєстровані як військовополонені, *AP News*, 20 травня 2022 р., <https://apnews.com/Стаття/russia-ukraine-putin-kyiv-nato-4cf194da8b1870d26cb edc0a7ec69ed6>.

долі як військовополонених.⁶⁸ Міністерство оборони Росії також оприлюднило відео, на якому нібито українських бійців «Азову» лікують у підконтрольному Росії місті Новоазовську після того, як вони здалися в полон на оточеному металургійному заводі «Азовсталь». На одному з відео, на якому неможливо зрозуміти, чи вільно висловлювався військовий, він заявив, що з ним поведуться «нормально».⁶⁹

2 червня 2022 року Президент Зеленський заявив, що в'язнів маріупольського металургійного комбінату «Азовсталь» можуть утримувати в Донецькій і Луганській областях на сході України. За даними ЗМІ, чиновники так званої Донецької народної республіки заговорили про притягнення до суду деяких захисників «Азовсталі» за ймовірні порушення прав людини в Україні.⁷⁰ З російського боку Леонід Слуцький, голова комітету Думи з міжнародних справ і член російської переговорної групи на переговорах з Києвом, запропонував віддати під суд службовців батальйону «Азов» і скасувати мораторій на смертну кару, введений у Росії в 1996 році. Відповідно до МГП, у будь-якому випадку військовополонених не можна покарати лише за те, що вони були учасниками збройного конфлікту, а лише, якщо вони беруть участь у воєнних злочинах. У таких випадках вони мають право на справедливий розгляд своєї справи у суді у встановленому порядку.⁷¹ Важливо підкреслити, що відповідно до ЖК III,⁷² «військовополоненого має судити лише військовий суд, якщо тільки чинні закони держави, що тримає його в полоні, прямо не дозволяють цивільним судам судити військовослужбовця збройних сил держави, що перебуває в полоні, за конкретне правопорушення, яке, як стверджується, було вчинене військовополоненим» і «за жодних обставин військовополоненого не можна судити будь-яким судом, який не дотримується основних гарантій незалежності та неупередженості, як це загальновизнано, і, зокрема, процес якого не надає обвинуваченому прав і засобів захисту, передбачених статтею 105».

Варто також нагадати, що попри обіцянки дотримуватись положень Протоколу 13 до Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), який забороняє смертну кару, Росія так і не ратифікувала його. Окрім того, Росія перестала бути державою-членом Ради Європи в березні 2022 року, що означає, що вона більше не дотримується положень ЄКПЛ, хоча Конвенція залишається в силі протягом шести місяців.⁷³

З іншого боку, місія розглянула відео, які циркулюють у соцмережах з 27 березня 2022 року, зняті українськими військовими, на яких показано, як вони завдають поранень та страчують російських військовополонених. 6 квітня 2022 року в Telegram було опубліковано відео, на якому українські військові з Грузинського легіону розстрілюють полонених російських військових, на якому видно, як поранений російський військовий

⁶⁸ Україна/Росія: Права українських військовополонених з «Азовсталі» мають бути дотримані, *Amnesty International*, 12 травня 2022 р., <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/05/ukraine-russia-the-rights-of-ukrainian-prisoners-of-war-from-azovstal-must-be-respected/>.

⁶⁹ Пьотр Зауер, Росія заявляє, що 900 українських військових відправлено до колонії з Маріуполя, *The Guardian*, 18 травня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/may/18/ukraine-mariupol-azovstal-soldiers-russia>.

⁷⁰ У Донецькій і Луганській областях можуть утримувати понад 2500 в'язнів маріупольського комбінату «Азовсталь», *CNN*, 7 червня 2022 р. https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-06-06-22/h_c19194ae00598b352088f27691bf6a88.

⁷¹ Deutsche Welle, Військовополонені з Азова: чи загрожує бійцям смертна кара в Росії?, *Taiwan News*, 21 травня 2022 р. <https://www.taiwannews.com.tw/en/news/4546285>.

⁷² ЖК III, стаття 84.

⁷³ Військовополонені з Азова: Чи загрожує бійцям смертна кара в Росії? Військовополонені з Азова, *DW*, 21 травня 2022 р., <https://www.dw.com/en/prisoners-of-war-from-azov-do-the-fighters-face-the-death-penalty-in-russia/a-61883690>.

лежить на землі після того, як в нього двічі вистрелив український військовий.⁷⁴ Троє загиблих російських військових, у тому числі один із пораненням голови та зв'язаними за спиною руками, лежать поруч із солдатом. Відео, автентичність якого підтвердили New York Times і Reuters, нібито було зняте на дорозі на північ від Дмитрівки, приблизно в 12 кілометрах на південь від Бучі.⁷⁵

Окрім того, командувач Грузинського легіону Мамука Мамулашвілі в інтерв'ю YouTube-каналу «Воздух» заявив, що його підрозділ «більше не братиме російських військових у полон». Таке порушення Женевських конвенцій щодо поводження з військовополоненими він виправдовував «відповіддю» на «Бучанську різанину».⁷⁶ 7 квітня 2022 року голова Слідчого комітету Росії висунув Мамулашвілі звинувачення в порушенні правил ведення війни щодо російських військовослужбовців.⁷⁷ Це вже другий випадок відео з порушеннями щодо військовополонених з українського боку.

Крім того, 13 травня 2022 року ЗМІ підтвердили автентичність відео, знятого в Малій Рогані, на південний схід від Харкова, що було розміщене в Telegram 27 березня 2022 року, на якому показано, як українські військові катують російських полонених, стріляючи їм у коліна.⁷⁸ Показано кількох полонених солдатів, які лежать на землі, багато з яких, здається, стікають кров'ю з ран ніг, і їх допитують ті, хто взяв їх у полон. У певний момент, трьох в'язнів виводять з машини й стріляють у ноги з рушниці. Акцент та уніформа викрадачів характерна для українських військовослужбовців зі сходу країни. Пізніше, незалежні журналістські розслідування підтвердили місце інциденту та показали, що на місці в той час перебували добровольці українського батальйону «Слобожанщина».⁷⁹

Відео викликало негайну реакцію голови Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, яка 29 березня 2022 року заявила, що «дуже стурбована» та закликала Росію та Україну розпочати розслідування ймовірного жорстокого поводження з ув'язненими з обох сторін, нагадавши обом країнам, що вони зобов'язані поводитися з військовополоненими гуманно та гарантувати, що вони «не стають об'єктом уваги громадськості та з ними гідно поводяться».⁸⁰

Незважаючи на те, що Головнокомандувач Збройних сил України оприлюднив заяву про те, що росіяни створили фейкові відео для дискредитації сил оборони України, радник голови Офісу президента України заявив, що справа сприймається «дуже серйозно» і

⁷⁴ Шулл, Еббі. Здається, відео показує, як українські солдати страчують російського солдата, захопленого із засідки під Києвом, повідомляє New York Times Business Insider, 4 квітня 2022 р., <https://www.businessinsider.com/video-appears-to-show-ukrainian-soldiers-executing-capturerussian-soldier-pw-2022-4?r=US&IR=T>; Еван Хілл, Відео, здається, показує, як українські війська вбивають полонених російських солдатів, New York Times, 6 квітня 2022 р., <https://www.nytimes.com/live/2022/04/06/world/ukraine-russia-war-news>.

⁷⁵ Еммануель Гріншпан і Фаустін Вінсент, Військові звинувачені у воєнних злочинах проти російських військ, Le Monde, 9 квітня 2022 р., https://www.lemonde.fr/en/international/Стаття/2022/04/09/ukraine-s-military-accused-of-war-crimes-against-russian-troop_5980121_4.html.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Голова СК Російської Федерації наказав притягнути до відповідальності командира грузинського легіону в Україні, TASS, 7 квітня 2022 р., https://tass.com/defense/1434305/?utm_source=en.wikipedia.org&utm.

⁷⁸ Arthur Carpentier, Marceau Bretonnier, Elisa Bellanger et Adrien Sahli, Prisonniers russes torturés: des vidéos vérifiées par "Le Monde" mettent en cause un bataillon de volontaires ukrainiens, Le Monde, 13 травня 2022, https://www.lemonde.fr/international/video/2022/05/13/prisonniers-russes-tortures-des-vidéos-verifiées-par-le-monde-mettent-en-cause-un-bataillon-de-volontaires-ukrainiens_6125904_3210.html; Україна: явне насильство над військовополоненими було б воєнним злочином, Human Rights Watch, 31 березня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/03/31/ukraine-apparent-pow-abuse-would-be-war-crime>.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Чи показано на відео, як розстрілюють російських полонених?, BBC News, 30 березня 2022 р., <https://www.bbc.co.uk/news/60907259>.

буде негайно розслідувана, оскільки це було б «абсолютно неприйнятною поведінкою».⁸¹ Голова Слідчого комітету РФ також заявив, що буде розпочато розслідування.

Під час візиту в Україну місія ознайомила з дотриманням військовослужбовцями програми МГП, яка передбачала проведення спеціальних тренувань. Місію також запевнили, що кожен повідомлений випадок буде передано для розслідування, а якщо є докази потенційних порушень - до суду

4. ЦИВІЛЬНІ ОСОБИ

У розділі, присвяченому МГП воєнної окупації, звіт місії, як і перший, аналізує порушення МГП у поводженні з українськими та іноземними цивільними особами, оскільки майже всі ці порушення відбувалися в місцях, контрольованих росіянами. Результати роботи місії привели до висновку, що, як і в першому звіті, спеціальний розділ щодо вразливих категорій, зокрема дітей, має бути доданий та проаналізований в рамках МППЛ, щоб уникнути дублювання.

а) Гуманітарна допомога

Оскільки міжнародний збройний конфлікт в Україні продовжується, рівень смертей, руйнувань і страждань, які продовжують завдаватися цивільному населенню, є жахливим і неприйнятним.

Як повідомлялося, 6 червня 2022 року, для запобігання спалахам холери та дизентерії в підконтрольному уряду РФ місті Маріуполі Донецької області введено карантин. Кілька структур ООН, у тому числі Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), раніше висловлювали занепокоєність погіршенням санітарних умов у Маріуполі та можливістю спалаху холери.⁸² Поодинокі випадки захворювання на холеру реєструються з травня 2022 року.⁸³

Згідно з висновками місії ВООЗ, незліченна кількість тіл, залишених гнити на вулицях і в уламках будівель, зараз забруднює водопостачання міста⁸⁴; окупаційна влада не в змозі впоратися з кількістю смертей і ховати загиблих у братських могилах. Окрім тіл, існує проблема всього сміття, яке гниє та потрапляє у воду, море та джерела питної води. Доступ до безпечної питної води, доступ до Інтернету та телефонного зв'язку в Маріуполі, як і в інших окупованих Росією районах України, залишається надзвичайно

⁸¹ Тім Лістер, Селін Алькаді, Катерина Кребс та Джош Пеннінгтон, Україна обіцяє «негайне розслідування» після появи відео, на якому солдати розстрілюють полонених росіян. *CNN*, 27 березня 2022, https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-putin-news-03-27-22/h_6e158d3fc5bc5efe7fc3f10b69b7aeec; Україна проведе розслідування воєнних злочинів проти російських військових, *RFE/RL*, 28 травня 2022, <https://www.rferl.org/a/ukraine-investigating-torture-video/31774747.html>; Деніел Боффі, Український уряд розслідує заяви про катування російських військовополонених, *The Guardian*, 28 травня 2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/28/ukraine-government-investigates-video-alleged-torture-russian-prisoners-of-war>.

⁸² Офіс ООН із координації гуманітарних справ, «Звіт про ситуацію в Україні», 9 червня 2022 р., <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/>

⁸³ Мік Кревер, Тара Джон, Марія Костенко, Тарас Задорожний, Костан Нечипоренко та Юлія Кесаєва, Маріуполь під загрозою спалаху холери, Росія не може надати основні послуги, повідомляє британська розвідка, *CNN news*, 10 червня 2022 року, <https://edition.cnn.com/2022/06/10/europe/ukraine-mariupol-potential-cholera-outbreak-intl/index.html>; Даша Зубкова, У Маріуполі почалася епідемія, зафіксовано перші випадки холери та дизентерії, *Українські Новини*, 6 червня 2022, <https://ukranews.com/en/news/861229-epidemic-begins-in-mariupol-first-cases-of-cholera-and-dysentery-recorded>; Бен Тобіас, Холера в Маріуполі: зруйноване місто під загрозою великого спалаху холери - Велика Британія, *BBC News*, 10 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61762787>.

⁸⁴ Тарік Тахір, Місто мертвих. Купи непохованих тіл спровокували спалах смертельної холери в утримуваному Росією Маріуполі після геноциду Путіна, *The Sun*, 6 червня 2022 р., <https://www.thesun.co.uk/news/18800108/bodies-cholera-outbreak-mariupol-putin/>

складним. Відсутність ліків і лабораторій, які можна використовувати для боротьби з інфекцією, погіршує ситуацію.⁸⁵

1 квітня 2022 року мер Маріуполя заявив, що Росія перешкоджає доставці допомоги в обложене місто та відмовляється дозволити відкрити запланований «гуманітарний коридор», який би дозволив мирним жителям втекти від важких боїв у місті.⁸⁶ 13 квітня 2022 року, Віце-прем'єр-міністерка України Ірина Верещук заявила, що російські військові блокують автобуси всупереч домовленостям про припинення вогню. Автобуси мали перевозити гуманітарну допомогу та вивозити мирних жителів на окуповані території та з них на схід Луганської та південь Запорізької областей України.⁸⁷ Цю ситуацію підтверджують і інші країни, які звинуватили Росію в перешкоджанні доставці їхньої гуманітарної допомоги Україні. Греція стверджувала, що Росія перешкождала доставці гуманітарної допомоги до Маріуполя, оточеного російськими військами.⁸⁸

Інші міста, а саме окупований Херсон, ймовірно, зіткнуться з критичною гуманітарною кризою через нестачу ліків.⁸⁹ За даними Уповноваженого з прав людини України, станом на 26 травня 2022 року окупанти незаконно ввозили в Херсонську область лікарські засоби з тимчасово окупованого Криму та реалізовували їх на місцевих ринках. Ці препарати не схвалені та можуть загрожувати життю та здоров'ю людей.⁹⁰ З тих пір ситуація підтвердилася, і вона погіршується. 22 червня 2022 року, радник голови Херсонської ОДА заявив, що окупанти не дають людям провозити в місто ліки. Раніше всі ці ліки і навіть гемодіаліз були доступними, але це вже неможливо.⁹¹ Росіян звинувачують у тому, що вони ліквідували будь-яку можливість постачати ліки на окуповану Херсонщину. У результаті люди гинуть через те, що не можуть вчасно отримати відповідні ліки.

Загалом ситуація на окупованих російськими військами територіях є «катастрофічною». Це означає, що хворі на рак повністю залишаються без ліків; для діабетиків це означає надзвичайні труднощі або повну відсутність інсуліну. У багатьох областях на сході та

⁸⁵ Там само.

⁸⁶ Україна каже, що Росія блокує допомогу Маріуполю, а мирні жителі все ще знаходяться в пастці, *Radio Vільна Європа*, 1 квітня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-russia-blocking-mariupol-aid/31781075.html>; Україна звинувачує Росію в блокуванні конвою з гуманітарною допомогою до обложеного портового міста Маріуполь, *Devidcourse*, 14 березня 2022 р., <https://www.devdiscourse.com/article/law-order/1962442-ukraine-accuses-russia-of-blocking-aid-convoy-to-besieged-port-city-of-mariupol>; Павло Політюк і Наталія Зінець, Україна звинувачує Росію в блокуванні конвою з гуманітарною допомогою до обложеного Маріуполя, *Reuters*, 15 березня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-aims-deliver-aid-mariupol-open-more-humanitarian-corridors-2022-03-15/>.

⁸⁷ Метью Люксемур, Україна каже, що Росія перешкоджає гуманітарним коридорам для мешканців, які втікають, *The Wall Street Journal*, 13 квітня 2022 р., <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-ukraine-latest-news-2022-04-13/card/ukraine-says-russia-obstructing-humanitarian-corridors-for-residents-fleeing-war-yHpwAoUJqrRsQf2GEj8X>.

⁸⁸ Греція стверджує, що Росія заблокувала гуманітарну допомогу українському Маріуполю, *AA*, 11 квітня 2022 р. <https://www.aa.com.tr/en/europe/greece-claims-russia-blocked-humanitarian-aid-to-ukraine-s-mariupol/2560713>.

⁸⁹ Мік Кревер, Тара Джон, Марія Костенко, Тарас Задорожний, Костан Нечипоренко та Юлія Кесаєва, Маріуполь у зоні ризику спалаху холери, оскільки Росія неспроможна надати базові послуги, повідомляє британська розвідка, *CNN News*, 10 червня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/06/10/europe/ukraine-mariupol-potential-cholera-outbreak-intl/index.htm>

⁹⁰ На тимчасово окупованій Херсонщині через брак ліків поглиблюється гуманітарна криза – Денисова, *ЛБВА*, 26 травня 2022 р. https://en.lb.ua/news/2022/05/26/15489_temporarily_occupied_kherson.html.

⁹¹ Російські окупаційні війська не пропускають життєво важливі медичні засоби до міста Херсон, спричиняючи смерть, якій можна було б запобігти, – радник голови ОДА, *телеканал Еспресо*, 22 червня 2022 р., <https://global.espresso.tv/occupying-russian-forces-prevent-vital-medical-supplies-from-entering-kherson-city-causing-preventable-deaths-head-of-the-regional-state-administration-adviser>.

півдні України, головних місцях бойових дій, не вистачає навіть основних антибіотиків.⁹²

Усі зазначені дії порушують право українців на медичну допомогу, гарантоване МГП.⁹³

Варто зазначити, що радник голови Херсонської ОДА також заявив, що в умовах критичної гуманітарної ситуації росіяни змушують громадян України приймати російські паспорти, зокрема змушують підприємців подавати списки осіб для отримання російських паспортів під загрозою пограбування та привласнення їхніх підприємств.⁹⁴

Як жахливий побічний продукт війни, мільйони українців страждають від проблем із психічним здоров'ям. За даними Міністерства охорони здоров'я України, 15 мільйонів людей можуть потребувати психологічної підтримки та лікування внаслідок травми та стресу, пов'язаних з війною, при цьому 3–4 мільйони, можливо, потребуватимуть медикаментозного лікування.⁹⁵ Декілька агенцій ООН також висловили занепокоєність довгостроковими наслідками для психічного здоров'я громадян України, особливо дітей.⁹⁶

б) Поводження з українцями, яких вважаються такими, що висловлюють підтримку Росії

Місія змогла зібрати інформацію стосовно поведження із особами, яких вважають такими, що висловлюють підтримку Росії. Станом на кінець квітня 2022 року, Державне бюро розслідувань України повідомило, що відкрито понад 200 кримінальних справ про колабораціонізм і складається «реєстр колабораціоністів», який буде оприлюднений. За даними національних ЗМІ, лише в Харківській області близько 400 людей були затримані згідно з антиколабораціоністськими законами, швидко прийнятими українським парламентом і підписаними Президентом Зеленським після вторгнення Росії.⁹⁷ Через воєнний стан влада заборонила 11 проросійських політичних партій, у тому числі найбільшу «Опозиційну платформу «За життя», яка мала 25 крісел у 450-місцевому парламенті та була заснована Віктором Медведчуком, ув'язненим олігархом із тісними зв'язками з Президентом Путіним.⁹⁸

⁹² Алессандра Прентіс та Наталія Зінець, Майже 400 українських медичних центрів зруйновано, пошкоджено російськими атаками, *Global News*, 5 травня 2022 р., <https://globalnews.ca/news/8814156/ukraine-russia-war-hospitals-destroyed-zelensky/>.

⁹³ ЖК IV, стаття 23.

⁹⁴ Російські окупаційні війська не пропускають життєво важливі медичні засоби до міста Херсон, спричиняючи смерть, якій можна було б запобігти, – радник голови ОДА, *телеканал Еспресо*, 22 червня 2022 р., <https://global.espresso.tv/occupying-russian-forces-prevent-vital-medical-supplies-from-entering-kherson-city-causing-preventable-deaths-head-of-the-regional-state-administration-adviser>.

⁹⁵ Офіс ООН з координації гуманітарних питань, Україна: звіт про ситуацію, 9 червня 2022 р., <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-situation-report-9-jun-2022-enruuk>.

⁹⁶ Війна в Україні призвела до кризи захисту дітей та прав дитини, доповів Раді безпеки старший офіцер Організації Об'єднаних Націй (зустріч Радбезу 9032), *UN Press*, 12 травня 2022 р., <https://www.un.org/press/en/2022/sc14889.doc.htm>.

⁹⁷ Українці затримали ймовірних прихильників Росії, *Arkansas Democrat Gazette*, 1 травня 2022 р., <https://www.arkansasonline.com/news/2022/may/01/ukrainians-detain-suspected-russian-sympathizers/>;

Мстислав Чернов і Юрась Карманов, Україна розправляєється зі «зрадниками», які допомагають російським військам, *AP News*, 29 квітня 2022 р., <https://apnews.com/article/russia-ukraine-putin-europe-kharkiv-51c514b6dc9cc1f935e018e4877222cc>. Згідно з чинним законодавством, злочинцям, які співпрацюють з російськими військовими, публічно заперечують російську агресію або підтримують Москву, загрожує до 15 років позбавлення волі. Кожному, чий дії призвели до смерті іншої людини, загрожує довічне ув'язнення.

⁹⁸ Мстислав Чернов і Юрась Карманов, Україна розправляєється зі «зрадниками», які допомагають російським військам, *AP News*, 29 квітня 2022 р., <https://apnews.com/article/russia-ukraine-putin-europe-kharkiv-51c514b6dc9cc1f935e018e4877222cc>. Цю ж статтю оприлюднили й інші ЗМІ, як-от Мстислав Чернов, Юрась Карманов, Українська влада розправляєється зі «зрадниками», які допомагають російським військам, *Los Angeles Times*, 29 квітня 2022 р., <https://www.latimes.com/world-nation/story/2022-04->

Станом на 17 червня 2022 року ЗМІ повідомляли, що Державне бюро розслідувань стверджує, що ним відкрито та отримано від інших правоохоронних органів 399 кримінальних проваджень за фактами державної зради (ст. 111 ККУ), 127 проваджень відкрито за фактами колабораціонізму (ст. 111-1 ККУ), та 4 – за сприяння агресору (ст. 111-2 ККУ). За даними Бюро, 140 підозрюваним вже повідомлено про підозру, 79 оголошено в розшук. Ще 924 особи перевіряються на участь у колабораціоністській діяльності. Найбільше справ за цими статтями порушено в Луганській, Донецькій та Запорізькій областях.

Місія дізналася, що Центр громадянських свобод, одна з найбільших українських правозахисних організацій, стверджував, що «десятки» проросійських активістів були затримані лише в Києві після ухвалення нових законів, але скільки їх було затримано по всій країні, невідомо; усі дані засекречені СБУ. За даними Центру, в Україні людину можна тримати під вартою до 30 діб без ухвали суду, а антитерористичне законодавство в умовах воєнного стану дозволяє владі приховувати інформацію про запобіжний захід, винесений їх клієнтам. Ці люди зникають, і до них немає доступу протягом 30 днів.⁹⁹

Більшість із зазначених вище справ є засекреченими, і, як наслідок, вони не могли бути обговорені під час зустрічей, які місія мала в Україні. У будь-якому випадку, місія підняла це питання, і відповідні органи надали запевнення в дотриманні судових гарантій і повному дотриманні прав людини. Крім того, під час візиту стало зрозуміло, що український уряд усвідомлює, що, особливо на окупованих територіях, українські громадяни часто змушені співпрацювати з окупаційними силами, щоб зберегти своє майно та залишатися в безпеці. Український уряд також усвідомлює суспільні наслідки затримання людей за їхню думку, включаючи ризик підживлення нарративу Москви про те, що Київ репресує російськомовних. Як заявив міністр закордонних справ Дмитро Кулеба, «Дебати про баланс національної безпеки та забезпечення свободи слова нескінченні».¹⁰⁰ Жорстоке поводження Росії з цивільним населенням на окупованих територіях описане нижче.

с) Поводження із затриманими

Перед візитом в Україну, місія мала можливість зібрати інформацію про порушення та зловживання у поводженні із затриманими цивільними особами всупереч МГП.¹⁰¹ Під час візиту в Україну, місія отримала підтвердження того, що це критичне питання для України.

Станом на 6 травня 2022 року, Офіс Уповноваженого з прав людини України повідомив, що російські війська вже утримують понад 3000 мирних жителів Маріуполя в колишній колонії в Оленівці. Цивільних осіб затримують щонайменше на 30 днів в рамках процесу *фільтрації*, а тих, хто вважається найбільш «неблагонадійним», у тому числі колишніх військових і офіцерів правоохоронних органів, зобов'язують залишатися там протягом двох місяців.¹⁰² Після цього, 18 травня 2022 року Human Rights Watch задокументувала

29/ukraine-traitors-helping-russia-troops; Боротьба України під час війни включає відмову від підтримки Росії всередині країни, *CBC News*, 29 квітня 2022 р., <https://www.cbc.ca/news/world/ukraine-suspected-collaborators-arrests-russia-war-1.643594>

⁹⁹ Мстислав Чернов і Юрась Карманов, Україна розправляється зі «зрадниками», які допомагають російським військам, *AP News*, 29 квітня 2022 р., <https://apnews.com/Стаття/russia-ukraine-putin-europe-kharkiv-51c514b6dc9cc1f935e018e4877222cc>.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ ЖК IV, Стаття 42(1) (на власній території Сторони); ЖК IV, Стаття 78(1) (на окупованій території). 132 ЖК IV, стаття 78.

¹⁰² Пітер Сайдел, Росія утримує 3000 мирних жителів у місті, куди вивезли захисників Маріуполя, повідомляє Київ, *The Wall Street Journal*, 17 травня 2022 р., <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-ukraine->

сім випадків катувань у Димері, коли російські солдати били, катували струмом або влаштовували імітаційні страти, щоб змусити затриманих надати інформацію. За словами одного зі свідків, опитаних НУО, солдати прикладали гвинтівку до голів затриманих, заряджали її та стріляли. Також затриманий чув, як на землю падають гільзи, і припускав, що це кінець його життя.¹⁰³ 7 червня 2022 року Постійний Представник Президента України в Криму Таміла Тачева заявила, що в Херсонській області у спеціально обладнаних підвалах і катівнях утримують 600 осіб. Близько 300 осіб утримуються в підвалах міста Херсон, решта знаходяться в інших населених пунктах по всій області. За даними українських джерел, вони утримуються в нелюдських умовах і є жертвами тортур. Також затримують журналістів і політичних активістів.¹⁰⁴

ЗМІ повідомляють про випадки затримання українських цивільних осіб російськими солдатами, перевезення їх через російський кордон і утримання у наметовому містечку в Глушково, Росія та у в'язниці в Курську, приблизно в 402 кілометрах від українського кордону, протягом кількох тижнів у березні, квітні та/або травні. Деякі з них провели свої перші дні в полоні на вулиці, в ямі, вистеленій картоном, в мороз, одягнені лише у футболки.

Опитані розповідали подібні історії насильства та приниження, повідомляючи, що ізолятор тимчасового утримання був справжнім пеклом. Вони розповіли, що їх постійно били боксерськими рукавичками, а також електрошокерами. Після утримання під відкритим небом у деяких людей обморожені ноги. У результаті деяким людям ампутували частини стоп.¹⁰⁵

5. МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ВОЄННОЇ ОКУПАЦІЇ

а) Управління окупованою територією

Як повідомлялося раніше першою місією, Росія розрізняє території, що належать до українських Луганської та Донецької областей, та інші нещодавно окуповані території з точки зору управління, розміщеної на них державної власності та чинного законодавства.

Райони в Луганській і Донецькій областях України підпадають під дію адміністрації, «законів» та інституцій відповідних «республік», щойно Росія бере їх під контроль, що є порушенням МПП.¹⁰⁶ На інших нещодавно окупованих територіях Росія утворила «комендатури», які є типом цивільної адміністрації окупаційних сил, спрямованої на прийняття та виконання лише тих правил, які вважаються необхідними для захисту безпеки своїх сил або підтримки закону та порядку, що в принципі не заборонено МПП.¹⁰⁷

Місія збрала інформацію, яка вказує на те, що на нових територіях, окупованих російськими військами під час поточного вторгнення, триває процес встановлення стилю життя «народних республік», включаючи такі практики, як надання російського громадянства.

latest-news-2022-05-17/card/russia-holds-3-000-civilians-in-town-where-mariupol-fighters-were-taken-kyiv-says.

¹⁰³ Україна: страти, тортури під час російської окупації, *Human Rights Watch*, 18 травня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation>.

¹⁰⁴ Зеленський каже, що тупикова ситуація з Росією «не варіант» – як це сталося, *The Guardian*, 8 червня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/live/2022/jun/07/russia-ukraine-war-latest-sievierodonetsk-sees-fierce-street-fighting-zelenskiy-says-as-peace-talks--level-zero-live>

¹⁰⁵ Аня Кам'янець. Росія викрадає мирне українське населення. Їх сім'ї хочуть відповіді, *NPR*, 24 червня 2022 р., <https://www.npr.org/2022/06/24/1107022067/russia-ukraine-detention-enforced-disappearance>.

¹⁰⁶ ЖК IV, Art 47, стаття 64; ГП, стаття 43.

¹⁰⁷ МПП, стаття 43.

Український уряд стурбований і засудив російську окупаційну владу на півдні України за видачу російських паспортів жителям двох міст, Херсона та Мелітополя, у червні 2022 року. Україна засудила цей крок як "грубе порушення" своєї територіальної цілісності. Росія з 2014 року видає паспорти жителям українських регіонів, які контролюються російськими військовими, зокрема Криму та значної частини Донбасу. Цей факт також ускладнює процедуру визначення точної кількості українців, які загинули в Криму. Під час зустрічі в Києві з Представництвом Президента України в Автономній Республіці Крим місії повідомили, що важко підтвердити, наскільки вірною є цифра у 48 загиблих українців на середину травня. Деякі інші загиблі можуть бути громадянами України, яким незаконно нав'язали російське громадянство.¹⁰⁸

Крім того, джерела місцевих ЗМІ стверджують, що на новоокупованих територіях окупанти змушують українців отримувати російські паспорти, катуючи або пропонуючи фінансову винагороду.¹⁰⁹ Під час візиту в Україну місії стало відомо, що українці змушені отримувати російські паспорти для захисту свого майна та безпеки.

23 травня 2022 року, Президент Росії Путін підписав указ про спрощення процедури отримання російського громадянства та паспортів для жителів окупованих Росією Херсонської та Запорізької областей України. Це рішення є кроком до «русифікації» двох регіонів і створює безперервний сухопутний коридор, який з'єднує Росію з Кримським півостровом, на додаток до мосту, що був побудований після його анексії Росією в 2014 році. Крок Путіна розширює застосування схеми, яка була запропонована жителям деяких частин Донецької і Луганської областей України, тимчасово окупованих Російською Федерацією з 2019 року, при цьому Москва видала близько 800 000 паспортів.¹¹⁰

в) Насильницькі зникнення

Хоча повний масштаб насильницьких зникнень в Україні наразі невідомий, наявна інформація вказує на те, що російські сили систематично викрадали активних і відомих громадських лідерів, журналістів і політичних активістів. Є дані про те, що багато мерів були заарештовані, затримані або викрадені – останнє включає «будь-яку форму позбавлення свободи людини всупереч її волі». Зникнення часто супроводжуються відмовою надати інформацію про долю чи місцезнаходження викраденого. До таких відмов належать випадки, коли позбавлення волі або прямо заперечується, або подається як щось інше. Деякі з жертв були звільнені російськими військами – іноді в обмін на полонених російських солдатів – за умови, що вони погодяться зробити на камеру проросійську заяву.¹¹¹

¹⁰⁸ Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, Використання кримчан у повномасштабній війсьній агресії Росії проти України, 23 травня 2022 року.

¹⁰⁹ Росія хоче об'єднати окуповані території України в новий федеральний округ Росії – росЗМІ, *Hromadske.radio*, 10 червня 2022 р., <https://hromadske.radio/en/news/2022/06/10/russia-wants-to-unite-the-occupied-territories-of-ukraine-into-a-new-federal-district-of-russia-russian-media>; Росія роздає паспорти в окупованих містах України, *BBC News*, 11 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61770997>; Київ засуджує «незаконний» план Путіна щодо видачі російських паспортів в Україні, *The Guardian*, 25 травня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/may/25/kyiv-denounces-putins-plan-for-issuing-russian-passports-in-ukraine-as-illegal>.

¹¹⁰ Міста на сході України піддали бомбардуванню, Росія пропонує прискорене отримання громадянства людям в окупованих регіонах, *CBC*, 25 травня 2022 р., <https://www.cbc.ca/news/world/ukraine-invasion-day-91-1.6464872>; Росія видала за прискореною процедурою 720 000 паспортів у контрольованих сепаратистами районах східної України, *Euronews*, 17 лютого 2022 р., <https://www.euronews.com/2022/02/17/russia-has-issued-720-000-fast-track-passports-in-separatist-held-areas-of-eastern-ukraine>.

¹¹¹ Рубі Аксельсон, Рубі Аксельсон та Анна Микитенко, Зниклі: забезпечення визнання майбутніми розслідуваннями насильницьких зникнень в Україні (частина II), *Intlawgrrls*, 15 травня 2022 р.,

Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні задокументувала 204 випадки очевидних насильницьких зникнень 169 чоловіків, 34 жінок і хлопчика. Вони були зафіксовані в період з 24 лютого по 10 травня 2022 року і в переважній більшості були приписані збройним силам Росії та пов'язаним з ними збройним групам.¹¹² Експерти та урядовці погоджуються, що справжня цифра майже напевно набагато вища. Ніхто не знає, наскільки вище, але після вторгнення Росії національна поліція України отримала понад 9000 повідомлень про зникнення безвісти, а українська влада задокументувала майже 800 випадків насильницьких зникнень.¹¹³

Українські правозахисні організації також повідомили про сотні випадків насильницьких зникнень. Центр громадянських свобод зафіксував 293 випадки (станом на 29 квітня 2022 року), а Центр прав людини ЗМІНА, Медійна ініціатива за права людини та Кримська правозахисна група станом на 29 квітня зафіксували 139 випадків. Більшість випадків зафіксовано в Київській, Херсонській та Запорізькій областях. У період з 24 лютого по 30 квітня Всесвітня організація проти тортур (ВОПТ) ВОПТ та її українські партнери безпосередньо задокументували 16 ймовірних насильницьких зникнень у Херсоні, Києві, Запоріжжі, Миколаєві та Чернігові, усі з яких знаходяться або були під контролем Росії.

ВОПТ співпрацює з Робочою групою ООН з насильницьких або недобровільних зникнень (РГННЗ), намагаючись відстежити всі ці випадки. Однак у шести з них родичі не отримали ані офіційної, ані неофіційної інформації про місцезнаходження жертв.

Чотирьох жертв, згаданих ВОПТ у попередніх повідомленнях, ідентифіковано (їх імена: Олег Батурін, Віктор Маруняк, Дмитро Бодю та Сергій Прийма). Протягом 45 днів родичі загиблих не отримували жодної інформації про них. ВОПТ підтвердив, що щонайменше двоє з них (Олег Батурін і Віктор Маруняк) зазнали тортур або жорстокого поводження з боку російських військових або співробітників розвідки.¹¹⁴

Інша чітка закономірність полягає в тому, що мирні жителі насильно зникають, коли російські війська відходять з окупованих територій або перевозять військову техніку та особовий склад через такі території. Свідки, які були присутні під час насильницького викрадення, повідомили, що зловмисники працювали групами озброєних військових у балаклавах, які поводитися агресивно, погрожували свідкам і намагалися залякати цивільних. Солдати носили білі або червоні нарукавні пов'язки та їхали на автомобілях з літерою «Z» — символом російських військових сил.¹¹⁵

<https://ilg2.org/2022/05/15/the-disappeared-ensuring-future-investigations-recognise-enforced-disappearances-in-ukraine-part-ii/>.

¹¹² Росія: насильницьке зникнення українського вчителя, *Human Rights Watch*, 13 червня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/06/13/russia-enforced-disappearance-ukrainian-teacher#>

¹¹³ Пауліна Віллегас, Рейс Тебо, По всій Україні зникли люди, їх сім'ї змушені ставати детективами, *Washington Post*, 19 червня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/19/people-missing-ukraine-russia-invasion/>.

¹¹⁴ Україна: вбивства, викрадення та катування мирних жителів на територіях під контролем Росії, Всесвітня організація проти катувань, 6 травня 2022 р., <https://www.omct.org/en/resources/statements/ukraine-killings-kidnappings-and-torture-of-civilians-in-territories-under-russian-control>. Див. також Пауліна Віллегас і Рейс Тебо, По всій Україні зникли люди, їх сім'ї змушені ставати детективами, *Washington Post*, 19 червня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/19/people-missing-ukraine-russia-invasion>; Коли прийшли російські війська, їхні родичі зникли, *Vox*, 21 квітня 2022 р., <https://www.vox.com/23012456/ukraine-russia-war-disappearances-kidnappings>.

¹¹⁵ Україна: вбивства, викрадення та катування мирних жителів на територіях під контролем Росії, Всесвітня організація проти катувань, 6 травня 2022 р., <https://www.omct.org/en/resources/statements/ukraine-killings-kidnappings-and-torture-of-civilians-in-territories-under-russian-control>.

За даними ВОПТ, цілі насильницьких зникнень представників місцевої влади, громадських активістів і волонтерів гуманітарних організацій є такими: 1) примусити жертв надати допомогу російським військам 2) помститися за відсутність підтримки окупації 3) запобігти будь-якій діяльності, у тому числі гуманітарній діяльності, яка не санкціонована окупантами.¹¹⁶

13 червня 2022 року, Human Rights Watch повідомила, що російська влада викрала вчительку Вікторію Андрушу, яку затримали в Україні наприкінці березня 2022 року.¹¹⁷ Після місячної окупації російські війська вийшли з цього району і примусово переправили Андрушу до Росії. Вона є однією з кількох мирних громадян України, які, здається, були викрадені після того, як Росія почала повномасштабне вторгнення в Україну.

Висловлювалося також занепокоєння щодо дітей, які зникли безвісти, про що місія була поінформована й під час візиту в Україну. За три місяці з початку війни зникли безвісти понад 2200 дітей. Минулого року зникли безвісти 182 дитини. Можливо, їх викрали російські солдати. Наприклад, Владислав Буряк, він же Влад, 16 років, ймовірно, був викрадений російськими військовими у квітні 2022 року на блокпості по дорозі з Мелітополя в Запоріжжя. Голова Запорізької військової адміністрації Олег Буряк, батько хлопчика, вважає, що Влада викрали через його посаду.¹¹⁸

Станом на 15 червня 2022 року, УВКПЛ заявило, що розслідує твердження про те, що дітей забрали з дитячих будинків на Донбасі, де Росія поступово захоплює нові позиції, незважаючи на інтенсивні бої в останні тижні. Незважаючи на те, що УВКПЛ не може підтвердити ці твердження чи кількість дітей, які можуть опинитися в такій ситуації, воно стурбоване ймовірними планами російської влади дозволити переміщення дітей з України до сімей у Російській Федерації, які, здається, не включають в себе кроків для возз'єднання сім'ї або не поважають найкращі інтереси дитини.¹¹⁹

с) Заяви про позасудові вбивства

Перша місія знайшла докази того, що з кінця лютого по березень 2022 року, коли російські війська контролювали більшу частину Київської та Чернігівської областей на північному сході України, вони вбивали цивільних осіб без суду, піддавали катуванням та іншим серйозним знущанням, усе це можна вважати воєнними злочинами. Для подальшого документування цих звинувачень місія розглянула інформацію, отриману як з місцевих офіційних джерел, так і від міжнародних установ. Розмови російських

¹¹⁶ Пауліна Віллегас, Рейс Тебо, По всій Україні зникли люди, їх сім'ї змушені ставати детективами, *Washington Post*, 19 червня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/19/people-missing-ukraine-russia-invasion/>; Україна: вбивства, викрадення та катування мирних жителів на територіях під контролем Росії, Всесвітня організація проти катувань, 6 травня 2022 р., <https://www.omct.org/en/resources/statements/ukraine-killings-kidnappings-and-torture-of-civilians-in-territories-under-russian-control>; Війна в Україні привертає увагу служби Червоного Хреста із пошуку зниклих безвісти, DW, 8 травня 2022 р., <https://www.dw.com/en/ukraine-war-puts-spotlight-on-red-cross-service-to-find-missing-people/a-61712712>.

¹¹⁷ Аня Кам'янець, Росія викрадає мирне українське населення. Їх сім'ї хочуть відповіді, 24 червня 2022 р., *NPR*, <https://www.npr.org/2022/06/24/1107022067/russia-ukraine-detention-enforced-disappearance>; Росія: насильницьке зникнення українського вчителя, *Human Rights Watch*, 13 червня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/06/13/russia-enforced-disappearance-ukrainian-teacher>.

¹¹⁸ Люсі Вотсон, Ви уявляєте найгірше: сім'ї відчайдушно шукають зниклих дітей в Україні, *ITV*, 31 травня 2022 р., <https://www.itv.com/news/2022-05-31/families-desperate-search-for-the-missing-children-of-ukraine>; Аня Кам'янець, Війна виселила дві третини дітей України. Убезпечити їх непросто, *NPR*, 9 червня 2022 р., <https://www.npr.org/2022/05/29/1101973267/ukraine-children-displaced-orphanage-russia-war>.

¹¹⁹ Представник ООН Бачелет стурбована, що українських сиріт «депортують» до Росії для усиновлення, *Новини ООН*, 15 червня 2022 р., <https://news.un.org/en/story/2022/06/1120412>.

військових та плани служб надзвичайних ситуацій російського уряду щодо масових поховань цивільних використовуються як докази у різних судових процесах в Україні.¹²⁰

15 квітня 2022 року поліція Київської області повідомила, що після виходу Росії з цього району було виявлено 900 тіл мирних жителів, у тому числі понад 350 з них виявлено в Бучі. Згідно зі зібраними поліцією доказами, майже 95 відсотків були «просто страчені». Більше тіл було виявлено в братських могилах і під завалами.¹²¹ Генеральна прокуратура України 4 квітня 2022 року повідомила, що поліція Київської області виявила «камеру тортур» у підвальному приміщенні дитячого санаторію в Бучі.

Там знайшли тіла п'ятеро чоловіків зі зв'язаними за спиною руками. Кілька фотографій було опубліковано у Facebook разом із цим повідомленням. ЗМІ повідомляли про багато доказів тортур і понівечених тіл.¹²² 27 квітня 2022 року, ВКПЛ Мішель Бачелет повідомила, що Моніторингова місія в Україні задокументувала незаконне вбивство 50 цивільних осіб – переважно чоловіків, а також жінок і дітей – у Бучі.¹²³

19 травня 2022 року, *New York Times* опублікувала відео, на яких видно, як російські військові ведуть кудись групу мирних жителів і змушують їх лягти на землю. Тіла чоловіків надалі виявив безпілотник на місці зйомки відео, та їх знайшли пізніше після звільнення Бучі. Відеозаписи показують убитих чоловіків в полоні у росіян за кілька хвилин до їх страти та підтверджують свідчення очевидців.¹²⁴ Під час візиту в Україну місія відвідала місце в Бучі, де було виявлено масові поховання. У середині церкви, поруч із місцем виявлення масових поховань, є фотовиставка, на якій зображені деякі моменти викопування тіл. В пам'ять про загиблих встановлено меморіальну дошку.

Лише в Київській області *Human Rights Watch* розслідувала 22 випадки позасудових вбивств, 9 інших незаконних вбивств, 6 можливих насильницьких зникнень і 7 випадків тортур. Це сталося у 17 селах і містечках Київської та Чернігівської областей, які НУО відвідала у квітні. Двадцять один цивільний описав нелюдські та такі, що принижують гідність, умови незаконного ув'язнення.¹²⁵ Один із випадків стосується 45-річного Ігоря Саврана з Київської області. Його мати, Анастасія Андріївна, розповіла, що була вдома 19 березня 2022 року, коли солдати затримали її сина, а 31 березня 2022 року вона

¹²⁰ Майкл Дей, Російські державні новини вимагають «ліквідації» українців з появою все більшої інформації про воєнні злочини, *Inews*, 5 квітня 2022 р., <https://inews.co.uk/news/russia-news-ria-novosti-demands-liquidation-ukraine-ukrainians-war-crimes-civilians-putin-1558378>; Російські солдати «обговорювали вбивства мирних жителів» в Україні в радіоперехопленнях. Німецька розвідка представила докази передачі даних депутатам, повідомляє *Der Spiegel*, *The Guardian*, 7 квітня 2022 року, <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/07/russian-soldiers-discussed-killing-civilians-in-radio-intercepts>.

¹²¹ Поліція: на Київщині виявлено понад 900 тіл мирних жителів, *AP News*, 16 квітня 2022 р., <https://apnews.com/article/russia-ukraine-zelensky-kyiv-business-black-sea-22d7279f32c>; Буча: Вулиця, заповнена тілами, *Франція 24*, 21 квітня 2022 року <https://www.france24.com/en/live-news/20220421-bucha-a-street-filled-with-bodies>; Джоел Гантер, Збирання мертвих у Бучі, *BBC News*, 13 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61085810>; Україна: страти, тортури під час російської окупації, *Human Rights Watch*, 18 травня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation>

¹²² Луїза Каллаган, Тіла понівечених дітей серед жахів, які залишили росіяни, *The Times*, 2 квітня 2022 р., на <https://www.thetimes.co.uk/Стаття/bodies-of-mutilated-children-among-horrors-the-russians-left-behind-5ddnkwp2>

¹²³ Відповідальність за злочини, скоєні в Україні, Заяви Управління Верховного комісара з прав людини, *УВКПЛ*, 27 квітня 2022 р., <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/04/ensuring-accountability-atrocities-committed-ukraine>.

¹²⁴ Аль-Хлоу Юсур, Фроляк Маша, Хілл Еван, Браун Малакі, Ботті, Девід, Нові докази того, як російські солдати страчували чоловіків у Бучі. *The New York Times*, 19 травня 2022 р., <https://www.nytimes.com/2022/05/19/world/europe/russia-bucha-ukraine-executions.html>.

¹²⁵ Україна: страти, тортури під час російської окупації, *Human Rights Watch*, 18 травня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation>.

виявила тіло сина в сараї приблизно за 100 метрів від свого будинку, наступного дня після відходу російських військ. Вона впізнала його кросівки, що стирчали з дверей сараю.¹²⁶

d) Управління державною власністю.

Місія збирила інформацію про управління Росією державною власністю України з порушенням МГП та МКП¹²⁷. Як повідомлялося в червні, місцева влада окупованих територій Запорізької області ухвалила "указ" про "націоналізацію" українського майна з метою розграбування та привласнення землі, природних ресурсів, стратегічних підприємств, та українського майна. Цей указ стосується і Запорізької АЕС, яка є найбільшою в Європі.¹²⁸ За словами місцевих чиновників, рішення прийнято "для задоволення державних потреб, пов'язаних із підвищенням загальної ефективності та соціальної спрямованості економіки, а також для збереження національної спадщини для жителів Запорізької області".¹²⁹

e) Повага до приватної власності

Ті, хто вижив після різанини в Бучі, стверджували, що російські солдати грабували місто, забираючи коштовності, електроніку, кухонну техніку, одяг і транспортні засоби у переміщених осіб, померлих і тих, хто все ще перебував у місті.¹³⁰ ЗМІ повідомляли, що у Тростянці після місяця російської окупації виявили докази «систематичного мародерства».¹³¹ Подібним чином у селі Берестянка під Києвом російські солдати викрали одяг, техніку та електроніку з домівок, перш ніж село повернули під контроль України. Телеграм-канал «Білоруський Гаюн», який з лютого стежить за військовою активністю в Білорусі, на початку квітня повідомив, що російські військові відправляють великі пакунки до Росії поштовою службою. Ймовірно, у пакунках були речі, викрадені російськими військовими.¹³²

Були повідомлення про те, що російські війська влаштували стихійні ринки в Білорусі для торгівлі награваним товаром, наприклад, пральними машинами, посудомийними машинами, холодильниками, ювелірними виробами, автомобілями, велосипедами, мотоциклами, посудом, килимами, творами мистецтва, дитячими іграшками та косметикою.¹³³

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Правило 51, Публічна та приватна власність на окупованій території, Звичаєве МГП; Римський статут, ст. 8(2)(a)(iv), ст. 8(2)(a)(xvi).

¹²⁸ Костя Андрейковець, Окупанти вирішили націоналізувати українське майно в Запоріжжі, *Бабель*, 2 червня 2022 року, <https://babel.ua/en/news/79373-the-occupiers-decided-to-nationalize-ukrainian-property-in-zaporozhzhia>; У Запоріжжі видали указ про націоналізацію майна України, *Azlyrics*, 2 червня 2022 року, <https://azlyrics.com.az/lyrics/in-zaporozhye-issued-a-decree-on-the-nationalization-of-property-of-ukraine/>; Влада Запорізької області оголосила про націоналізацію майна України, *BBC CNTV*, 23 червня 2022 р., <https://bb-cntv.com/news/the-authorities-of-the-zaporozhye-region-announced-the-nationalization-of-property-of-ukraine-60381/>.

¹²⁹ Влада Запорізької області оголосила про націоналізацію майна України, *BBC CNTV*, 23 червня 2022 р., <https://bb-cntv.com/news/the-authorities-of-the-zaporozhye-region-announced-the-nationalization-of-property-of-ukraine-60381/>.

¹³⁰ Кац Сем, Війна в Україні: Росія залишає різанину у звільнених містах, *The Daily Campus*, 7 квітня 2022 р., <https://dailycampus.com/2022/04/07/war-in-ukraine-russia-leaves-behind-massacres-in-liberated-towns/>.

¹³¹ Вокер Шон, «Варвари»: російські війська залишили жахливий слід у місті Тростянець, *Onікун*, 6 квітня 2022 р. <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/05/barbarians-russian-troops-leave-grisly-mark-on-ukraine-town-of-trostianets>.

¹³² Нові кадри показують, як російські війська відправляють додому викрадені українські речі через Білорусь, *Meduza*, 6 квітня 2022 р., <https://meduza.io/en/feature/2022/04/06/new-footage-shows-russian-troops-sending-stolen-ukrainian-items-home-through-belarus>.

¹³³ Майкл Стар, «Стихийний ринок» награваного українського майна нібито відкрився в Білорусі, *JPost*, 4 квітня 2022 р. <https://www.jpost.com/international/Стаття-703211>.

Важливим питанням є розкрадання зерна, в якому звинувачують Росію. Міноборони України звинуватило Росію у викраденні "сотень тисяч тон зерна" з елеваторів та інших сховищ на окупованій території України та транспортуванні його до Росії. Крадіжка зерна в окупованій Україні може посилити продовольчу кризу, причому як український міністр сільського господарства, так і Всесвітня продовольча програма ООН попереджають, що це може погіршити продовольчу кризу в Україні та навіть загострити глобальний голод. 30 травня 2022 року Росія заявила, що почала вивіз зерна з Херсону до Росії та працює над вивозом насіння соняшнику.¹³⁴

Місія також була поінформована про поведження з цивільними особами, підозрюваними у крадіжках або незаконному продажу алкоголю. Станом на 6 травня 2022 року в Інтернеті широко поширювалися фотографії українських «мародерів», місцевий термін для крадіїв, і тих, хто порушує норми громадського порядку, на яких зображені мародери, прив'язані до стовпа або розмальовані фарбами, а на інших є слово «злодій» або схожий термін, написаний на їхніх обличчях і тілах. У багатьох випадках з обвинувачених знімали сорочки, і часто роздягали догола нижче пояса. На кількох відео можна побачити, як місцеві жителі б'ють обвинувачених ногами або палицею.¹³⁵

ф) Депортації

Місія перевірила багато інформації щодо ймовірних депортацій. Станом на 7 квітня 2022 року, за оцінкою Віце-прем'єр-міністерки України Ірини Верещук, з початку війни було примусово депортовано 45 тисяч українців.¹³⁶ За даними уряду України та гуманітарних організацій, збройні сили Російської Федерації та двох так званих народних республік здійснюють транспортування десятків тисяч мирних жителів до так званих «фільтраційних центрів» у так званій Донецькій Народній Республіці (ДНР) на сході України, яку Москва визнає незалежною, перед тим, як депортувати їх до Росії.¹³⁷

Мер Маріуполя заявив, що деяких його сусідів і колег депортували до Росії проти їхньої волі. Він розповів, як це відбувалося. Вночі до притулку зайшов чоловік зі зброєю, заявивши, що відбуватиметься евакуація. Людей, які були в притулку близько 20 днів, вивели, посадили в машини і кудись повезли, і тільки пізніше вони зрозуміли, що їх кудись вивезли з України. Далі їх завантажили на потяги та вивезли у віддалені регіони Російської Федерації.¹³⁸

¹³⁴ Контрольована Росією Херсонська область в Україні починає експорт зерна до Росії - ТАСС, *Reuters*, 30 травня 2022 р., <https://www.reuters.com/markets/commodities/pro-moscow-kherson-region-starts-grain-exports-russia-tass-2022-05-30/>; Контрольована Росією Херсонська область України починає експорт зерна до Росії - ТАСС, *Новини США*, 30 травня 2022 р., на <https://www.usnews.com/news/world/Articles/2022-05-30/pro-moscow-kherson-region-starts-grain-exports-to-russia-tass>; Емре Гюркан Абай, регіон України, який підтримується Москвою, починає експорт зерна до Росії, *AA*, 30 травня 2022 р., <https://www.aa.com.tr/en/economy/moscow-backed-region-in-ukraine-begins-grain-exports-to-russia/2601178>.

¹³⁵ Джейсон Джей Сمارт, Прив'язаний до стовпа: початок народної міліції в Україні, *Kyiv Post*, 6 травня 2022 р., <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/tethered-to-the-pole-the-appearance-of-vigilante-justice-in-ukraine.html>; Хлоя Ловерньє, Україна: Обвинувачених у мародерстві прив'язували до стовпів, роздягали та били, *«Обозреватель»*, 1 квітня 2022 р., <https://observers.france24.com/en/europe/20220404-ukraine-poles-public-humiliation-punishment-looting>.

¹³⁶ Еліза Макінтош, Олександра Охман, Джанлука Меццофіоре, Кеті Полглас, Тіле Ребане та Анастасія Грем-Юлл, Росія або смерть. Після тижнів путінських бомбардувань у цих українців був лише один вихід, *CNN*, 7 квітня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/04/07/europe/ukraine-mariupol-russia-deportation-cmd-intl/index.html>.

¹³⁷ Еліза Макінтош, Олександра Охман, Джанлука Меццофіоре, Кеті Полглас, Тіле Ребане та Анастасія Грем-Юлл, Після тижнів путінських бомбардувань у цих українців був лише один вихід, *CNN*, 7 квітня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/04/07/europe/ukraine-mariupol-russia-deportation-cmd-intl>.

¹³⁸ Йогіта Лімайє, Війна в Україні: українців, депортованих до Росії, побили та погано поводилися, *BBC News*, 28 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61248436>; Еліза Макінтош, Олександра Охман, Джанлука Меццофіоре, Кеті Полглас, Тіле Ребане, Анастасія Грехем-Юлл, Росія або смерть. Після

CNN повідомляло, що жертвам залишали лише два варіанти: виїхати до Росії або померти. У багатьох інтерв'ю, в тому числі з жителями Маріуполя та їхніми близькими, люди розповідали, як російські військові та «ДНР» штурмували бомбосховища та змушували всіх, хто був всередині, негайно їх покинути. Ніхто й гадки не мав, куди його/її везуть. В одному зареєстрованому випадку п'ятьох людей зрештою було депортовано до Росії; з тих пір троє повернулися додому.¹³⁹

Під час візиту в Україну, місія отримала підтвердження випадків депортацій, хоча їх точну кількість визначити важко. Офіс Уповноваженого з прав людини України заявив в середині травня, що Росія за час конфлікту переселила понад 210 000 дітей, а загалом, за даними Києва - понад 1,2 мільйона українців було депортовано проти їх волі.¹⁴⁰ Однак і в цьому випадку місія не змогла отримати інформацію про точну кількість депортованих дітей.

Масове примусове переміщення цивільних під час конфлікту на територію окупаючої сторони заборонено Женевськими конвенціями 1949 року. Ця практика вважається воєнним злочином.

г) Призов громадян України на військову службу

Згідно з опублікованою 23 квітня заявою Головного управління розвідки та Генштабу України, Росія планує призвати на військову службу жителів України з окупованих Росією районів Херсонщини та Запоріжжя, порушуючи статтю 51 Четвертої Женевської конвенції, яка передбачає, що «Держава-окупант не може примушувати осіб, які перебувають під захистом, служити в її збройних або допоміжних силах», і що «жоден тиск або пропаганда, спрямовані на забезпечення добровільного вступу на військову службу, не допускаються».¹⁴¹

Подібна практика вже застосовувалась в інших регіонах. 19 лютого 2022 року, російська окупаційна влада Луганська та Донецька оголосила «загальну мобілізацію». Схоже, що Росія значною мірою покладається на призовників із цих регіонів, не оголошуючи повну мобілізацію на своїй території. Усіх місцевих чоловіків у віці від 18 до 55 років оголосили військовозобов'язаними. Викрадення чоловіків з вулиць, із їхніх домівок і робочих місць стало новою нормою в окупованому Донбасі менш ніж за два тижні, коли віковий ценз підвищили до 65 років. Російська влада заборонила чоловікам залишати окуповану територію, дозволивши призов будь-якого чоловіка віком від 18 до 65 років. Наприклад, в середині квітня в соціальних мережах Донецька висвітлювалося, як філармонійних і оперних музикантів, артистів цирку, педагогів і соціальних працівників примусово зараховували «добровольцями», незважаючи на те, що вони не мали відношення до армії. Російська мобілізація в окупованому Донбасі досі триває, хоча доступні лише недостовірні дані про те, скільки чоловіків призвали на військову службу. Радіо Свобода повідомляє про сотні таких випадків, а іноді й про десятки тисяч не лише

тижнів путінських бомбардувань у цих українців був лише один вихід, CNN, 7 квітня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/04/07/europe/ukraine-mariupol-russia-deportation-cmd-intl>.

¹³⁹ Еліза Макінтош, Олександра Охман, Джанлука Меццофьоре, Кеті Полглас, Тіле Ребане та Анастасія Грем-Юлл, Після тижнів путінських бомбардувань у цих українців був лише один вихід, CNN, 7 квітня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/04/07/europe/ukraine-mariupol-russia-deportation-cmd-intl>.

¹⁴⁰ Ентоні Дойч, Thomson Ройтерс, Ексклюзив: Україна розслідує депортацію дітей до Росії як можливий геноцид, Reuters, 3 червня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-ukraine-investigates-deportation-children-russia-possible-genocide-2022-06-03/>.

¹⁴¹ Міністерство оборони у Твіттері, Остання інформація про ситуацію в Україні від 23 квітня 2022 року, <https://twitter.com/defencehq/status/1517956476211503105?lang=en>.

в Луганській та Донецькій, але й у Харківській, Херсонській та Сумській областях.¹⁴² За останні тижні російська окупаційна влада, як повідомляється, активізувала призов, а жителі кажуть, що чоловіків без військового досвіду регулярно хапають на вулицях і негайно відправляють на фронт. Ескалація та зростання кількості жертв почали викликати гнів навіть серед проросійських громад. Кілька відео, опублікованих в мережі, нібито показують, як дружини донецьких і луганських призовників вимагають надання допомоги своїм чоловікам і запитують, чому чоловіків без військового досвіду відправляють воювати.¹⁴³

Після російської окупації Попасної в Луганській області 8 травня 2022 року, росіяни негайно почали змушувати мешканців тікати до Первомайська та Стаханова, двох міст у межах російської «Луганської народної республіки» (ЛНР). Губернатор Луганської області 14 травня 2022 року повідомив, що росіяни мобілізують тих чоловіків, яких проти волі вивезли в ЛНР і змушують їх воювати проти України.¹⁴⁴

Під час візиту в Україну місії вдалося отримати інформацію від Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим про незаконний призов на строкову військову службу на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) Криму. 1 квітня 2022 року, окупаційна адміністрація розпочала свою 15-ту незаконну призовну кампанію, в рамках якої очікується, що Росія набере 134,5 тис. призовників по всій своїй території, включно з ТОТ Криму та Севастополя. Відповідно до інформації Представництва, ця цифра включає від 2500 до 3500 кримчан. Ці мобілізовані кримчани були направлені для участі в бойових діях проти України.¹⁴⁵ 1 квітня 2022 року розпочався новий примусовий призов із відправленням на війну ще кількох тисяч кримчан. Однак у Криму показники призову приховують. «Кримський військовий комісар» Юрій Лимар на прес-конференції в Сімферополі відмовився озвучувати цьогорічні плани призовної кампанії.¹⁴⁶

Наразі прокуратура АР Крим та міста Севастополя розслідує низку кримінальних проваджень за фактами примусового призову. Очікується розслідування справи та винесення заочного вироку. Дії Росії змушують українців, які живуть у Криму, залишати свої домівки та намагатися потрапити на материкову Україну через треті країни (наприклад, Грузію, Вірменію та Азербайджан), щоб уникнути призову до російської армії.¹⁴⁷

Під час свого візиту в Україну місії вдалося опитати одну людину, яка втекла з Криму: він розповів про труднощі втечі з ТОТ через те, що дороги були зруйновані або повні блокпостів: 60 блокпостів лише на одному маршруті.

¹⁴² Примусовий призов: як Росія знищує чоловіче населення окупованого Донбасу, *Euromaidan Press*, 28 квітня 2022 р., <https://euromaidanpress.com/2022/04/28/forced-conscription-how-russia-wipes-out-the-male-population-of-occupied-donbas/>.

¹⁴³ Росія використовує призовників із Донбасу для заповнення передової, *Financial Times*, 11 червня 2022 р., <https://www.ft.com/content/e5b88958-b6e4-4417-ba50-eb1916092acd>.

¹⁴⁴ Галя Койнаш, Росія депортує українців на окупований Донбас, змушуючи їх вести війну проти України, *Харківська правозахисна група*, 16 травня 2022 р., <https://khp.org/en/1608810566>; Галя Койнаш, Росія змушує українців з окупованого Криму та Донбасу воювати під час її вторгнення в Україну, *Харківська правозахисна група*, 7 березня 2022 р., <https://khp.org/en/1608810165>.

¹⁴⁵ Верховний комісар на спеціальній сесії Ради з прав людини щодо України: багато звинувачень у порушеннях міжнародних прав людини та гуманітарного права в Україні можуть являти собою військові злочини, *Рада з прав людини*, 12 травня 2022 р., <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/05/high-commissioner-special-session-human-rights-council-ukraine-many>.

¹⁴⁶ Ситуація з правами людини в Криму та 100 днів повномасштабного російського вторгнення в Україну, Кримська правозахисна група, 20 червня 2022 р., https://crimeahrg.org/wp-content/uploads/2022/06/100_booen.pdf.

¹⁴⁷ Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, Використання кримчан у повномасштабній військовій агресії Росії проти України, 23 травня 2022 року.

Місія також змогла ознайомитися з чинними правилами призову в Україні. Указом Президента України №36/2022, виданим у лютому 2022 року, запроваджено інтенсивну модель військової підготовки громадян як можливу альтернативу військовій службі. Призов громадян України на військову службу мав завершитися 1 січня 2024 року. Російське вторгнення зруйнувало ці плани.¹⁴⁸ Згідно з розпорядженням Президента Зеленського, в Україні почали призов військовослужбовців запасу віком 18-60 років на строкову службу до одного року через можливість повномасштабного російського вторгнення. Надзвичайний стан було запроваджено 23 лютого 2022 року Указом Президента №64/2022, та затверджено Верховною Радою.¹⁴⁹ Після російського акту агресії на всій території України запроваджено воєнний стан, який періодично продовжується.

h) Вербування і праця

Під час візиту в Україну місії стало відомо, що цивільні спеціалісти з Криму, зокрема лікарі, змушені обслуговувати війська, які беруть безпосередню участь у бойових діях, не лише в Криму, а й у ТОТ Донецької та Луганської областей.¹⁵⁰ Це є порушенням МГП¹⁵¹ та МКП.¹⁵²

Місія отримала інформацію про те, що деякі жителі окупованих територій вирішують співпрацювати з окупантами в обмін на досягнення соціального статусу або впевненість у можливості підтримувати свій бізнес. Під час свого візиту місія зустрілася з чоловіком, який мешкає у селі, що знаходиться за 15 км від Херсону, та яке окуповане російськими військами з березня 2022 року в рамках запровадження Херсонської військово-цивільної адміністрації. Він пояснив, що деякі громадяни обирають співпрацю з окупантами в обмін на можливість працевлаштуватися в адміністративних органах або щоб зберегти свій бізнес.

Хоча інформація, зібрана місією, не стосується конкретно питань працевлаштування, вона може продемонструвати, як російські окупанти спокушають людей співпрацювати з ними, обіцяючи особливе ставлення до колабораціоністів, зокрема пільги щодо доступу до певних основних товарів.

За даними Центру протидії дезінформації, у Маріуполі росіяни обіцяють компенсацію за зруйновані будинки в Маріуполі, намагаючись схилити мешканців до співпраці або отримати видані ними документи, що посвідчують особу. Після цього, як стверджують у Центрі, вони повинні будуть вийти з українського громадянства.¹⁵³

i) Надання допомоги

Як стверджують структури ООН, масштаби надзвичайної ситуації в Україні є безпрецедентними з часів Другої світової війни.¹⁵⁴ Місяці ескалації та інтенсивних

¹⁴⁸ Зеленський доручив Кабміну розробити законопроект про зміну системи військової підготовки з припиненням призову в армію з 1 січня 2024 року, *Интерфакс*, 1 лютого 2022 року, <https://interfax.com.ua/news/general/795386.html>

¹⁴⁹ Указ Президента України №64/2022, <https://rm.coe.int/1680a5b03f>.

¹⁵⁰ Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, Використання кримчан у повномасштабній воєнній агресії Росії проти України, 23 травня 2022 року.

¹⁵¹ ЖК IV, стаття 40 та стаття 51.

¹⁵² Статут МКС, стаття 8 (2)(b)(xv).

¹⁵³ Галя Койнаш, Центр протидії дезінформації: Росіяни обіцяють компенсацію за зруйновані будинки в Маріуполі, намагаючись схилити мешканців до співпраці, 18 квітня 2022, *The Kyiv Independent news*, <https://kyivindependent.com/uncategorized/center-for-countering-disinformation-russians-promise-compensation-for-destroyed-homes-in-mariupol-in-attempt-to-persuade-residents-to-cooperate/>

¹⁵⁴ ООН, Україна: щонайменше дві дитини гинуть на війні щодня, повідомляє ЮНІСЕФ, *ЮНІСЕФ*, 1 червня 2022 р., <https://news.un.org/en/story/2022/06/1119432>; Верховний комісар ООН у справах біженців,

бойових дій в Україні завдають величезної шкоди цивільному населенню, і понад 2,2 мільйони людей тільки в Донецькій області потребують допомоги, аби врятувати своє життя, повідомило УКГС, зазначивши, що ситуація в Слов'янську, де раніше проживало 100000 людей, викликає особливе занепокоєння.¹⁵⁵ Военні дії завдали шкоди системі водопостачання, залишивши 25000 людей, які залишаються там - в основному, літні люди та найбільш уразливі - без водопроводу, електропостачання обмежене, в кількох магазинах, які все ще працюють, не вистачає основних товарів, а зростання цін ще більше вплине на доступ людей до їжі та інших життєво важливих речей.¹⁵⁶

Багато людей, які опинилися в пастці в Україні, не можуть задовольнити свої базові потреби, включаючи їжу, воду та ліки. Щонайменше 3 мільйони українських дітей терміново потребують гуманітарної допомоги.¹⁵⁷ Доставка рятувальної допомоги залишається важкою через відсутність безпечного гуманітарного доступу до районів, де тривають інтенсивні бойові дії.

Станом на 22 червня 2022 року ситуація на Донбасі є складною, зокрема у Сєверодонецьку Луганської області та на сході Донецької області. Гуманітарний доступ обмежений, а в деяких випадках неможливий. В Сєверодонецьку, який перебуває під контролем Росії, ситуація почала погіршуватися після того, як був зруйнований останній міст, що веде до нього. Люди збираються у розпачі в пошуках їжі та води, оскільки запаси скорочуються.¹⁵⁸

Як уже згадувалося в попередньому розділі 4.а, Росію звинувачують у блокуванні надання допомоги до обложеного міста Маріуполя наприкінці березня. Те саме можна сказати про місто Херсон: за даними ЗМІ, українські чиновники в окупованому Росією місті Херсон заявили, що Росія не дозволила гуманітарні коридори, як було домовлено коли почали закінчуватися запаси продовольства.¹⁵⁹

За даними Генерального директорату Європейської комісії з питань цивільного захисту та гуманітарної допомоги в Європі, 6 квітня 2022 року російські війська зупинили роботу гуманітарного центру в окупованому Бердянську.¹⁶⁰

В. ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ

1. ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ МГП ЩОДО ВИБОРУ ЦІЛЕЙ

Щотижня кількість загиблих і поранених мирних жителів зростає. Це стає очевидним, якщо прочитати та порівняти дані останніх оновлених звітів Моніторингової місії ООН з прав людини.

Станом на 28 квітня 2022 року, Моніторингова місія ООН з прав людини нарахувала щонайменше 2829 убитих мирних жителів (932 чоловіків, 626 жінок, 62 дівчинки, 75

Оновлена інформація про ситуацію в Україні, 10 червня 2022 р., <https://data.unhcr.org/en/documents/details/93519>.

¹⁵⁵ «Україна: ООН і партнери доставляють рятувну допомогу в Донецьку область», *Новини ООН*, 21 червня 2022 р., <https://news.un.org/en/story/2022/06/1120962>.

¹⁵⁶ Там само.

¹⁵⁷ Управління ООН з координації гуманітарних справ, Основні моменти – останнє оновлення 22 червня 2022 р., <https://www.unocha.org/ukraine>; ООН, Україна: щонайменше дві дитини гинуть на війні щодня, повідомляє ЮНІСЕФ, *ЮНІСЕФ*, 1 червня 2022 р., <https://news.un.org/en/story/2022/06/1119432>.

¹⁵⁸ Алекс Кроуфорд, Сєверодонецьк в облозі, *Sky news*, <https://news.sky.com/story/ukraine-war-inside-a-city-torn-apart-by-war-where-even-those-who-live-together-are-turning-against-one-another-12620608>

¹⁵⁹ Азмі Харун, українські чиновники кажуть, що Росія порушує свою обіцянку допустити гуманітарну допомогу до захопленого міста, *Insider*, 5 березня 2022 р., <https://www.businessinsider.com/ukraine-says-russia-not-allowing-humanitarian-aid-into-captured-city-2022-3?r=US&IR=T>.

¹⁶⁰ Координаційний центр реагування на надзвичайні ситуації (КЦРНС), щоденна інформація КЦРНС, 7 квітня 2022 р., <https://ercportal.jrc.ec.europa.eu/ECHO-Products/Echo-Flash#/daily-flash-archive/4468>

хлопчиків, а також 68 дітей і 1066 дорослих, стать яких поки що невідома). В результаті вторгнення постраждали щонайменше 3180 осіб (368 чоловіків, 302 жінки, 66 дівчинок, 73 хлопчики, а також 164 дитини і 2207 дорослих, стать яких поки невідома). У Донецькій і Луганській областях зафіксовано 2883 постраждалих (1354 загиблих і 1529 поранених); на підконтрольних Уряду територіях - 2438 (1266 загиблих і 1172 поранених).¹⁶¹

Станом на травень 2022 року Моніторингова місія ООН з прав людини зафіксувала загалом 7061 постраждалих серед цивільного населення по всій країні з початку російської атаки, 3381 загинули та 3680 отримали поранення. З них 92,3% постраждалих (2266 загиблих і 2593 поранених) зафіксовано на підконтрольній Уряду території. Решта 7,7% (79 загиблих і 326 поранених) були нараховані в Донецькій і Луганській областях, контрольованих збройними силами РФ і пов'язаними з ними збройними формуваннями.

Станом на 22 червня 2022 року, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) зафіксувало 10 465 постраждалих серед цивільного населення в Україні: 4 662 загиблих та 5 803 поранених. Це включало: 4662 убитих (1789 чоловіків, 1207 жінок, 131 дівчинка та 148 хлопчиків, а також 41 дитина та 1346 дорослих, стать яких поки що невідома); та 5803 поранених (1177 чоловіків, 820 жінок, 131 дівчина, 169 хлопчиків, а також 179 дітей і 3327 дорослих, стать яких поки невідома). У Донецькій і Луганській областях: 5945 постраждалих (2725 загиблих і 3220 поранених). На підконтрольній Уряду території: 4995 постраждалих (2539 убитих і 2456 поранених). На території, контрольованій російськими збройними формуваннями: 950 постраждалих (186 убитих та 764 поранених). В інших регіонах України (м. Києві та Черкаській, Чернігівській, Харківській, Херсонській, Київській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Запорізькій, Дніпропетровській, Полтавській, Рівненській, Вінницькій, Тернопільській та Житомирській областях), які перебували під контролем Уряду у момент появи жертв: 4520 постраждалих (1937 загиблих і 2583 поранених).¹⁶² Більшість зафіксованих втрат серед цивільного населення були спричинені використанням вибухової зброї з широкою зоною ураження, включаючи обстріли з важкої артилерії та реактивних систем залпового вогню, а також ракетні та авіаудари.

УВКПЛ вважає, що фактичні цифри значно вищі, оскільки отримання інформації з деяких місць, де тривають інтенсивні бойові дії, було затримане, а багато звітів все ще очікують на підтвердження. Йдеться, наприклад, про Маріуполь (Донецька область), Ізюм (Харківська область), Попасну, Лисичанськ та Северодонецьк (Луганська область), звідки надходять повідомлення про численні жертви серед мирного населення.¹⁶³

За даними Комітету захисту журналістів (КЗЖ), станом на травень було вбито щонайменше 12 журналістів, які висвітлювали війну в Україні. Зараз КЗЖ розслідує загибель деяких інших журналістів, щоб визначити, чи була їхня загибель пов'язана з

¹⁶¹ Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні, Україна: інформація про жертви серед цивільного населення 28 квітня 2022 р., <https://www.ohchr.org/en/news/2022/04/ukraine-civilian-casualty-update-28-april-2022>.

¹⁶² Україна: оновлена інформація про жертви серед цивільного населення 23 червня 2022 р., *УВКПЛ*, 23 червня 2022 р., <https://www.ohchr.org/en/news/2022/06/ukraine-civilian-casualty-update-23-june-2022>. Цю інформацію також підтверджує Управління ООН з координації гуманітарних справ, Звіт про ситуацію в УКРАЇНІ Останнє оновлення: 22 червня 2022 р., <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/>.

¹⁶³ Там само.

професійною діяльністю. За повідомленнями КЗЖ, ще сотні журналістів були обстріляні з важкої та стрілецької зброї та затримані у зв'язку з їхньою професійною діяльністю.¹⁶⁴

Станом на червень щоденно надходили повідомлення про вбитих або поранених мирних жителів. На тлі найзапекліших бойових дій, більшість втрат зафіксовано в Донецькій та Луганській областях, здебільшого внаслідок обстрілів цивільних районів і цивільних об'єктів, зокрема шкіл. Повідомляється, що двоє журналістів Reuters отримали поранення, а їхній водій загинув під час обстрілу поблизу Сєверодонецька Луганської області 3 червня 2022 року.

Миколаївська область, що на півдні, досі зазнає потужних ракетних обстрілів. 22 червня 2022 року Росією було завдано ракетного удару по місту: губернатор області повідомив, що по Миколаєву влучили сім ракет.¹⁶⁵

Як повідомив мер, атаки спричинили кілька пожеж, пошкодили низку житлових та офісних будівель, школу, а над портовим містом висить дим. Щонайменше одна людина загинула.¹⁶⁶

26 червня 2022 року, під час удару по українській столиці російська ракета вразила житловий будинок і дитячий садок у Києві, в результаті чого 11 осіб отримали поранення і загинули щонайменше двоє. З-під завалів одразу витягли семирічну дівчинку. У центральному Шевченківському районі сталася пожежа в частково пошкодженому дев'ятиповерховому будинку.¹⁶⁷

Загалом на Донеччині та Луганщині внаслідок бойових дій продовжують зазнавати ушкоджень багато цивільних об'єктів. Наприклад, 2 червня 2022 року влада Донецької області повідомила, що у кількох містах, зокрема у Слов'янську та частині Краматорську, на два тижні було припинено водопостачання через пошкодження електроенергетичної інфраструктури. Водночас, у місті Донецьку Донецької області повідомляють про обмеження водопостачання.¹⁶⁸

2. ОБЛОГИ ТА ГУМАНІТАРНІ КОРИДОРИ

Що стосується облог, місія продовжила перевірку подій, що мали місце під час облоги Маріуполя, які вже були розслідувані першою місією.

¹⁶⁴ Російсько-українська війна, Комітет захисту журналістів, 22 червня 2022 р., <https://cpj.org/invasion-of-ukraine/>.

¹⁶⁵ Російські ракети влучили в українське місто Миколаїв, один загиблий, *Reuters*, 22 червня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/seven-russian-missiles-hit-ukrainian-city-mykolaiv-regional-governor-2022-06-22/>; Валентина Романенком, Миколаївська область піддалася масованому ракетному обстрілу: збито 2 російські ракети, *Правда*, 5 червня 2022 р., <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2022/06/5/7350638/>.

¹⁶⁶ Роджер Коен, Основа українського спротиву, місто на півдні витримує російський обстріл, *New York Times*, 22 червня 2022 р., <https://www.nytimes.com/2022/06/22/world/europe/ukraine-mykolaiv-russia.html>;

Російські ракети влучили в українське місто Миколаїв, один загиблий, *Reuters*, 22 червня 2022, <https://www.reuters.com/world/europe/seven-russian-missiles-hit-ukrainian-city-mykolaiv-regional-governor-2022-06-22/>; Валентина Романенком, Миколаївська область піддалася масованому ракетному обстрілу: збито 2 російські ракети, *Правда*, 5 червня 2022 р., <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2022/06/5/7350638/>.

¹⁶⁷ Російська ракета влучила в житловий будинок в українському Києві, *AlJazeera*, 26 червня 2022 р., <https://www.aljazeera.com/news/2022/6/26/missile-hits-residential-building-in-ukraines-capital-kyiv/>; Павло Політюк, російські ракети влучили в Київ, поранивши п'ятьох людей, повідомляє *Reuters*, 26 травня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/several-explosions-kyivs-central-district-mayor-2022-06-26/>;

Смертоносні удари по Києву, жителі Черкас підтримують благання України про допомогу G7, Українські служби Радіо Свобода/*Радіо Свобода*, 26 червня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-russia-war-kyiv-explosions-syueverodonetsk-belarus/31915504.html>.

¹⁶⁸ Україна: Ситуаційний звіт, 9 червня 2022 р., УКГС, 9 червня 2022 р., <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine/>.

Облога Маріуполя почалася 24 лютого 2022 року, коли сили Росії та так званої Донецької Народної Республіки зіткнулися з українськими силами в Маріуполі, і завершилася 16 травня 2022 року, коли Росія оголосила, що українські сили, які залишалися в Маріуполі, здалися після того, як отримали відповідний наказ припинити спротив.¹⁶⁹ Червоний Хрест назвав ситуацію «апокаліптичною»,¹⁷⁰ українська влада звинуватила Росію в організації масштабної гуманітарної кризи в місті, а міська влада повідомила про загибель близько 22 000 мирних жителів.¹⁷¹

За словами українських чиновників, щонайменше 95 відсотків міста було знищено під час боїв, переважно в результаті російських авіаударів.¹⁷² В ООН підтвердили загибель 1348 мирних жителів, але додали, що справжня кількість загиблих, «ймовірно, на тисячі більше», і що 90% житлових будинків міста були пошкоджені або зруйновані.¹⁷³

Облога закінчилася після того, що ЗМІ назвали «евакуацією» або «капітуляцією» військовослужбовців полку «Азов» з металургійного комбінату «Азовсталь», схожого на фортецю комбінату в зруйнованому місті Маріуполі, де їхній останній бій став символом опору московській навалі. Понад 2500 бійців заводу перебувають у полоні, і Україна працює над їх звільненням.¹⁷⁴

Росія почала передавати тіла українських бійців, загиблих на «Азовсталі», 7 червня. За словами військового керівника, а також речниці полку «Азов», десятки загиблих, вивезених із руїн розбомбленого комбінату, який нині окупувала Росія, було доправлено до Києва, де проводиться експертиза ДНК для ідентифікації рештків.

Наприкінці червня 2022 року минуло майже два місяці відтоді, як російські війська почали штурм Северодонецька. Незважаючи на значні втрати, українська оборона Северодонецька змусила росіян зосередити вогонь на невеликій території, що сповільнило їхні спроби захопити решту 10% Луганської області. За повідомленнями ЗМІ, російські війська кидали в бій все, що мали, включно зі своїми боєприпасами. Сотні мирних жителів, у тому числі десятки дітей, сховалися на хімзаводі «Азот» у Северодонецьку в умовах інтенсивних боїв у місті. Він забезпечував слабкий захист під землею, на відміну від комбінату «Азовсталь» у Маріуполі. НТВ, яке належить «Газпрому», припустило, що під заводом можуть бути заблоковані близько 1200 людей, у тому числі діти.¹⁷⁵ Це люди, які раніше відмовлялися залишати місто, за словами українських чиновників, але які більше не можуть бути евакуйовані з заводу через

¹⁶⁹ Українська війна: останнім українським військам у Маріуполі наказали припинити оборону міста, *Sky news*, 20 травня 2022 р., <https://news.sky.com/story/ukraine-war-last-ukrainian-troops-in-mariupol-told-to-stop-defence-of-city-12617385>.

¹⁷⁰ Люк Хардінг, Джуліан Боргер і Джон Хенлі, Росія звинувачується в «утриманні 400 000 людей у заручниках» у Маріуполі, *The Guardian*, 9 березня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/09/ukraine-mariupol-civilians-russia-war>.

¹⁷¹ У Маріуполі загинуло щонайменше 22 тисячі мирних жителів – радник мера, *Інтерфакс-Україна*, 17 червня 2022 року, <https://en.interfax.com.ua/news/general/834794.html>.

¹⁷² Холлі Еллітт, Маріуполь не здався Росії, – прем'єр; принаймні 5 загиблих, 20 поранених під час атаки в Харкові, *CNBC*, 18 квітня 2022 р., <https://www.cnn.com/2022/04/17/russia-ukraine-live-updates.html>.

¹⁷³ Хелен Ріган, Хафса Халіл, Джек Гай, Ед Апрайт, Еліз Хаммонд, Адрієнн Фогт і Адіті Сангал, ООН каже, що в Маріуполі вбито понад 1300 мирних жителів, але справжня кількість загиблих «ймовірно, на тисячі більше», *CNN*, 17 червня 2022 р., https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-06-17-22/h_44f071da9d6cc467bc1c322ce18aa481.

¹⁷⁴ Джон Лестер і Ганна Архірова, Ексклюзив AP: Україна витягує тіла після облоги металургійного заводу, *AP News*, 7 червня 2022 р., <https://apnews.com/Стаття/russia-ukraine-putin-kyiv-travel-government-and-politics-fd34c02c14247c39589bd93cd85ff818>.

¹⁷⁵ Емілі МакГарві та Лео Сендс, Тисячі мирних жителів у пастці в Северодонецьку, українська війна, *BBC news*, 15 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61816749>.

інтенсивні бої. Завод «Азот» і його околиці, так само як і «Азовсталь», стали осередком українського опору.¹⁷⁶

Після того, як 12 червня 2022 року російські війська зруйнували останній міст через річку до підконтрольного Україні міста-побратима Лисичанська, Україна все одно спробувала евакуювати мирних жителів із Северодонецька. Лисичанськ, який розташований на підвищенні на західному березі річки Сіверський Донець, зазнав обстрілу з боку російських військ.¹⁷⁷ У зв'язку з цим евакуація мирного населення із Северодонецька ускладнена.¹⁷⁸ Приблизно 12 000 людей все ще залишаються в пастці в місті. Занепокоєння з приводу нестачі води та невідповідних санітарних умов, як нагадали в УКГС, впливає з того, що люди не можуть довго прожити без води. У Северодонецьку також закінчуються харчі та медикаменти.¹⁷⁹

Місії вдалося зібрати інформацію, яка свідчить про те, що гуманітарні коридори залишаються серйозною проблемою в поточному конфлікті, хоча ситуація покращується порівняно з першими місяцями конфлікту. Гуманітарні коридори були критично важливими з початку вторгнення Росії в Україну, оскільки вони дозволяли мешканцям залишати міста та селища, де спалахнули запеклі бої, а також доставляти продовольство та медикаменти. У будь-якому випадку, все ж можна повідомити про деякі порушення після 1 квітня 2022 року.

5 квітня 2022 року, Віце-прем'єр-міністерка України оголосила про відкриття семи гуманітарних коридорів для евакуації мирного населення з кількох постраждалих районів, зокрема з південних портів Маріуполя та Бердянська.¹⁸⁰ Через кілька днів, 9 квітня, загальна кількість узгоджених гуманітарних коридорів зросла до десяти.¹⁸¹

Станом на 5 квітня 2022 року, Віце-прем'єр-міністерка також повідомила, що, незважаючи на обіцянки свого керівництва, російські війська відмовляються впускати будь-кого до Маріуполя. Представникам Міжнародного Комітету Червоного Хреста також було відмовлено у в'їзді в Мангуш, приблизно за 20 кілометрів на захід від Маріуполя, до завершення переговорів щодо дозволу на їх проїзд до Запоріжжя. Російських військових звинувачують у блокуванні автобусів у порушення домовленостей про припинення вогню, спрямованих на пропуск гуманітарної допомоги та людей до та з окупованих територій на сході Луганської та південної Запорізької

¹⁷⁶ Тім Лістер, Два місяці пізніше, Росія все ще бореться за контроль над цим маленьким українським містом, *CNN*, 21 червня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/06/21/europe/russia-ukraine-severodonetsk-cmd-intl/index.html>.

¹⁷⁷ Російські війська зруйнували міст із Северодонецька, *The Guardian*, 12 червня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/live/2022/jun/12/russia-ukraine-war-fierce-fighting-in>.

¹⁷⁸ Росія пропонує українським військам у Северодонецьку скласти зброю, *NDTV*, 15 червня 2022 р., <https://www.ndtv.com/world-news/russia-ukrainewar-russia-tells-ukrainian-troops-in-severodonetsk-to-lay-down-arms-3068131>.

¹⁷⁹ Цивільні жителі опинилися в пастці в Северодонецьку, коли Росія знищила останній міст, *Al Jazeera*, 14 червня 2022 р., <https://www.aljazeera.com/news/2022/6/14/ukraine-civilians-trapped-severodonetsk-russia-demolishes-last-bridge>; Емілі МакГарві та Лео Сендс, Тисячі мирних жителів у пастці в Северодонецьку, українська війна, *BBC News*, 15 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61816749>.

¹⁸⁰ Українська служба: Україна стверджує, що погоджено сім гуманітарних коридорів, оскільки російські сили зосереджуються на південному сході, *Радіо Свобода*, 5 квітня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-southeast-humanitarian-corridors/31786842.html>.

¹⁸¹ Руслан Регімов, «Україна каже, що погоджено 10 гуманітарних коридорів для евакуації цивільного населення», *AA News*, 9 квітня 2022 року, на <https://www.aa.com.tr/en/europe/ukraine-says-10-humanitarian-corridors-agreed-for-civilian-evacuation/2559506>.

областей України. З іншого боку, Москва завжди висувала звинувачення Україні у перешкоджанні роботі гуманітарних коридорів, які Україна відкидає.¹⁸²

3. УМИСНІ НАПАДИ НА КОНКРЕТНИХ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

Місія продовжує збирати інформацію про напади на конкретних цивільних осіб.

Після виведення російських військ із Бучі, на північ від Києва, наприкінці березня 2022 року, з'явилися відео, на яких видно щонайменше дев'ять начебто мертвих тіл, які лежать на вулиці в житловому районі міста. Журналісти, які побували в цьому районі, стверджують, що бачили щонайменше двадцять трупів у цивільному одязі.¹⁸³ 15 квітня 2022 року, Управління поліції Київської області повідомило, що після відходу Росії в регіоні було виявлено 900 тіл мирних жителів, понад 350 з них – у Бучі. За даними поліції, переважну більшість - майже 95 відсотків - було «просто страчено». У братських могилах і під завалами було виявлено інші тіла.¹⁸⁴

Отримано фото та інформацію про одного чоловіка та двох чи трьох оголених жінок під ковдрою, яких нібито спалили російські солдати на узбіччі дороги перед втечею.¹⁸⁵ На фотографіях видно, що російські сили здійснювали цілеспрямовані організовані вбивства мирних жителів у Бучі: їх часто знаходили застреленими зі зв'язаними руками за спиною.

Станом на 3 квітня 2022 року, Human Rights Watch повідомляла, що у Ворзелі на захід від Бучі російські військові вбили жінку та її 14-річну дитину, закидавши димовими шашками підвал, де вони ховалися.¹⁸⁶

У літньому таборі в Бучі виявили декілька катівень, розділених бетонними стінами. У передній частині була кімната, яка, здається, використовувалася для страт, з дірками від куль у стінах. У наступній кімнаті стояли два стільці, порожній глечик і дерев'яна дошка. Росіяни також привезли два металевих панцирних ліжка, і притулили їх до стіни в іншій кімнаті. На основі цього українські слідчі зробили припущення, що тут катували в'язнів: прив'язували до пружин і допитували; а також прив'язували до дошки й імітували утоплення. В цій катівні було виявлено п'ятьох мертвих чоловіків у цивільному. Вони

¹⁸² Українська служба: Україна стверджує, що погоджено сім гуманітарних коридорів, оскільки російські сили зосереджені на південному сході, *Radio Свобода*, 5 квітня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-southeast-humanitarian-corridors/31786842.html>; Метью Люксмур, Україна каже, що Росія перешкоджає гуманітарним коридорам для мешканців, які тікають від війни, *Wall Street Journal*, 13 квітня 2022 р., <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-ukraine-latest-news-2022-04-13/card/ukraine-says-russia-obstructing-humanitarian-corridors-for-residents-fleeing-war-yHpwAoUJqrRsQf2GEj8X>

¹⁸³ Стерн Девід Л., Келлі Мег, Паркер Клер, «Тіла, руїни на вулицях Бучі після російського відступу», *Washington Post*, 2 квітня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/02/bucha-bodies-russia-retreat-kyiv/>; Війна в Україні: вулиця в Бучі всяяна трупами, *BBC News*, 2 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-60967463>; Ольга Руденко, Сотні вбитих мирних жителів виявлено під час відходу росіян з міст під Києвом, *Kyiv Independent*, 2 квітня 2022 р., <https://kyivindependent.com/national/hundreds-of-murdered-civilians-discovered-as-russians-withdraw-from-towns-near-kyiv-graphic-images>.

¹⁸⁴ Адам Шрек, Роберт Бернс, Єсіка Фіш, Поліція: На Київщині знайдено понад 900 тіл мирних жителів, *APNews*, 16 квітня 2022 р., <https://apnews.com/Стаття/russia-ukraine-zelenskyu-kyiv-business-black-sea-22d7279f32c15d4a7037a2195113fb57>; Ігор Госов, Розкриття масштабів різанини в Бучі, *Kyiv Independent*, 21 квітня 2022 р., <https://kyivindependent.com/national/uncovering-the-scope-of-the-bucha-massacre>.

¹⁸⁵ Руденко, Ольга, Сотні вбитих мирних жителів виявлено під час відходу росіян з міст поблизу Києва, *The Kyiv Independent*, 2 квітня 2022 р., <https://kyivindependent.com/national/hundreds-of-murdered-civilians-discovered-as-russians-withdraw-from-towns-near-kyiv-graphic-images>

¹⁸⁶ Україна: очевидні воєнні злочини на підконтрольних Росії територіях, *Human Rights Watch*, 3 квітня 2022 р. <https://www.hrw.org/news/2022/04/03/ukraine-apparent-war-crimes-russia-controlled-areas>

були вкриті опіками, саднами та рваними ранами.¹⁸⁷ Також у селі Забуччя Бучанського району в підвалі знайшли 18 понівечених тіл убитих чоловіків, жінок і дітей: у одних відрізані вуха, у інших вирвані зуби.¹⁸⁸ Інші катівні знайшли у Тростянці Сумської області.

Нові докази продовжують з'являтися і після виявлення масових поховань. 21 травня 2022 року газета *New York Times* опублікувала відео від 4 березня 2022 року, на якому показано, як російські десантники під дулами зброї ведуть полонених мирних жителів, менше ніж за тиждень після того, як російські сили вторгнення увійшли в місто. Чоловіків привели до місця, де вони пізніше були страчені. Очевидець також зафіксував те, що відбувалося через вікно його будинку. Усі страчені чоловіки були місцевими цивільними, хоча більшість із них приєдналися до різних оборонних підрозділів, сформованих після вторгнення.¹⁸⁹

Як повідомляли ЗМІ, 10 травня 2022 року Human Rights Watch задокументувала дев'ять випадків, коли російські війська відкривали вогонь по цивільних і вбивали їх без видимих військових причин. Наприклад, вдень 14 березня 2022 року, коли російська колона проходила через село Мохнатин, що на північний захід від Чернігова, військові розстріляли 17-річних братів-близнюків та їхнього 18-річного друга.¹⁹⁰

Під час захоплення міста Кремінна Луганської області 18 квітня 2022 року російських військових звинуватили у розстрілі чотирьох мирних жителів, які втікали на своїх автомобілях. Офіційна статистика України повідомляє про 200 загиблих мирних жителів, але губернатор Луганської області вважає, що їх набагато більше.¹⁹¹ У цьому ж місті зафіксовано умисні напади на літніх людей. У свідченнях, отриманих місією, стверджується, що російські військові також стріляють і ранять мирних жителів, які бажують залишити Херсонську область або потрапити до неї.¹⁹²

Як зазначалося вище, 26 червня 2022 року Київ був обстріляний з території Російської Федерації ракетою високої точності, внаслідок обстрілу житлового будинку та території дитячого садку в центрі Києва одна людина загинула, ще шестеро отримали поранення.¹⁹³ Чергова ракета, випущена російськими військовими по Києву, влучила в дитячий садок у Шевченківському районі.

¹⁸⁷ Саймон Шустер, Візит на місце злочину, залишеному російськими військами в літньому таборі в Бучі, *Time*, 13 квітня 2022 р., <https://time.com/6166681/bucha-massacre-ukraine-dispatch/>; Сінгх Саманта, Лок Маанві, Оладіпо Глорія, Чао-Фонг, Леоні, Белам Мартін, Зеленський каже, що зараз «вирішальний момент» для західних лідерів запровадити подальші санкції – оскільки це сталося, *The Guardian*, 6 квітня 2022 року, <https://www.theguardian.com/world/live/2022/apr/05/russia-ukraine-war-latest-news-live-updates-zelenskiy-address-un-united-nations-borodyanka-atrocities-bucha>.

¹⁸⁸ Каллаган Луїза, Тіла понівечених дітей серед жаків, які залишили росіяни, *The Times*, 4 квітня 2022 р., <https://www.thetimes.co.uk/Стаття/bodies-of-mutilated-children-among-horrors-the-russians-left-behind-5ddnkwp2>.

¹⁸⁹ Нові докази того, як російські солдати страчували чоловіків у Бучі, *The New York Times*, 21 травня 2022 р., <https://www.nytimes.com/2022/05/19/world/europe/russia-bucha-ukraine-executions.html?smtyp=cur&smid=tw-nytimes>, Нові відеодокази розкривають більше фактів про різанину в Бучі, *TVP World*, 21 травня 2022 р., <https://tvpworld.com/60311984/new-video-evidence-reveals-more-facts-about-bucha-massacre>.

¹⁹⁰ Уповноважений ООН з прав людини, Стан цивільного населення в Україні, 10 травня 2022 р., <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2022/05/plight-civilians-ukraine>

¹⁹¹ Росія зайняла місто на Донбасі, але український фронт все ще тримається, *The Guardian*, 19 квітня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/19/ukraine-war-battle-for-donbas-has-begun-russia-launches-offensive>

¹⁹² Дивіться також «Денні блокпости, ракети та «багато крові». Цивільні згадують жакливі спроби втекти з міст України, коли російські війська зміцнюють контроль», *CNN*, 21 травня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/05/21/europe/kherson-ukraine-evacuations-russian-occupation-intl-cmd/index.html>.

¹⁹³ Російські ракети вбили одного і поранили шістьох у Києві, повідомляє *Swissinfo.ch*, 26 червня 2022 р., <https://www.swissinfo.ch/eng/russian-missiles-kill-one-and-wound-six-in-kyiv--ukraine-says/47704714>.

4. ОЗБРОЄННЯ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Перша місія повідомила, що як тільки почалася війна, український уряд мобілізував і призвав на військову службу всіх чоловіків віком від 18 до 60 років, як було сказано раніше в розділі IV.A.5.g. Український уряд також почав формування воєнізованих підрозділів цивільного населення, роздавши понад 18 000 автоматів Калашникова тільки в Києві.¹⁹⁴ Уряд також заохочує громадян вступати в бій із значно переважаючими російськими силами за допомогою коктейлів Молотова, а пивоварні зараз масово виробляють бензинові бомби. В Україні прийнято закон «Про забезпечення участі цивільного населення в обороні України», який регулює порядок видачі та повернення вогнепальної зброї та боєприпасів до неї цивільним особам для захисту країни під час війни та встановлює, що цивільні особи не несуть відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України.¹⁹⁵

Беручи до уваги спостереження першої місії, місія досліджувала, чи просили цивільних осіб зібрати зброю та зробити коктейлі Молотова для боротьби з російськими окупантами. Жодної підтверджувальної інформації під час другої експертної місії знайдено не було. Після обговорень з представниками українських установ, зокрема Офісом Уповноваженого з прав людини, місія також отримала запевнення, що цивільні особи жодним чином не були залучені до цих операцій і що збройні сили проходять спеціальну підготовку, спрямовану на забезпечення дотримання прав людини та МПП.

5. ЖИВИЙ ЩИТ

Місія підтвердила використання некомбатантів як живого щита всупереч статті 51(7) ДП І Женевської конвенції.¹⁹⁶ Місія збрала докази щодо подій, про які ЗМІ повідомляли з квітня.

ЗМІ, як-от BBC News і The Economist, повідомили, що російські солдати використовували понад 300 українських цивільних як живий щит і тримали їх у полоні протягом 25 днів у березні в підвалі школи в Ягідному, де був розташований великий російський військовий табір. За повідомленнями, у підвалі загинули 12 літніх людей, а місцевих жителів катували та вбили. 5 березня 2022 року російські війська захопили село та використовували його як базу для нападу на сусіднє місто Чернігів.¹⁹⁷

Коли на початку квітня з'явилися перші докази різанини в Бучі, Україна заявила, що російські сили, які відступали з району під Києвом, використовували дітей як живий щит.

¹⁹⁴ Дейл Панкхерст, Серйозна загроза чи стратегічний успіх? Плюси та мінуси парамілітаризації цивільного населення в Україні, *Small Wars Journal*, 27 лютого 2022 р., <https://smallwarsjournal.com/jml/art/serious-threat-or-strategic-success-pros-and-cons-aramilitarising-civilian-population>.

¹⁹⁵ Бейза Біннур Дьонмез, Президент України підписав закон про використання зброї цивільними під час війни, 10 березня 2022 р., *AA*, 10.03.2022 р. <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-war/ukraines-president-signs-law-on-civilian-use-of-weapons-during-wartime/2529765>.

¹⁹⁶ Див. також статтю 23 Третьої Женевської конвенції 1949 року, яка забороняє використання військовополонених, щоб «захистити певні пункти або райони від військових операцій», а також статтю 28 Четвертої Женевської конвенції, яка забезпечує такий самий захист «особам, які перебувають під захистом». Особи, які перебувають під захистом, — це ті, «які в певний момент і будь-яким чином опиняються, у разі конфлікту чи окупації, в руках сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами якої вони не є» (ст. 4).

¹⁹⁷ Шон Рубінштейн-Данлоп і Філ Хемінгуей, Невимовні жахи, скоєні Росією на півночі України: Тортури, вбивства та касетні бомби, *ABC News*, 17 квітня 2022 р., <https://www.abc.net.au/news/2022-04-18/the-horrors-of-russian-occupation-in-ukrainian-villages/100994262>; Україна: страти, катування та очевидні воєнні злочини в Київській та Чернігівській областях під час російської окупації, *Human Rights Watch*, 18 травня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation>.

Щоб захистити себе, російські підрозділи, які відступали з села Новий Биків, нібито поставили перед своїми танками візки з українськими дітьми.¹⁹⁸

В околицях Іванкова також виявлено докази використання некомбатантів як щитів. 1 квітня 2022 року, ВВС виявила очевидні докази використання російськими військами мирних громадян України як живого щита біля білоруського кордону в Обуховичах. Селяни Обуховичів стверджують, що росіяни, які стримували наступаючі українські війська, викрали їх під загрозою зброї з власних осель та тримали в полоні в школі. Крім того, місцеві жителі повідомили, що бачили, як російські війська розстрілювали мирних жителів і ув'язнювали інших у сусідньому місті Іванкові та на його околицях. Зокрема, за словами багатьох свідків, 14 березня російські солдати ходили від дверей до дверей, зібрали близько 150 мирних жителів і замкнули їх у місцевій школі, де їх використовували для захисту російських військ.¹⁹⁹

На жаль, з інших частин України надходили повідомлення про те, що російські війська викрадали місцевих дітей і погрожували їхнім батькам, щоб вони не розкривали координати російських військ. За даними Уповноваженого з прав людини України, російські військові використовували українських дітей як живий щит у Сумській, Київській, Чернігівській та Запорізькій областях.²⁰⁰

Стверджується, що у селі Новий Биків, неподалік оточеного Чернігова, за 106 кілометрів на північ від Києва, візочки з дітьми поставили перед танками.. Крім того, стверджувалося, що дітей утримували як заручників у кількох районах ведення бойових дій по всій країні, щоб завадити місцевим жителям надати українським силам координати руху ворога.²⁰¹

У Росії заявляють про застосування живого щита з українського боку.²⁰² Місія не змогла визначити підстави для цієї заяви, але змогла зібрати деяку інформацію зі ЗМІ та відео, опубліковане Der Spiegel, у якому йдеться про свідчення українки, яка звинуватила українські сили та бійців «Азову» у використанні цивільних осіб, які опинилися на заводі «Азовсталь», як живого щиту.²⁰³ Водночас, під час візиту в Україну представник держоргану повністю виключив можливість використання цивільних осіб як щитів.

6. ПАСИВНІ ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ, ЩО МАЄ ВЖИТИ ЗАХИСНИК

Зараз у місцях активних бойових дій розташовано 33 пенітенціарні заклади. Хоча невідомо точно, скільки ув'язнених знаходиться у них, їх кількість оцінюється приблизно

¹⁹⁸ Деніел Боффі, українських дітей використовували як «живий щит» під Києвом, кажуть очевидці, *The Guardian*, 2 квітня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/02/ukrainian-children-used-as-human-shields-near-kyiv-say-witness-reports>; Росіяни використовують українських дітей як живий щит для своєї техніки. Оригінал статті - на сайті Українського кризового медіа-центру, *Ukraine Crisis*, 1 квітня 2022, <https://uacrisis.org/en/zhyvogo-shhyta>.

¹⁹⁹ Джеремі Брауен, Війна в Україні: російські солдати тримали нас як живий щит, *BBC*, 7 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61020565>

²⁰⁰ Майкл Шмітт, Український симпозиум, Озброєння цивільних осіб, живий щит в Україні, *Інститут Лібера*, 11 квітня 2022 р., <https://lieber.westpoint.edu/weaponizing-civilians-human-shields-ukraine/>; Джеремі Брауен, Війна в Україні: російські солдати тримали нас як живий щит, *BBC*, 7 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61020565>.

²⁰¹ Деніел Боффі, українських дітей використовували як «живий щит» під Києвом, кажуть очевидці, *The Guardian*, 2 квітня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/02/ukrainian-children-used-as-human-shields-near-kyiv-say-witness-reports>.

²⁰² Нів Гордон, Чому ми повинні спростувати заяву Росії про використання живого щиту, *Al Jazeera*, 3 квітня 2022, <https://www.aljazeera.com/opinions/2022/4/3/why-we-need-to-challenge-russias-human-shields-narrative>

²⁰³ Санбір Сінгх Ранхотра, Чи використовувала Україна невинних цивільних осіб як живий щит проти Росії під час евакуації?, *Global News*, 9 травня 2022 р., <https://tfiglobalnews.com/2022/05/09/did-ukraine-use-innocent-civilians-as-human-shield-against-russia-in-the-name-of-evacuation/>.

у 48 000. Цілями обстрілів стали п'ять в'язниць. Зокрема, від нападів постраждали СІЗО в Маріуполі та Чернігові, а також ще три колонії в Маріуполі, Бердянську та Харківській областях. Персонал в'язниць і ув'язнені під час обстрілу перебували в бомбосховищах. Деякі українські в'язниці більше не підконтрольні українському уряду, зокрема ті, що знаходяться на півдні (Херсонська область, Миколаївська область), сході (Луганська область) та в інших регіонах, контрольованих військами Російської Федерації. Під час зустрічі з Міністерством юстиції місію поінформували про занепокоєння умовами утримання ув'язнених у цих в'язницях. Українська влада робить усе можливе, щоб інформувати в'язнів і забезпечити їх їжею, водою та медичною допомогою. Крім того, українські інституції заявили, що український уряд докладатиме всіх зусиль для евакуації в'язнів із в'язниць, які незабаром можуть бути захоплені, а також із найбільш небезпечних зон. Однак, як підтвердили представники Міністерства юстиції, з якими зустрічалася місія, ситуація складна, незважаючи на всі зусилля уряду.

7. ОБ'ЄКТИ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ ПІД ОСОБЛИВИМ ЗАХИСТОМ

а) Медичні частини та транспорт

Війна збільшила попит на медичні послуги, водночас зменшивши здатність системи їх надавати, особливо в районах ведення активних бойових дій. У період з 23 лютого по 27 квітня 2022 року було зареєстровано 175 нападів, у результаті яких 52 людини отримали поранення та 73 людини загинули, що є порушенням МГП.²⁰⁴ Ці атаки на медичні заклади, транспорт, персонал, пацієнтів, матеріали та склади піддають небезпеці медичних працівників, позбавляють пацієнтів доступу до вкрай необхідної медичної допомоги та завдають шкоди системі охорони здоров'я.²⁰⁵ Кількість таких атак зростає. Дійсно, станом на 17 травня 2022 року Всесвітня організація охорони здоров'я задокументувала 226 нападів на медичні заклади з моменту російського вторгнення наприкінці лютого. Станом на 2 червня 2022 року було підтверджено 269 нападів на медичні заклади, в результаті яких щонайменше 76 людей загинули та 59 отримали поранення. У 2021 році чверть мільйона українців лікувалися в лікарнях і машинах швидкої допомоги, які зазнали нападу, повідомив представник ВООЗ в Україні. У 2022 році в Україні було скоєно дві третини від загальної кількості всіх атак на заклади охорони здоров'я в усьому світі.²⁰⁶

Згідно з інформацією організації «Лікарі без кордонів» (MSF) від 22 червня 2022 року, дані та свідчення від евакуйованих пацієнтів свідчать про те, що війна в Україні ведеться з жахливим браком уваги до вибірковості цілей та захисту цивільних осіб. За період з 31 березня по 6 червня 2022, MSF здійснила медичну евакуацію 653 пацієнтів потягом із зони військових дій на сході країни до лікарень, розташованих у безпечніших місцях. Понад 40% поранених у потязі були літніми людьми та дітьми з вибуховими пораненнями, травматичними ампутаціями, осколковими та вогнепальними пораненнями. На думку медичної гуманітарної організації, це демонструє зневагу до

²⁰⁴ Правило 29 підтверджує, що медичні транспортні засоби, призначені виключно для медичного транспортування, повинні поважатися та захищатися за будь-яких обставин. Вони втрачають захист, якщо їх використовують, поза межами їхньої гуманітарної функції, для вчинення дій, що завдають шкоди ворогу.

²⁰⁵ Всесвітня організація охорони здоров'я, Надзвичайна ситуація в Україні, Звітний період: 21–27 квітня 2022 р. file:///C:/Users/User/Downloads/WHO-EURO-2022-5152-44915-64377-eng.pdf

²⁰⁶ Анніка Кім Константіно, ВООЗ закликає до розслідування понад 200 нападів Росії на медичні заклади в Україні, 17 травня 2022 р., <https://www.cnn.com/2022/05/17/who-calls-for-probe-into-russia-attacks-on-ukraine-health-facilities-.html>.

захисту цивільного населення, що є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права.²⁰⁷

в) Атомні електростанції

Як уже повідомляла перша місія, з початку конфлікту Росії з Україною російські війська захопили контроль над найбільшою діючою атомною електростанцією в Європі – Запорізькою атомною електростанцією на південному сході України, а також над Чорнобильською атомною електростанцією та територією навколо неї. Ядерний науково-дослідний центр у східноукраїнському місті Харкові зазнав пошкоджень під час обстрілу 26 березня 2022 року. Запорізька станція все ще перебуває під контролем Росії, незважаючи на те, що більшість російських військ, які окупували Чорнобиль, залишили її, ймовірно, через ризик радіаційного опромінення.²⁰⁸ Як пояснили в Енергоатомі, онлайн-передача даних із Запорізької АЕС до Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) про державні ядерні матеріали була перервана через дії росіян, які відключили українського оператора Vodafone, з яким у МАГАТЕ укладено договір про передачу даних. Оскільки Запорізька АЕС все ще залишається підконтрольною Росії, 7 червня 2022 року український Уряд заявив, що доступ МАГАТЕ до станції буде можливий лише коли контроль над нею буде повернено Україні.²⁰⁹ З іншого боку, делегація МАГАТЕ відвідала Чорнобильську АЕС 26 квітня 2022 року, після того як вона повернулася під контроль України.²¹⁰ Місія могла переконатися, що занепокоєння з приводу нападів Росії на атомні станції зберігаються з огляду на останні події, які відбулися.²¹¹

16 квітня 2022 року, три крилаті ракети, ймовірно випущені з території Білорусі в бік міста Миколаєва, пролетіли над Південноукраїнською АЕС, яка є другою за величиною АЕС і розташована поблизу Миколаївської області²¹². 5 червня 2022 року, над Південноукраїнською АЕС низько пройшла ракета, яка надалі впала на землю²¹³. Приблизно в цей же час вибухи пролунали в Дарницькому та Дніпровському районах Києва, де російські ракети влучили в комунальну інфраструктуру, а на знімках, зроблених після інциденту, видно густі клуби диму. Відео прольоту російської ракети

²⁰⁷ Лікарі без кордонів (MSF), Україна: дані та розповіді пацієнтів свідчать про послідовні невибіркові напади на цивільне населення, 22 червня 2022 р., <https://doctorswithoutborders-apac.org/en/ukraine-data-and-patient-accounts-reveal-consistent-indiscriminate-attacks-against-civilian>.

²⁰⁸ Ной Мейхью, Як МАГАТЕ може допомогти атомним електростанціям в українській зоні бойових дій, *Центр досліджень нерозповсюдження атому Джеймса Мартіна*, 6 квітня 2022 р., <https://nonproliferation.org/how-the-iaea-can-help-nuclear-power-plants-in-ukraines-war-zone/>

²⁰⁹ Україна відмовила гендиректору МАГАТЕ у візиті на Запорізьку АЕС, окуповану росіянами, до її звільнення – Енергоатом, *Інтерфакс*, 7 червня 2022 року, <https://interfax.com.ua/news/economic/837524.html>.

²¹⁰ Повідомлення 64 – Заява Генерального директора МАГАТЕ щодо ситуації в Україні, МАГАТЕ, 26 квітня 2022, <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-64-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine-0>

²¹¹ Напади на атомні електростанції в основному регулюються статтею 56 ДП I до Женевських конвенцій, яка загалом забороняє напади на цивільні атомні електростанції.

²¹² Роман Петренко, «Ядерний тероризм»: російську крилату ракету помітили в небі над АЕС, *«Правда»*, 22 квітня 2022 р., <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/04/22/7341357/>.

²¹³ Monica Perosino, Guerra Russia-Ucraina, missile sorvola una centrale nucleare. Kiev: "Ripreso il controllo di metà Severodonetsk". Sede aiuti umanitari rasa al suolo, 40 dispersi a Lysychansk, *La Stampa*, 5 June 2022, https://www.lastampa.it/esteri/2022/06/05/news/ucrainarussia_news; Тереза Готтейн Мартінес, Ядерна паніка: російська ракета летить «критично» близько великої станції під час вибухів у Києві, *Експрес*, 5 червня 2022 р., <https://www.express.co.uk/news/world/1620852/Russia-Nuclear-warning-Ukraine-missile-Kyiv-Pivdennoukrainska-plant-reactor-Mykolaiv>.

"Калібр" над Південноукраїнською АЕС оприлюднила НАЕК "Енергоатом".²¹⁴ Національний оператор заявив, що ракета пролетіла над атомною станцією критично низько.²¹⁵ На запису камери відеоспостереження видно, що перестрілка почалася, коли російський танк, який наступав на об'єкт, був уражений ракетою українських сил;²¹⁶ 21-хвилинне відео нападу з камери безпеки показує, що російські війська неодноразово стріляли з важкої зброї по величезних будівлях реактору станції, в яких містилося небезпечне ядерне паливо. Вогнем росіян було зруйновано адміністративну будівлю прямо перед реакторним комплексом, судячи з фото. На відео зсередини станції також видно пошкодження та те, що, здається, було російським снарядом, який впав менш ніж за 750 метрів від будівлі другого блоку реактора.

с) Культурна спадщина та культові споруди

Як і в першому звіті, місія визнає значні зусилля України щодо захисту та збереження культурної спадщини відповідно до зобов'язань захисника за МПП щодо захисту культурних цінностей.²¹⁷ Незважаючи на всі ці зусилля, місія звертає увагу на великий перелік об'єктів культурної спадщини, пошкоджених під час збройного конфлікту.²¹⁸ Станом на 22 червня 2022 року ЮНЕСКО підтверджує пошкодження 152 культурних об'єктів²¹⁹ з 24 лютого 2022 року – 70 релігійних об'єктів, 12 музеїв, 30 історичних будівель, 18 будівель культури, 15 пам'ятників, 7 бібліотек, без жодних пошкоджень об'єктів світової культурної спадщини ЮНЕСКО на сьогоднішній день.²²⁰ З цих 152, 14 культурних об'єктів пошкоджено в Чернігівській області, 26 – у Київській, 40 – у Харківській, 4 – у Запорізькій, 2 – у Житомирській, 45 – у Донецькій, 12 – у Луганській, 8 – у Сумській та 1 в Миколаївській області. Серед пошкоджених культурних об'єктів – понад 60 церков.

Російські війська пошкодили або знищили Художній музей імені Куїнджі в Маріуполі, радянський кінотеатр «Щорс» і неоготичну бібліотеку в Чернігові, меморіальний

²¹⁴ Катерина Тщенко, Енергоатом оприлюднив відео прольоту російської ракети над АЕС, *Правда*, 5 червня 2022 р. <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/5/7350693/>.

²¹⁵ Український енергооператор каже, що російська ракета пролетіла над АЕС «критично низько», *Reuters*, 5 червня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/seven-russian-missiles-hit-ukrainian-city-mykolaiv-regional-governor-2022-06-22/>; Російська ракета пролетіла «критично низько» над атомною станцією: звіт, *NDTV*, 6 червня 2022 р., <https://www.ndtv.com/world-news/russian-missile-flew-critically-low-over-nuclear-plant-report-3042225>; Роман Петренко, Ядерний тероризм: російська ракета пролетіла небезпечно близько до АЕС, *Правда*, 5 червня 2022 р., *Українська правда*, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/5/7350623/>.

²¹⁶ Елісон Херт, Аналіз відео показує, що російська атака на українську атомну станцію мало не спричинила катастрофу, *NPR*. 11 березня 2022, <https://www.npr.org/2022/03/11/1085427380/ukraine-nuclear-power-plant-zaporizhzhia>.

²¹⁷ МПЛ, стаття 27; ДП І, стаття 53.

²¹⁸ Українська онлайн-платформа «Зафіксовані воєнні злочини» 26 червня 2022 року, <https://mkip.notion.site/mkip/e9a4dfe6aa284de38673efedbe147b51?v=f43ac8780f2543a18f5c8f45afdce5f7> recorded 397 alleged crimes of attacks against cultural sites in Ukraine.

²¹⁹ ЮНЕСКО уточнює, що термін «культурні цінності» стосується нерухомих культурних цінностей, як це визначено у статті 1 Конвенції 1954 року, незалежно від їх походження, власності чи статусу реєстрації в національному реєстрі, а також об'єктів і пам'яток, присвячених культурі, включаючи меморіали. «Пошкоджені культурні об'єкти в Україні перевірені ЮНЕСКО», 26 червня 2022 р., <https://www.unesco.org/en/Articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco?hub=66116>.

²²⁰ ЮНЕСКО проводить попередню оцінку шкоди культурним цінностям шляхом перехресної перевірки повідомлених інцидентів з багатьма надійними джерелами. Ці опубліковані дані, які регулярно оновлюються, не зобов'язують Організацію. ЮНЕСКО також разом із партнерськими організаціями розробляє механізм незалежної скоординованої оцінки даних в Україні, включно з аналізом супутникових знімків, відповідно до положень Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. <https://www.unesco.org/en/Articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco?hub=66116>.

комплекс Голокосту «Бабин Яр» у Києві, будівлю «Слово» радянських часів²²¹ і будівлю облдержадміністрації в Харкові, дерев'яну церкву XIX ст. у В'язівці Житомирської області.²²² Серед найбільш яскравих інцидентів знищення культурної спадщини важливо згадати, що, за деякими даними, 20 травня 2022 року дві російські надзвукові бомби Х-22 прямим влученням знищили Палац культури в українському місті Лозова.²²³ Також заслуговує окремої згадки спалення історичної дерев'яної церкви²²⁴ у Святогірську (частина монастиря Святогірської Лаври 1627 року, однієї з найбільших православних святинь України) на сході України під час нападу, який відбувся в Україні 4 червня 2022 року. Міністр культури України Олександр Ткаченко повідомив, що «*Донецька спархія УПЦ підтвердила, що в цьому храмі, окрім монахів і монахинь, перебувало 300 біженців, серед яких інваліди та літні люди, та майже 60 дітей, серед яких новонароджені.*»²²⁵ Україна звинуватила російські війська у бомбардуваннях, але Росія натомість звинуватила відступаючі українські сили в тому, що вони почали пожежу. Місія не має у розпорядженні інформації, яка б підтверджувала будь-яке з цих тверджень.

Однак дані, на які посилається ЮНЕСКО, стосуються лише нерухомих культурних цінностей згідно з Гаазькою конвенцією 1954 року, а не всієї культурної спадщини, визначеної Конвенцією про охорону світової культурної та природної спадщини 1972 року, до якої приєдналися як Україна, так і Російська Федерація. Таким чином, розумно припустити, що шкода, завдана об'єктам культурної спадщини у такому великому масштабі, з високою ймовірністю призведе принаймні до деяких випадків, коли можна буде довести, що таке їх знищення не може бути виправданим відповідно до МГП. Оскільки ці об'єкти самі по собі в таких окремих випадках не використовувалися Україною у військових цілях (що є законним лише у випадку нагальної військової необхідності), то і випадкова шкода, завдана цим об'єктам в результаті нападу на законні військові цілі, не є пропорційними, а також не було вжито всіх можливих заходів, щоб уникнути такої шкоди.²²⁶ Умисне націлювання на культурні цінності, які не втратили захист, порушує МГП і є воєнним злочином.²²⁷ За словами Лазара Елунду Ассомо, директора Центру світової спадщини ЮНЕСКО, пошкодження історичних пам'яток має жахливі наслідки для культурної ідентичності країни. Він попередив, що напади на будівлі, які мають підтримку Блакитного щита, можна вважати воєнним злочином,²²⁸ і підкреслив, що ЮНЕСКО також рекомендує якнайшвидше позначити ключові історичні пам'ятки та місця по всій країні помітною емблемою Гаазької конвенції 1954 року -

²²¹ Рейд Анна, Українська спадщина під загрозою, як і правда про Росію радянських часів. *The Guardian*, 2 квітня 2022 р., <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/mar/15/ukrainian-heritage-under-threat-truth-soviet-era-russia>.

²²² Понад 50 визначних пам'яток України постраждало від російського вторгнення: ООН, *France 24*, 1 квітня 2022 р., <https://www.france24.com/en/live-news/20220401-over-50-landmark-ukraine-sites-damaged-in-russian-invasion-un>.

²²³ Чи зазнає скоординованої атаки культурна спадщина України?, *The Art Newspaper*, 10 червня 2022 р., <https://www.theartnewspaper.com/2022/06/10/is-ukraines-cultural-heritage-under-coordinated-attack>.

²²⁴ Церква Всіх Святих була побудована з дерева в 2009 році замість зруйнованої в 1947 році.

²²⁵ Палаючий монастир, пов'язаний з московською церквою (під редакцією Гарета Еванса), *BBC News*, 4 червня 2022 р., https://www.bbc.com/news/live/world-europe-61656289?ns_mchannel=social&ns_source=twitter&ns_campaign=bbc_live&ns_linkname=629b5bbbfc2fb576dc00cf94%26Blazing%20monastery%20linked%20to%20Moscow%20Church%262022-06-04T13%3A40%3A46.025Z&ns_fee=0&pinned_post_locator=urn:asset:2fc2586d-a94f-4780-a81c-bb9192ca6684&pinned_post_asset_id=629b5bbbfc2fb576dc00cf94&pinned_post_type=share

²²⁶ ДП I, стаття 53; НС, стаття 4(1)-(2).

²²⁷ Статут МКС, ст. 8 (2) (b) (ix). Див. також ДП I, ст. 85(4)(2).

²²⁸ У 2017 році, Рада Безпеки ООН одногослоно прийняла резолюцію 2347, в якій вперше назвала захист культурної спадщини імперативом безпеки та засудила навмисне знищення культурних цінностей як воєнний злочин.

міжнародно визнаним знаком для захисту культурної спадщини у разі збройного конфлікту.²²⁹ Це особливо актуально, оскільки висловлювалися занепокоєння щодо близькості історичних пам'яток, творів мистецтва, церков та інших культурних об'єктів під час застосування фугасної зброї широкого радіусу дії.²³⁰

Згідно з деякими джерелами, приблизно 2000 предметів мистецтва були викрадені, і існують спеціальні загони, які шукають і вилучають старожитності, такі як скіфські артефакти, з археологічних розкопок, з метою перевезення цих об'єктів до Росії.²³¹ Місія хоче наголосити, що крадіжка або незаконна торгівля артефактами і музейними колекціями, якщо вони встановлені, порушують як МГП, так і МППЛ, і сусідні країни, а також міжнародна спільнота, повинні залишатися пильними.

Місія зазначає, що будь-яке судове переслідування повинне буде довести, що злочинці навмисно цілили у культурні цінності, що охороняються, або (як альтернативу) що знищення цієї власності було значним і необґрунтованим та стало результатом злочинної недбалості під час нападу. Спеціальне визнання Україною 2014 року юрисдикції МКС на своїй території та ініціювання розслідування Прокурором МКС вводять у дію положення статті 8(2)(a)(iv) Римського статуту (Серйозні порушення Женевських конвенцій, включаючи свавільне знищення) і, зокрема, 8(2)(b)(ix) (умисне спрямування нападів на культурні цінності).

Крім того, зобов'язання попереджати та карати злочини викладено в ЖК та ДП I. Таким чином, Росія та Україна зобов'язані встановити санкції за будь-яку неправомірну поведінку, і якщо вони будуть виявлені, такі злочини є об'єктом універсальної юрисдикції, якщо держави прийняли такий підхід. Положення про серйозне порушення статті 147 ЖК IV включає *«масштабне знищення та привласнення майна, не виправдане військовою необхідністю та здійснене незаконно та безпідставно»*. Гаазька конвенція 1954 року вимагає від держав-учасниць *«вжити всіх необхідних заходів для судового переслідування та застосування кримінальних санкцій»* до осіб, відповідальних за порушення Конвенції. Таким чином, зацікавлені держави можуть вирішити питання про застосування свого національного законодавства через універсальну юрисдикцію для покарання за ці злочини після їх виявлення.

Місія також бере до уваги, що Гаазькі правила 1907 року, Гаазька конвенція 1954 року, Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення (ЖК IV) і ДП I містять вказівки для окупаційних держав, які посилюють вимоги щодо охорони та поваги до культурних цінностей. Гаазькі правила вимагають від окупаційної влади відновити громадський порядок і безпеку (стаття 43), поважати громадські будівлі (стаття 55) і захищати релігійні, мистецькі та благодійні громадські установи та історичні пам'ятки (стаття 56). Правила окупації Гаазької конвенції 1954 р. вимагають від окупанта підтримки *«компетентних органів влади»*, збереження культурних цінностей у тісній

²²⁹ ЮНЕСКО: навмисне знищення культурної спадщини України можна вважати воєнним злочином, 20 квітня 2022 р., <https://genevasolutions.news/peace-humanitarian/unesco-deliberate-destruction-of-ukraine-cultural-heritage-could-be-considered-a-war-crime>.

²³⁰ Війна Володимира Путіна ставить під загрозу культурну спадщину України, *The Economist*, 19 березня 2022 р., <https://www.economist.com/culture/2022/03/19/vladimir-putins-war-endangers-ukraines-cultural-heritage>; Певний Оленка З., Культурній спадщині України загрожує знищення через продовження російських бомбардувань, *Розмова*, 2 квітня 2022 р., <https://theconversation.com/ukraines-cultural-heritage-faces-destruction-as-russian-bombing-continues-178563>,

²³¹ Маллінз Шарлотта, Спадщина України піддається прямій атаці: чому Росія грабує музеї країни, *The Guardian*, 2 червня 2022 р., <https://www.theguardian.com/artanddesign/2022/may/27/ukraine-russia-looting-museums>; ЮНЕСКО попереджає про напади на понад 150 культурних просторів в Україні, *ЮНЕСКО*, 25 червня 2022 р., <https://newsrnd.com/life/2022-06-25-unesco-warns-of-attacks-on-more-than-150-cultural-spaces-in-ukraine.r1elCrDEcc.html>.

співпраці з цими органами влади та забезпечення поваги військових до культурних цінностей (стаття 5). Цій місії не під силу проаналізувати, як і де Росія дотрималась цих положень.

Крім того, окупаційна влада, як правило, зобов'язана відновити *status quo ante* після закінчення окупації. Отже, Росія має значні зобов'язання щодо усунення заподіяної шкоди і співпраці з «компетентними органами» для подальшого збереження та захисту культурної спадщини на всіх територіях під її окупацією та ефективним контролем.

Нарешті, місія також натрапила на повідомлення,²³² в яких стверджувалося, що в Україні існує «*дуже серйозний ризик геноциду*», однією із ознак якого зазначалося «*знищення культурних і священних місць*».

д) Школи

Цивільні об'єкти, які мають важливе значення для добробуту дітей, продовжують зазнавати пошкоджень і руйнувань. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 2 червня 2022 року щонайменше 1888 шкіл були пошкоджені або зруйновані в результаті обстрілів та бомбардувань з моменту початку конфлікту 24 лютого. Кожна десята школа, яка зазнала нападу, була повністю зруйнована, а більше половини пошкоджених шкіл розташовані на сході України. Це більш ніж вдвічі більше, ніж у тій самій області з 2014 по 2021 рік, коли близько 750 шкіл було пошкоджено, зруйновано або вони змушені були закритись.²³³

Від самого свого початку війна була відзначена нападами на школи. Вранці 25 лютого 2022 року, дитячий садок на північному сході України, де шукали притулку мирні жителі, був уражений широко забороненими касетними боеприпасами. Троє людей загинуло, ще одна людина отримала поранення. Схоже, що атаку здійснили російські сили, які діяли неподалік, ймовірно використавши касетні боеприпаси у населеному пункті. Amnesty International підтвердила, що РСЗВ "Ураган" 220-міліметровими касетними боеприпасами обстріляв як дитячий садок "Сонечко", так і дитячий садок міста Охтирка Сумської області, де мешканці сховалися від бойових дій.²³⁴ Список зруйнованих шкіл оновлюється щодня.

Кількість нападів на навчальні заклади прогресивно зростає з часом. Напади не лише завдають руйнівних фізичних і емоційних травм дітям, але й позбавляють сотні учнів шансу отримати якісну освіту. Іноді знищується єдиний освітній заклад у громаді.²³⁵

Стрілянина в школі – це «трагедія для дітей», – заявив директор школи № 50 у місті Горлівка, стоячи біля цегляної будівлі невдовзі після нападу 27 лютого 2022 року. Дві жінки, вчителька та помічник директора, були вбиті, їхні тіла були вкриті закривавленими книгами та паперами, а осколки розбитого скла та сміття всипали бетон,

²³² Незалежний правовий аналіз порушень Російською Федерацією Конвенції про геноцид в Україні та обов'язку запобігати ньому, *Інститут стратегії та політики New Lines*, 26 травня 2022 р., <https://newlinesinstitute.org/russia/an-independent-legal-analysis-of-the-russian-federations-breaches-of-the-genocide-convention-in-ukraine-and-the-duty-to-prevent/>.

²³³ Україна: за останні 100 днів було атаковано вдвічі більше шкіл, ніж у перші роки конфлікту, *Save the Children*, 2 червня 2022 р., <https://www.savethechildren.net/news/ukraine-twice-many-schools-attacked-past-100-days-during-first-7-years-conflict>.

²³⁴ Україна: від касетних боеприпасів загинули дитина та ще двоє цивільних осіб, які знайшли притулок у дошкільному закладі, *Amnesty International*, 27 лютого 2022 р., <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/02/ukraine-cluster-munitions-kill-child-and-two-other-civilians-taking-shelter-a-preschool>

²³⁵ Там само.

де колись діти гралися, запускали повітряних зміїв і позували для фотографій з друзями.²³⁶

Війна зірвала навчання 7,5 мільйонів дітей в Україні. Точніше кажучи, приблизно 5,7 мільйонів дітей шкільного віку (віком від 3 до 18 років) постраждали від війни. Наразі багато українських шкіл закриті або використовуються військовими. Наприклад, згідно з інформацією, повідомленою у квітні 2022 року, російські підкріплення в Бучі розмістили свою базу в житловому комплексі за школою №3, головною школою на Вокзальній (Станційній) вулиці, а в недобудованому багатоповерховому будинку розмістили снайпера. Крім того, у підвалі дитячого літнього табору, який російські підрозділи використовували як базу, виявлено п'ять тіл.²³⁷

У багатьох випадках школи використовуються як притулки. Дійсно, багато тисяч дітей в Україні були переміщені; деякі використовують школи, що залишилися, як укриття від війни.²³⁸ Понад 4000 навчальних закладів використовуються в гуманітарних цілях як притулки для ВПО, центри збору та розподілу гуманітарної допомоги чи приготування їжі для ВПО.²³⁹ Через бомбардування навчальних закладів школи ризикують стати смертельними пастками.

8 травня 2022 року школа в східному селі Білогорівка Луганської області, яка, як і школа №21 у Чернігові, використовувалася як укриття, була розбомблена російськими військами під час боїв під Северодонецьком. Вважається, що загинуло близько 60 осіб.²⁴⁰ Напад на школу №21 у Чернігові стався 13 квітня. Школа залишалася відкритою як притулок для сімей. Слово «діти» було написано великими жирними літерами на вікнах у надії, що російські сили це побачать і пощадять будівлю. Бомби все ж впали, і щонайменше дев'ятеро людей загинули, у тому числі 13-річний хлопчик.²⁴¹ Лише в Чернігові міська рада повідомила, що з 35 шкіл міста не постраждали тільки сім. Три були перетворені на руїни.²⁴²

Усі зібрані докази свідчать про те, що умисні напади Росії на школи та інші цивільні об'єкти у великих масштабах можуть бути доведені. Зібрані докази спростовують твердження про те, що руйнування шкіл носило лише випадковий характер.

Школи також використовуються російськими окупантами для ув'язнення мирного населення. Як повідомила Human Right Watch 18 травня 2022 року, у Ягідному російські

²³⁶ Росія знищила або пошкодила щонайменше 57 українських шкіл, потенційно скоївши воєнні злочини *Associated Press International*, 17 травня 2022 р., <https://www.ny1.com/nyc/all-boroughs/international/2022/05/17/in-possible-war-crimes--russia-has-destroyed-or-damaged-57-ukrainian-schools>.

²³⁷ Карлотта Галл, Вони застрелили мого сина. Я була поруч з ним. Краще б це був я. Буча: місяці терору, *New York Times*, 11 квітня 2022 р., <https://www.nytimes.com/interactive/2022/04/11/world/europe/bucha-terror.html>

²³⁸ Україна: за останні 100 днів було атаковано вдвічі більше шкіл, ніж у перші роки конфлікту, *Save the Children*, 2 червня 2022 р., <https://www.savethechildren.net/news/ukraine-twice-many-schools-attacked-past-100-days-during-first-7-years-conflict>.

²³⁹ Опитування оцінки потреб в освіті в Україні - Початковий звіт про основні висновки, *ЮНІСЕФ*, 10 червня 2022 р., <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/ukraine/document/ukraine-education-needs-assessment-survey-initial-report-key-findings>.

²⁴⁰ Джейсон Дірен, Джульєт Ліндерман, Олександр Сташевський, Виявлення воєнних злочинів: поцілюючи в українські школи, Росія бомбить майбутнє, *AP News*, 25 травня 2000 р., <https://apnews.com/Стаття/russia-ukraine-war-crimes-schools-d1e52368aced8b3359f4436ca7180811>.

²⁴¹ Росія знищила або пошкодила щонайменше 57 українських шкіл, потенційно скоївши воєнні злочини *Associated Press International*, 17 травня 2022 р. на <https://www.ny1.com/nyc/all-boroughs/international/2022/05/17/in-possible-war-crimes--russia-has-destroyed-or-damaged-57-ukrainian-schools>.

²⁴² Там само.

війська ув'язнили понад 350 селян, у тому числі щонайменше 70 дітей, п'ятеро з яких були немовлятами, у підвалі шкільного будинку на 28 днів, суворо обмеживши їх можливість виїхати навіть на короткий період часу. В будівлі не вистачало повітря та місця, щоб лягти, і людям доводилося використовувати відра, щоб справляти нужду. За словами свідків, хтось із тих, хто раніше працював у школі, згадував: «Через тиждень всі почали кашляти кров'ю; майже кожна дитина мала високу температуру, спазми при кашлі та блювоту; тривале сидіння викликало у деяких людей пролежні. Десятеро літніх людей пішли з життя».²⁴³

8. ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЇ

Місія збрала інформацію про використання невибіркової зброї на сході країни, як-от ФАБ-250, металевих дротиків і касетних бомб, що призвело до жертв серед цивільного населення та пошкодження цивільних об'єктів.²⁴⁴

ФАБ-250 є одними з найбільш часто використовуваних російських бомб проти українських міст Київської області, зокрема Бучі, Гостомеля та Бородянки. За даними слідства, ці потужні некеровані бомби зруйнували щонайменше вісім будівель у містах на північ від Києва, убивши сотні людей. ФАБ-250 — це дуже неточна авіаційна бомба, яка широко використовувалася колишнім Радянським Союзом в Афганістані та Росією в Сирії.²⁴⁵

23 квітня 2022 року російським ракетним ударом було уражено два житлові будинки. За даними України, загинули вісім мирних жителів, ще 18 або 20 отримали поранення. Тримісячне немовля, його мати та бабуся дитини по материнській лінії загинули від снаряду, який влучив у житловий будинок.²⁴⁶

Станом на 22 червня 2022 року з ствольної артилерії російські війська обстріляли населені пункти Тур'я, Миропільське та Славгород Сумської області. В районі міст Богородичне, Нова Дмитрівка, Новопавлівка, Курулька, Долина, Пришиб, Краснопілля, Вірнопілля, Рідне, Червоне, Шнурки, Червона Поляна, Карнаухівка, Велика Комишуваха, Семиланне росіяни застосували трубку та реактивну артилерію.

а) Касетні боєприпаси

Місія збрала низку повідомлень про те, що в міжнародному збройному конфлікті в Україні у 2022 році використовуються касетні боєприпаси, що призвело до жертв серед цивільного населення та пошкодження цивільних об'єктів.

Конвенція про касетні боєприпаси 2008 року забороняє цю зброю через її невибірковість і довготривалу небезпеку для цивільного населення.²⁴⁷ Вона закликає до знищення запасів, очищення територій, забруднених залишками касетних боєприпасів, і допомоги

²⁴³ Україна: страти, тортури під час російської окупації, *Human Rights Watch*, 12 травня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation>.

²⁴⁴ Тяжке становище цивільного населення в Україні, *УВКПЛ*, 10 травня 2022 р., <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2022/05/plight-civilians-ukraine>.

²⁴⁵ Лоренцо Тондо та Ізобель Кошів, «Як *The Guardian* задокументувала використання Росією незаконної зброї», *The Guardian*, 24 травня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/may/24/ukraine-destruction-how-the-guardian-documented-russia-use-of-weapons>.

²⁴⁶ Девіс Керолайн, Ракетна атака в Одесі: мій світ зруйнувала російська ракета, *BBC*, 24 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61210699>; Джо Руїс, Морін Чоудхурі, Майк Хейз, Сімон Маккарті, Емі Вудіатт, Амір Вера, Хелен Ріган та Ендрю Рейн, Російсько-українські новини, 25 квітня 2022 р., https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-04-24-22/h_3f65b85b8497d5406bc752cb5b7d25b8.

²⁴⁷ Конвенція про касетні боєприпаси, прийнята 30 травня 2008 року, Дублінська дипломатична конференція для прийняття Конвенції про касетні боєприпаси, ССМ/77, набула чинності 1 серпня 2010 року, <https://www.clusterconvention.org/>.

постраждалим. Однак Росія та Україна не входять до числа 110 держав-учасниць договору. Тим не менше, використання касетних боеприпасів у населених пунктах незмінно порушує заборони МГП на використання зброї, яка не може відрізнити цивільних осіб від комбатантів.²⁴⁸

Російські збройні сили застосували щонайменше шість типів касетних боеприпасів у атаках, які призвели до сотень жертв серед цивільного населення та пошкодження цивільних об'єктів, зокрема будинків, лікарень і шкіл, після вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року. Є дані, що Українські війська щонайменше один раз застосували касетні боеприпаси.

Хоча точна кількість російських атак касетними боеприпасами невідома, було підтверджено, повідомлено або заявлено про сотні таких випадків, багато з них у населених пунктах. Касетними боеприпасами вражено щонайменше вісім із 24 областей України: Чернігівську, Дніпропетровську, Донецьку, Харківську, Херсонську, Миколаївську, Одеську та Сумську.²⁴⁹

7, 11 і 13 березня 2022 року російські війська обстріляли населені пункти Миколаєва ракетами з касетними боеприпасами, у результаті чого загинули та були поранені мирні жителі, а також були пошкоджені будинки, підприємства та цивільний транспорт. В результаті одного з нападів 13 березня 2022 року загинули дев'ятеро людей, які стояли в черзі біля банкомата.²⁵⁰

19 червня 2022 року, *New York Times* повідомила, що переглянула понад 1000 фотографій потенційно незаконних боеприпасів. Було виявлено фотодокази широкого використання касетних боеприпасів у різноманітних цивільних контекстах. Було відмічено, що більшість з них були некерованими, з високим потенціалом завдавати побічної шкоди цивільним особам. Вона також виявила екземпляри інших типів зброї, які можуть бути незаконними згідно з міжнародним правом, наприклад міни.²⁵¹

Після виходу Росії з Київської області на початку квітня докази застосування касетних боеприпасів – снарядів або бомб, які випускають десятки боеприпасів меншого розміру – були виявлені в уламках автомобілів, на вулицях, у цивільних будівлях, а також у трупах. Уламки десятків автомобілів у Бучі та Бородянці носять характерні ушкодження від касетних бомб російських військових. В інших частинах України також широко повідомлялося про касетні боеприпаси та касетні бомби. Наприклад, 4 квітня 2022 року, коли команда «Лікарів без кордонів» (MSF) увійшла до онкологічної лікарні в Миколаєві, біля персоналу прогриміло кілька вибухів.²⁵² Суббоеприпаси в касетній

²⁴⁸ Протокол I, ст.51(4). І Росія, і Україна є сторонами Першого протоколу.

²⁴⁹ Інтенсивна та тривала шкода, *Human Rights Watch*, 11 травня 2022 р., <https://www.hrw.org/report/2022/05/11/intense-and-lasting-harm/cluster-munition-attacks-ukraine>

²⁵⁰ Ноги подрібнені на фарш: у Миколаєві мешканці живуть у страху перед російськими касетними бомбами, *The Independent*, 13 квітня 2022 р., <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-mykolaiv-russia-war-cluster-munitions-b2057346.html>; Україна: проти Миколаєва неодноразово застосовувалися касетні боеприпаси, *Human Rights Watch*, 17 березня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/03/17/ukraine-cluster-munitions-repeatedly-used-mykolaiv>; Миколаїв обстрілюють касетними бомбами – мер, *Українська правда*, 22.05.2022, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/05/22/7347889/>

²⁵¹ Україна: тиждень з 21 травня по 14 червня: Amnesty визнає Росію винною у воєнних злочинах під час обстрілу Харкова, *Nikkei Asia*, 16 червня 2022 р., <https://asia.nikkei.com/Politics/Ukraine-war/Ukraine-war-Free-to-read/Ukraine-Week-May-21-to-June-14-Amnesty-says-Russia-guilty-of-war-crimes-in-Kharkiv-shelling>

²⁵² Лоренцо Тондо та Ізобель Кошів, «Як *The Guardian* задокументувала використання Росією незаконної зброї», *The Guardian*, 24 травня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/may/24/ukraine-destruction-how-the-guardian-documented-russia-use-of-weapons>.

бомбі призначені для викиду на велику територію, але вони не завжди вибухають, створюючи додаткову небезпеку для цивільних осіб у майбутньому.

Російська касетна ракета поблизу фермерського селища в Гостомелі, а також уламки касетних бомб РБК-500 з суббоєприпасами ПТАБ-1М і касетних ракет, влучили в міста на північ від Києва. Касетні бомби настільки широко застосовувалися у цих районах, що в деяких випадках вони вражали та вбивали багатьох тварин. Неподалік від місця падіння касетної бомби в Гостомелі туші двох коней мають чіткі поранення від її суббоєприпасів.²⁵³ Зброя застосовувалася в районах, у яких не були розташовані військовий персонал та інфраструктура.

Російський уряд не заперечує використання касетних боєприпасів в Україні, але неодноразово заперечував, що ці боєприпаси були спрямовані проти цивільних осіб, і звинувачував Україну у підробці звинувачень у воєнних злочинах.²⁵⁴ Він звинуватив Україну у застосуванні касетних боєприпасів 14 березня 2022 року в Донецьку, але це не було підтверджено незалежними джерелами.²⁵⁵

8 квітня 2022 року ракета «Точка» влучила в залізничну станцію Краматорська: там перебувало 4 тисячі мирних жителів, більшість з яких - жінки та діти. Офіційні особи в Україні звинувачують у нападі Росію. Остаточна кількість загиблих сягнула 60 мирних жителів, у тому числі семеро дітей, 111 отримали поранення.²⁵⁶ Міністерство оборони Росії заперечувало звинувачення, стверджуючи, що ракета «Точка-У» використовувалася виключно українськими військами.²⁵⁷ Проте аналітики стверджують, що на зображеннях і відео в соціальних мережах видно, що саме російська сторона використовує ракету.²⁵⁸

За даними ЗМІ, українські війська застосували касетні боєприпаси в Гусарівці Харківської області 6 або 7 березня 2022 року, коли Росія окупувала село. Український уряд не заперечує використання касетних боєприпасів, однак заявляє, що Збройні Сили України «суворо дотримуються норм міжнародного гуманітарного права».²⁵⁹

Під час візиту місії в Україну українські державні органи також підтвердили, що Збройні Сили України суворо дотримуються МГП щодо використання недозволеної зброї.

²⁵³ Там само.

²⁵⁴ Там само.

²⁵⁵ Лист постійного представника Російської Федерації при ООН на ім'я Генерального секретаря та Голови Ради Безпеки від 15 березня 2022 року <https://documents.un.org/prod/ods.nsf/xpSearchResultsM.xsp>.

²⁵⁶ Управління Верховного комісара з прав людини Бачелет закликає поважати міжнародне гуманітарне право на тлі зростаючої кількості доказів воєнних злочинів в Україні, *УВКПЛ*, 22 квітня 2022 р., <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/04/bachelet-urges-respect-international-humanitarian-law-amid-growing-evidence>; Каролін Вакіл, Кількість загиблих під час вибуху на залізничному вокзалі в Україні досягла 59 осіб, у тому числі 7 дітей, *The Hill*, 14 квітня 2022 р., <https://thehill.com/policy/international/3269176-death-toll-in-ukraine-train-station-bombing-reaches-59-including-7-children/>.

²⁵⁷ Войтович, Ольга; Ходж, Натан. Десятки людей загинули в результаті ракетного обстрілу залізничного вокзалу на сході України, коли мирні жителі намагалися втекти від російської навали, *CNN*, 11 квітня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/04/08/europe/kramatorsk-railway-station-strike-intl/index.html>; Макс Беарак, Луїза Лавлак, Масштаби російського варварства в Бучі опинилися в центрі уваги, *Washington Post*, 6 квітня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/06/bucha-barbarism-atrocities-russian-soldiers/>

²⁵⁸ Напад на вокзал у Краматорську: що ми знаємо наразі, *BBC*, 9 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61036740>.

²⁵⁹ Томас Гіббонс-Нефф і Джон Ісмей, Щоб відкинути росіян, українці вдарили по селу касетними боєприпасами, *New York Times*, 18 квітня 2022 р., <https://www.nytimes.com/2022/04/18/world/europe/ukraine-forces-cluster.html#:~:text=%E2%80%9CThe%20Armed%20Forces%20of%20Ukraine,prohibited%20by%20the%20Geneva%20Conventions.%E2%80%9D>.

Станом на 9 травня 2022 року працівниками ДСНС знешкоджено та знищено 98 864 боєприпаси, що не розірвалися, у тому числі міни.²⁶⁰ Повідомляється, що протягом перших семи тижнів конфлікту 29 робітників загинули та 73 отримали поранення під час розмінування та пов'язаних із цим робіт. 17 квітня 2022 року під час знешкодження касетних боєприпасів загинули троє харківських працівників ДСНС.²⁶¹

в) Інша спірна зброя, зокрема запалювальна зброя

Запалювальна зброя

Запалювальна зброя є одним з найогидніших видів зброї, яка використовується в сучасній війні. Ця зброя, яка генерує тепло та вогонь шляхом хімічної реакції з легкозаймистою речовиною, спричиняє негайні та довготермінові страждання людей, а також руйнування будинків та інших цивільних споруд.

Запалювальна зброя не підпадає під дію Конвенції про заборону хімічної зброї, яка набула чинності в 1997 році. Однак вона підпадає під дію Конвенції про деякі види звичайної зброї 1983 року, яка обмежує використання запалювальної зброї, не забороняючи її повністю, і Протоколу III до неї.²⁶² Згідно з протоколом, використання цього типу зброї «заборонено за будь-яких обставин» проти цивільних осіб. І Росія, і Україна мають запалювальну зброю, яку вони використовували в попередніх конфліктах.

Згідно з фото- та відеодоказами, російські військові досі застосовують проти українських військ запалювальні та касетні боєприпаси. 15 травня 2022 року з'явилося відео, на якому видно, як завод «Азовсталь» у Маріуполі обстріляли нібито запальними снарядами. Було помічено, як одна за одною вибухають близько 20 ракет, кожна з яких випускає помаранчеві бризки, які щільно покривають площу площею 500 метрів з кожного боку, що складається з бетону, асфальту та дахів будівель у центрі відомого сталеливарного заводу. Коли бризки торкнулися землі, гранули спричинили короткий спалах, а потім залишилися розжареними, утворюючи білий дим, а іноді спалах полум'я.²⁶³

Україна неодноразово звинувачувала російські війська у використанні фосфорних бомб, запалювальної зброї, забороненої проти цивільних, але дозволеної проти військових цілей. Українські чиновники стверджують, що фосфорну зброю, яка залишає

²⁶⁰ Домашня сторінка Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Facebook <https://www.facebook.com/MNS.GOV.UA/posts/369969805170915?>

²⁶¹ Ізабель Хуршудян і Макс Беарак, Очистка смертоносного сміття від нерозірваних російських бомб в Україні, *Washington Post*, 15 квітня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/15/ukraine-clearing-unexploded-russian-bombs-missiles/>; Німа Ельбагір, Twitter, Надсилаю співчуття службі швидкої допомоги Харкова. Троє з команди, яку ми знімали нижче, були вбиті сьогодні під час знешкодження російських касетних боєприпасів. Вони щодня ризикували своїм життям, щоб врятувати мирних жителів, а решта команди продовжує свою невідкладну роботу з порятунку життів, 17 квітня 2022 року, <https://twitter.com/nimaelbagir/status/1515718136598872075>.

²⁶² Росія використовує фосфорні бомби в Україні? Запальна зброя та її використання, *WION*, 5 квітня 2022 р., <https://www.wionews.com/photos/russia-using-phosphorus-bombs-in-ukraine-incendiary-weapons-its-use-466629#russia-using-phosphorus-bombs-466605>.

²⁶³ Звіт про війну Росії: російські війська використовують запальні боєприпаси в Маріуполі, *Atlantic Council*, 20 травня 2022 р., <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/russian-war-report-incendiary-munitions-in-mariupol/#mariupol>; Палаючі боєприпаси каскадом обрушуються на український металургійний завод, як видно на відео, *Reuters*, 11 травня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/burning-munitions-cascade-down-ukrainian-steel-plant-video-2022-05-15/>; Еммануель Гріншпан, Україна: На завод «Азовсталь» падає дощ із заборонених запальних бомб, *Le Monde*, 18 травня 2022 р., https://www.lemonde.fr/en/international/Стаття/2022/05/18/a-rain-of-forbidden-firebombs-on-the-azovstal-factory_5983906_4.html

характерний білий слід у небі, застосували проти села в Луганській області та в Ірпіні під Києвом.²⁶⁴ Багато відео та свідків можуть підтвердити ці звинувачення.

Термобарична зброя

З моменту вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року Росію звинувачують у використанні мобільних термобаричних ракетних установок. Також надходили повідомлення про застосування українськими силами термобаричної зброї у вигляді «наплічних» систем. Термобаричні бомби — це тип вибухівки, яка запалює кисень за допомогою аерозольного палива (крапель палива, що розпилено в повітрі).²⁶⁵ МГП прямо не забороняє термобаричну зброю. Однак, оскільки термобаричні бомби поглинають так багато кисню в навколишньому середовищі, вони можуть задушити людей, які ховаються в бункерах. Завдяки хвилі тиску вони також можуть висмоктувати повітря з легень людей, або навіть їх розривати. Термобарична зброя має дуже велику зону ураження і, таким чином, завдає невибіркової шкоди. В цьому випадку використання такої зброї регулюється правилом МГП, згідно з яким воєнні дії повинні бути спрямовані проти військових цілей. Будь-хто, хто застосовує зброю проти цивільних без розбору або умисно, вчиняє воєнний злочин.

Станом на 27 травня 2022 року Україна звинувачує Росію у використанні в останній битві за Донбас на сході України термобаричної зброї, потужні вибухи якої можуть завдати шкоди людям і будівлям.²⁶⁶ Багато відео та свідків можуть підтвердити ці звинувачення.

Противіхотні міни

Конвенція про заборону використання, накопичення, виробництва та передачі протипіхотних мін та про їх знищення 1997 року забороняє використання, виробництво, накопичення та передачу протипіхотних мін.²⁶⁷ Росія не входить до числа 164 держав-учасниць. Україна підписала договір 24 лютого 1999 року та ратифікувала його 27 грудня 2005 року. Щонайменше сім типів протипіхотних мін застосовували російські війська щонайменше в чотирьох областях України: Донецькій, Харківській, Київській та Сумській.

²⁶⁴ Росія використовує фосфорні бомби в Україні? запальна зброя та її використання, *WION News*, 5 квітня 2022 р., <https://www.businessinsider.com/video-russia-hits-ukraine-troops-with-thermobaric-bombs-ukraine-says-2022-5?r=US&IR=T>; Росія використовуватиме більше смертоносної зброї у війні в Україні, *Gulf Today*, 12 червня 2022 р., <https://www.gulftoday.ae/news/2022/06/12/russia-to-use-more-deadly-weapons-in-ukraine-war>; Пекельний дощ: що таке бомби з білим фосфором, у використанні яких проти України звинувачується Росія?, *The Print*, 18 травня 2022 р., <https://theprint.in/world/frontline-ukraine/rain-of-hell-what-are-white-phosphorus-bombs-russia-is-accused-of-using-against-ukraine/961358/>.

²⁶⁵ Майкл Старр, Термобаричні, фосфорні, касетні боєприпаси, нібито невибірково використані в Україні, *The Jerusalem Post*, 5 квітня 2022 р., <https://www.jpost.com/international/article-703328>; Схоже, Росія використовує термобаричну зброю, повільно просуваючись на Донбасі, *Youtube*, 27 травня 2022 р., <https://www.youtube.com/watch?v=Jvg5yCrknKc>; Що таке термобарична або вакуумна бомба?, *BBC News*, 10 березня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/business-60571395>.

²⁶⁶ Ана Рівас, Роке Руїс, Тейлор Умлауф Україна звинувачує Росію у повторному застосуванні термобаричної зброї. Ось що робить їх такими руйнівними, *Wall Street Journal*, 27 травня 2022 р., <https://www.wsj.com/Articles/ukraine-is-accusing-russia-of-again-using-thermobaric-weapons-heres-what-makes-them-so-devastating-11653679508>; Схоже, Росія використовує термобаричну зброю, повільно просуваючись на Донбасі, *Youtube*, 27 травня 2022 р., <https://www.youtube.com/watch?v=Jvg5yCrknKc>; Софія Анкель, Відео показує потужні вибухи, які, за словами України, є ударами російських термобаричних бомб по її позиціях, *Business Insider*, 27 травня 2022 р., <https://www.businessinsider.com/video-russia-hits-ukraine-troops-with-thermobaric-bombs-ukraine-says-2022-5?r=US&IR=T>.

²⁶⁷ Конвенція про заборону використання, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення, прийнята 18 вересня 1997 року, набула чинності 1 березня 1999 року, <http://www.icbl.org/media/604037/treatyenglish.pdf>.

Крім того, Росія, схоже, використовує нещодавно розроблений тип міни, що носить назву ПОМ-3, а також відомий як «Медальйон», який оснащений сейсмічним датчиком, що виявляє наближення людини та викидає заряд вибухівки в повітря. Згідно з обмеженою загальнодоступною інформацією про цю наземну міну, детонація заряду та металевих осколків, які вона випускає, може призвести до смерті та поранень у радіусі 16 метрів.²⁶⁸ Human Rights Watch повідомила, що російські війська, які воюють в Україні, застосували заборонені протипіхотні міни на сході Харківської області. Протипіхотні міни виявили українські вибухотехніки 28 березня 2022 року.²⁶⁹

Наслідком використання протипіхотних мін також можна вважати подальшу неможливість доступу до цивільних будинків, інфраструктури, транспортних шляхів і сільськогосподарських угідь. Крім того, дані свідчать про те, що використання наземних мін на полях, сільських стежках і дорогах впливає на сільськогосподарське виробництво. На додачу до цього, мільйони людей знаходяться під загрозою через протипіхотні та протитранспортні міни, а також інші боєприпаси, що не вибухнули або були покинуті або залишені в Україні. На їх видалення знадобляться роки; це ускладнює зусилля з відновлення та робить небезпечним для людей повернення до попереднього повсякденного життя.²⁷⁰

9. НЕЗАКОННІ МЕТОДИ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ

З 1 квітня 2022 року місія не отримувала інформації про застосування протиправних методів ведення війни в порушення МПП.²⁷¹ Тим не менш, деякі звіти стверджують, що, принаймні, серед усіх руйнувань, що супроводжували облогу Маріуполя, одним із методів ведення росіянами війни, який став помітним, є позбавлення їжі, води та інших необхідних речей, і що голодомор цивільних осіб використовувався як метод ведення війни, що заборонено статтею 54 ДП I та кодифіковано як воєнний злочин у статті 8(2)(b)(xxv) Статуту МКС. Методи голодомору заборонені через їх багатогранний, руйнівний і болісний вплив на окремих людей і суспільство, але оскільки ці наслідки є поступовими і часто формуються комбінацією умов і факторів впливу, може бути важко відстежити конкретну шкоду, пов'язану з голодомором у конкретному контексті конкретних військових операцій.²⁷²

10. ВІЙНА НА МОРІ

а) Оприлюднення списку контрабанди

Як уже було наголошено в першому звіті місії, для того, щоб здійснювати права воюючої сторони по відношенню до торгівельних суден (ТС), сторона повинна оприлюднити

²⁶⁸ Україна: Росія використовує заборонені протипіхотні наземні міни, *Human Rights Watch*, 29 березня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/03/29/ukraine-russia-uses-banned-antipersonnel-landmines>; Женевський міжнародний центр гуманітарного розмінування. Розмінування території України може зайняти десятиліття; Робота з пошуку, картографування та видалення мін вже почалася, 13 травня 2022 року <https://www.gichd.org/en/what-we-do/our-news/news-detail/clearing-landmines-from-ukraine-may-take-decades-work-to-find-map-and-remove-them-has-already-begun/>

²⁶⁹ Україна: Росія використовує заборонені протипіхотні міни, *Human Rights Watch*, 29 березня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/03/29/ukraine-russia-uses-banned-antipersonnel-landmin>.

²⁷⁰ Женевський міжнародний центр гуманітарного розмінування. Розмінування території України може зайняти десятиліття; Робота з пошуку, картографування та видалення мін вже почалася, 13 травня 2022 року, <https://www.gichd.org/en/what-we-do/our-news/news-detail/clearing-landmines-from-ukraine-may-take-decades-work-to-find-map-and-remove-them-has-already-begun/>.

²⁷¹ ДП, I, стаття 38.

²⁷² Червоний Хрест заборонив використовувати свою емблему на гуманітарних транспортних засобах – Зеленський, *Укрінформ*, 8 березня 2022 р., <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3423671-red-cross-prohibits-use-of-its-emblem-on-humanitarian-vehicles-zelensky.html>;

список контрабанди²⁷³ щодо товарів, призначених для території, контрольованої ворогом, і здатних використовуватися в збройному конфлікті, а товари нейтрального призначення, що надходять із портів воюючих сторін, не є контрабандою.²⁷⁴ Місія не отримала жодної інформації про публікацію Росією списку контрабанди.

б) Знищення нейтральних кораблів

Місія збрала інформацію про невибіркові атаки Росії на нейтральні кораблі, що призвело до знищення суден і поранень екіпажу. Відповідно до МГП, нейтральні ТС можуть бути атаковані, лише якщо вони є військовими цілями.²⁷⁵

Понад 1000 моряків застрягли в Чорному та Азовському морях на борту суден під іноземними прапорами, не маючи достатньо провіанту, питної води та медикаментів. Приблизно 100 кораблів під іноземним прапором опинилися на лінії прямого вогню, оточені російською блокадою та зареєстрованими морськими мінами, з вкрай обмеженими варіантами евакуації. Згідно з наявною інформацією, один моряк загинув у результаті ракетного обстрілу, коли російські збройні сили, як повідомляється, обстрілювали ТС, а судно під іноземним прапором затонуло після потужного і невибіркового ракетного обстрілу.²⁷⁶

Серед випадків, як повідомляє Морська адміністрація Співдружності Домініки, 4 квітня 2022 року двома невибілковими ракетними ударами було вражено теплохід AZBURG під номером ММО 9102899, який стояв на причалі в порту Маріуполя. Двічі навмисно обстрілявши судно напередодні, 4 квітня 2022 року російські збройні формування відкрили по ньому вогонь близько 22:40 за місцевим часом. Конкретні характеристики обстрілу судна залишаються невідомими; однак екіпаж повідомив про обстріли, бомбардування та повторні попадання ракет, що призвело до пожежі в машинному відділенні. Екіпаж зміг втекти та сховатися на борту сусідніх суден. Одну особу було травмовано та їй було надано медичну допомогу.²⁷⁷

Адміністрація отримала додаткові повідомлення про запеклі бої та інтенсивні обстріли в районі порту з боку російських збройних формувань.

Ще однією критичною проблемою є загроза безпеці на морі, яку являють собою вільно плаваючі міни. Військово-морські міни, встановлені воюючими сторонами, за якими вони втратили контроль і які залишилися дрейфувати, продовжують становити загрозу та вказують на порушення зобов'язань щодо захисту торговельного судноплавства від супутньої шкоди.²⁷⁸

31 березня 2022 року Україна в Циркулярному листі №4544 на адресу ММО заявила, що через агресію Російської Федерації та дрейфуючі міни безпека міжнародного судноплавства через «блакитний коридор» у Чорному морі не може бути гарантована.²⁷⁹

Міжнародна морська організація (ММО) отримала повідомлення про вільно плаваючі морські міни в Чорноморському регіоні, в тому числі біля узбережжя Румунії та

²⁷³ Посібник Сан Ремо (ПСР), п. 149.

²⁷⁴ ПСР п. 148; Гельсінські принципи, пункт 5.2.3.

²⁷⁵ ДП І стаття 52 (2); див. також ПСР, ст. 67(f).

²⁷⁶ Права людини на морі, Воєнні злочини проти моряків і нейтральних торговельних суден вимагають притягнення до відповідальності, <https://www.humanrightsatsea.org/news/war-crimes-against-seafarers-and-neutral-merchant-vessels-warrant-accountability>

²⁷⁷ Морська адміністрація Співдружності Домініки засуджує затоплення Росією судна Azburg під прапором Домініки, 5 квітня 2022 р., <https://dominica-registry.com/dma-condemns-russian-sinking-of-dominica-flag-vessel-azburg/>

²⁷⁸ ПСР, paras 82-86.

²⁷⁹ Міжнародна морська організація, Циркулярний лист № 4544 - Заява України, 31 березня 2022 р., <https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/Black>.

Туреччини, внаслідок триваючого конфлікту в Україні, що становить серйозну та безпосередню загрозу для безпеки екіпажів і суден регіону.²⁸⁰

Влада прибережних країн виявила та дезактивувала дрейфуючі міни в західній частині Чорного моря. Остання заява регіональної влади, яка підтверджує чергове виявлення мін, демонструє, що загроза дрейфуючих мін у південно-західній частині Чорного моря залишається актуальною.²⁸¹

с) Заходи проти ворожих ТС

Торгівельні судна наразі не можуть зайти в країну або вийти з неї через побоювання зіткнутися з мінами чи бути атакованими, як це сталося з українським торговельним судном 27 лютого 2022 року, про що йдеться в першому звіті. Зараз українські порти закриті. Кораблі не можуть зайти або вийти. Хоча місія змогла зібрати дані про напади Росії на іноземні торговельні судна, вона не збирала дані про українські торговельні судна.

д) Блокада

Для того, щоб морські блокади були законними, вони повинні бути оголошені та повідомлені всім державам (нейтральним і ворожим), а також мають бути визначені початок, тривалість, місце, ступінь блокади та період, протягом якого судна нейтральних держав можуть залишити заблоковану берегову лінію.²⁸² Проте встановлення блокади заборонено, якщо «вона має на меті лише голодомор цивільного населення або позбавлення його інших речей, необхідних для виживання»; або «шкода, завдана цивільному населенню, є або може очікуватися надмірною порівняно з конкретною та прямою військовою перевагою, яка очікується від блокади».²⁸³ Згідно з МПП, конкретні зобов'язання сторони, що встановила блокаду, забезпечити вільне транспортування продовольства та інших необхідних речей стосуються лише випадків, коли цивільне населення заблокованої території недостатньо забезпечується продовольством та іншими речами, необхідними для його виживання.²⁸⁴

Як зазначено в першому звіті місії, 24 лютого Міноборони РФ призупинило рух комерційних суден в Азовському морі до подальшого розпорядження.²⁸⁵

Росія продовжує забезпечувати виконання своєї заяви про призупинення руху комерційних суден в Азовському морі, що може кваліфікуватися як оголошення блокади. В Україні закриті порти, тому кораблі не можуть зайти або вийти. Через це мільйони тонн зерна залишаються заблокованими в українських портах і на кораблях, які не можуть рухатися, що суттєво впливає на світові запаси продовольства та сільськогосподарської продукції й загрожує глобальною продовольчою кризою.²⁸⁶

²⁸⁰ Міжнародна морська організація, Циркулярний лист № 4573 від 24 травня 2022 р., Циркулярний лист № 4573 - Загроза морській безпеці через вільно плаваючі морські міни в регіоні Чорного моря (Secretariat).pdf (imo.org)

²⁸¹ НАТО, Ризик випадкових жертв в північно-західному та південно-західному регіоні Чорного моря, 21 червня 2022 р., <https://shipping.nato.int/nsc/operations/news/-2022/risk-of-collateral-damage-in-the-north-western-black-sea-2>. Дивіться також останнє попередження NAVAREA III, яке транслювалося, https://armada.defensa.gob.es/ihtm/Aplicaciones/Navareas/Index_Navareas_xml_en.html

²⁸² ПСР, пункти 93-94.

²⁸³ ПСР, пункт 102.

²⁸⁴ ПСР, пункт 103. Див. також Правило 53, Звичаяє МПП МКЧХ.

²⁸⁵ Росія підтверджує призупинення руху комерційних суден в Азовському морі – Інтерфакс, *Reuters*, 24 лютого 2022 р., <https://www.reuters.com/Стаття/ukraine-crisis-russia-shipping-grains-az-idAFR4N2U2026>.

²⁸⁶ Всесвітня продовольча програма, ВПП закликає до термінового відкриття українських портів, щоб допомогти приборкати глобальну кризу голоду, 6 травня 2022 р., <https://www.wfp.org/news/wfp-calls-urgent-opening-ukrainian-ports-help-rein-global-hunger-crisis>; The Maritime Executive, Російська блокада може призвести до смерті мільйонів від голоду, але чи це венний злочин?, 27 травня 2022

Всесвітня продовольча програма (ВПП) закликала до негайного відкриття чорноморських портів, щоб дозволити критично важливому харчуванню з України дістатися до людей, які стикаються з проблемою продовольчої безпеки в інших країнах, де мільйони людей перебувають на межі голоду (наприклад, Афганістан, Ефіопія, Південний Судан, Сирія та Ємен).²⁸⁷

У будь-якому випадку місія хотіла б розглянути деякі аспекти. Окрім призупинення морського руху, немає жодної додаткової інформації, яка б вказувала на надання повідомлення про блокування або встановлення блокади, яке задовольняло б вимогу щодо сповіщення, наприклад, оголошення про початок блокування, місце та масштаб.

Крім того, влада прибережних держав, як-от NAVAREA III, відповідальна за Чорноморський регіон, попереджаючи про заміновані території та інші небезпечні зони через триваючі воєнні дії,²⁸⁸ не згадує про наявність російської морської блокади або повідомлення про неї. Те саме стосується й ММО, яка, схоже, стурбована безпекою моряків у цьому районі та виступає за створення морського коридору, щоб гарантувати, що торговельні судна можуть безпечно залишати порти.

Варто враховувати, що Азовське море досить велике, приблизно 360 км на 180 км. В Азовському морі знаходяться не тільки українські, але й російські порти, які працюють досі. Через географічні особливості море легко перекрити, перекривши Керченську протоку. Однак, повідомляється, що рух через протоку не призупинено, а скорочено. Крім того, на підходах до Керченської протоки відбувається скупчення кораблів. Тим часом, Росія дозволяє кораблям проходити транзитом з Азовського моря в Чорне.²⁸⁹

По-перше, це означає, що Росія не блокує судноплавство повністю, і не здійснює безстороннього забезпечення блокування. По-друге, якщо б так було, то слід поставити питання, чи блокування входу в Азовське море означає блокування всього морського руху з ворожих портів або узбережжя, враховуючи, що Азовське море велике і має кілька комерційних портів, включаючи російські порти. Проблема виходу з порту – це поєднання оголошення про призупинення навігації, загроз, безпеки, логістичних викликів і обмежувальної процедури входу в Керченську протоку.²⁹⁰

У результаті виявляється, що хоча різні фактори фактично скоротили морські перевезення в українські порти в Азовському морі та з них, Росія не встановила морської блокади в Азовському морі. Таким чином, Росія не може використовувати будь-які права воюючої сторони, які випливають із законно встановленої блокади, для блокування суден.

Тим не менше, місія стурбована наслідками, які блокада може мати для цивільного населення в третіх країнах.

<https://www.maritime-executive.com/editorials/op-ed-russian-blockade-could-starve-millions-but-is-it-a-war-crime>.

²⁸⁷ Всесвітня продовольча програма, Війна в Україні: Всесвітня продовольча програма закликає знову відкрити порти, оскільки світ стикається з поглибленням кризи голоду, 6 травня 2022 р., <https://www.wfp.org/stories/war-ukraine-wfp-calls-ports-reopen-world-faces-deepening-hunger-crisis>.

²⁸⁸ Див. NAVAREA III 2022/0118 і 2022/0092 і NAVAREA III 2022/0093 https://armada.defensa.gob.es/ihm/Aplicaciones/Navareas/Index_Navareas_xml_en.html.

²⁸⁹ Джеймі Воллес, Оновлення щодо портів Україна/Росія, *Standard Club*, 25 лютого 2022 р., <https://www.standard-club.com/knowledge-news/ukraine-russia-port-update-4179/#:~:text=Navigation%20in%20the%20Sea%20of,allowed%20within%20the%20port%20limits>

²⁹⁰ Мартін Фінк, Війна на морі: чи існує морська блокада в Азовському морі?, *Інститут Лібера*, 24 березня 2022 р., <https://lieber.westpoint.edu/war--sea-naval-blockade-sea-of-azov/>.

Також Росія знищила другий за величиною український зерновий термінал у Миколаєві.²⁹¹

Росія заперечує відповідальність за міжнародну продовольчу кризу та стверджує, що вона вже взяла на себе необхідні зобов'язання, і що саме Україна має очистити свої порти від мін, щоб дозволити відновити постачання зерна.²⁹² З іншого боку, Україна стверджує, що Росія використовуватиме можливі гуманітарні коридори в своїх інтересах, і що їй потрібні «дієві гарантії безпеки», перш ніж вона зможе розпочати поставки.²⁹³ Переговори між Україною, Росією та Туреччиною щодо забезпечення безпечного проходу зерна тривають,²⁹⁴ але жодного рішення щодо відвантаження зерна з портів під контролем України досягнуто не було. Однак, 22 червня перше нейтральне (турецьке) торговельне судно покинуло український порт Маріуполь, окупований Росією.²⁹⁵

Находили повідомлення про крадіжки російськими військами тон зерна в Україні та українських фермерів без будь-якої фінансової компенсації.²⁹⁶ Відповідно до МГП розкрадання, тобто привласнення державного та приватного рухомого майна, суворо заборонено.²⁹⁷ Більше того, на окупованих територіях приватна власність не може бути конфіскована,²⁹⁸ грабіж суворо заборонений,²⁹⁹ а реквізиції товарів та послуг не можуть вимагатися від муніципалітетів або жителів з будь-якою метою, за винятком задоволення потреб окупаційної армії.³⁰⁰ Місії не відомо про будь-які процедури реквізиції у вищезазначених випадках розкрадання зерна. Таким чином, поведінка російських солдатів, про яку повідомляється, є грабунком, що є порушенням МГП і воєнним злочином.³⁰¹

е) Можливість виходу нейтральних кораблів та їхніх екіпажів

За попередніми даними, у 6 українських портах (Херсон, Миколаїв, Чорноморськ, Очаків, Одеса та Південний) застрягли 70 суден із 16 країн.³⁰² Вважається, що на борту

²⁹¹ Генеральний директорат Європейської комісії з цивільного захисту та операцій з гуманітарної допомоги в Європі, Україна – війна Росії проти України, 8 червня 2022 р., <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-russias-war-ukraine-un-ukraine-government-media-echo-daily-flash-08-june-2022>

²⁹² Лавров каже, що Україна повинна розмінувати порти, щоб дозволити перевезення зерна, *Reuters*, 8 червня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/lavrov-says-onus-is-ukraine-de-mine-ports-allow-grain-shipments-2022-06-08/>

²⁹³ Туван Гумрукчу, Туреччина, вважає план ООН щодо експорту зерна з України розумним, Київ насторожений, *Reuters*, 8 червня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/after-russia-meeting-turkey-says-ukraine-grain-export-plan-reasonable-2022-06-08/>

²⁹⁴ Павло Політюк і Туван Гумрукчу, Туреччина намагається підштовхнути Росію та Україну до зернової угоди, щоб запобігти продовольчій кризі, *Reuters*, 8 червня 2022 р., <https://www.reuters.com/markets/commodities/turkey-is-not-powerful-enough-guarantee-ukrainian-grain-exports-traders-union-2022-06-08/>; Права людини на морі, морські гуманітарні коридори в Україні (частина 2), 23 червня 22, <https://www.humanrightsatsea.org/news/maritime-humanitarian-corridors-ukraine-part-2>.

²⁹⁵ Ашарк-Аль Асват, Перший турецький корабель із зерном покинув порт Маріуполя, 23 червня 2022, <https://english.aawsat.com/home/Article/3719491/first-turkish-grain-ship-leaves-mariupol-port>.

²⁹⁶ Тім Лістер і Саніо Філіппов, Російські кораблі з вкраденим українським зерном не прийняли у середземноморських портах, але не всі, *CNN*, 22 травня 2022 р. <https://edition.cnn.com/2022/05/12/europe/russia-ship-stolen-ukraine-grain-intl-cmd/index.html>

²⁹⁷ ПЛ, статті 28 та 47; ЖК IV, стаття 33(2).

²⁹⁸ ПЛ, стаття 46.

²⁹⁹ ПЛ, стаття 47.

³⁰⁰ ПЛ, стаття 52.

³⁰¹ Стагут МКС, стаття 8(2)(b)(xvi).

³⁰² Права людини на морі, морські гуманітарні коридори в Україні (частина 1), 23 червня 22, <https://www.humanrightsatsea.org/news/maritime-humanitarian-corridors-ukraine-part-1>.

цих суден застрягли від 450³⁰³ до 1000 моряків з обмеженим доступом до життєво важливих припасів.³⁰⁴ Може виникнути жахлива гуманітарна ситуація, оскільки повідомляється, що моряки продовжують зазнавати нападів і зараз у них недостатньо запасів.³⁰⁵ ММО закликає створити «блакитний безпечний коридор», щоб забезпечити безпечну евакуацію моряків і суден із зон високого ризику та постраждалих районів у Чорному та Азовському морях.³⁰⁶ Росія заявляє, що її збройні сили створили умови для роботи двох морських гуманітарних коридорів у Чорному морі (Херсон, Миколаїв, Чорноморськ, Очаків, Одеса та Южне), а також в Азовському морі (Маріуполь).³⁰⁷ Однак, на думку Росії, висока мінна небезпека з боку України не дозволяє цим кораблям вийти у відкрите море.³⁰⁸ З іншого боку, Україна оскаржує російський односторонній коридор і звинувачує Росію в мінуванні.³⁰⁹ Були заклики до створення міжнародного безпечного морського гуманітарного коридору, який забезпечив би більшу впевненість морякам.³¹⁰

С. ВИСНОВКИ

Як раніше вже встановила перша місія, друга місія констатує, що МГП досі ігнорується або маргіналізується в контексті війни в Україні. Використовуючи численні офіційні та неофіційні джерела, їй вдалося зібрати докази невибіркового бомбардувань цивільних територій, випадків умисного нападу на цивільних осіб, страт цивільних осіб та руйнування лікарень, шкіл та інших цивільних об'єктів. Завдяки зустрічам, які місія мала змогу провести з інституційними органами та міжнародними організаціями, особливо під час візиту в Україну, вдалося зібрати додаткову інформацію щодо конкретних питань, які будуть додатково проаналізовані.

На основі зібраних даних та інформації місія приходить до висновку, що російське вторгнення призвело до непотрібної та непропорційної шкоди цивільному населенню через те, що російські військові здійснювали як навмисні напади на цивільні об'єкти, так і невибіркові напади на густонаселені райони, очевидно нехтуючи принципом вибіркової; шляхом використання касетних боєприпасів, типу зброї, забороненого

³⁰³ ММО, Морська безпека та безпека в Чорному та Азовському морях, 10 травня 2022 р., <https://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/Pages/MaritimeSecurityandSafetyintheBlackSeaandSeaofAzov.aspx>.

³⁰⁴ Міжнародна організація праці, МОП та ММО закликають до термінових дій щодо моряків, які застрягли в Україні після російської агресії, 8 квітня 2022 р., https://www.ilo.org/global/docs/WCMS_841806/lang-en/index.htm

³⁰⁵ Лорі Енн ЛаРокко, Під ударом і недостатньо запасів, 1500 моряків опинилися в пастці в українських водах, *Freightwaves*, 8 квітня 2022 р., <https://www.freightwaves.com/news/1500-seafarers-trapped-ukraine-low-supplies-under-attack-russia>.

³⁰⁶ ММО, Надзвичайна сесія Ради (С/ES.35), 11 березня 2022 р., <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/ECSStatement.aspx>; ММО, Комітет з безпеки на морі, Резолюція MSC.495(105), 28 квітня 2022 р., <https://www.imo.org/en/MediaCentre/PressBriefings/pages/MSCResolutionActionsForSeafarerEvacuation-.aspx>.

³⁰⁷ Міністерство оборони Російської Федерації, Заява Об'єднаного координаційного штабу Російської Федерації з гуманітарного реагування, 4 червня 2022 р., https://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12424267@egNews; Циркулярний лист ІМО № 4543 від 28 березня 2022 р. <https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/Black%20Sea%20and%20Sea%20of%20Azov%20-%20Member%20States%20and%20>

³⁰⁸ Міністерство оборони Російської Федерації, Заява Об'єднаного координаційного штабу Російської Федерації з гуманітарного реагування, 4 червня 2022 р., https://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12424267@egNews.

³⁰⁹ Міжнародна морська організація, Повідомлення Уряду України (Циркулярний лист № 45449, 31 березня 2022 р., <https://wwwcdn.imo.org/localresources/en/MediaCentre/HotTopics/Documents/Black%20Sea%20and%20Sea%20of%20Azov%20-%20Member%20States%20and%20>

³¹⁰ Права людини на морі, морські гуманітарні коридори в Україні (частина 1), 23 червня 22, <https://www.humanrightsatsea.org/news/maritime-humanitarian-corridors-ukraine-part-1>.

міжнародним правом,³¹¹ і використання вибухової зброї широкого радіусу дії, як-от бомби, що скидаються з повітря, ракети, важка артилерія та РСЗВ. Крім того, масове використання суббоеприпасів, які не вибухають одразу, наражає цивільне населення на ризики протягом багатьох років. Їх використання навіть за межами населених пунктів викликає серйозне занепокоєння щодо непропорційних і довготривалих невивіркових наслідків.³¹² Атаки російських військ призвели до пошкодження або знищення цивільних об'єктів, таких як будинки, лікарні, школи, дитячі садки, атомні електростанції, історичні будівлі та церкви. Війна також спричинила екологічні катастрофи, такі як забруднення повітря, ґрунту, води, погіршення санітарно-епідеміологічної ситуації в багатьох містах. Українська державна влада почала моніторинг можливих спалахів холери по всій країні, назвавши ситуацію в Маріуполі особливо жакливою. Дійсно, розкладене сміття та трупи забруднили питну воду міста.³¹³

Як і під час проведення першої місії, експерти другої місії очікували отримати інформацію про те, яких військових переваг прагнуть досягти атакуючі сили. Це дозволило б їм чіткіше оцінити зібрані докази. На жаль, з боку Росії такої інформації не було надано. Тим не менш, очевидно є величезна кількість загиблих або поранених цивільних осіб, а також зруйнованих цивільних будівель, багато з яких стоять далеко від того місця, де фактично воювали наземні сили (і, тоді, це означало б, що кожна будівля, яку захищали українські сили або цивільні особи, була військовим об'єктом), спонукали місію до висновку, що дуже мало ймовірно, щоб в усіх зареєстрованих випадках бажана військова перевага була достатньо значущою, аби виправдати негативний вплив на цивільне населення. Докази існування випадкових втрат серед цивільного населення, поранень цивільних осіб і пошкодження цивільних будівель, зібрані під час місії, здаються значною мірою непропорційними щодо очікуваних практичних і прямих військових переваг. Це є порушенням принципу пропорційності. Крім того, очікувані втрати є явно надмірними, що може свідчити про воєнний злочин.

За даними агенцій ООН, усі ці смерті, поранення та збитки призвели до збільшення кількості біженців і внутрішньо переміщених осіб. Станом на 21 червня 2022 року, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), понад 8 мільйонів людей (8 007 014) залишили свої домівки; понад 5,2 мільйони (5 261 278) з них шукали притулку в Європі. Понад 3,5 мільйони (3 514 970) осіб подали запити на тимчасове проживання за кордоном. Проте тисячі біженців повернулися до своєї країни, зокрема до Києва та інших великих міст.³¹⁴

³¹¹ Хоча ані Російська Федерація, ані Україна не ратифікували Конвенцію про касетні боеприпаси 2008 року, використання касетних боеприпасів у населених пунктах несумісне з принципами міжнародного гуманітарного права, що регулюють ведення бойових дій, які є обов'язковими для сторін конфлікту через їх ширшу зону дії.

³¹² ММПЛУ, Оновлена інформація про ситуацію з правами людини в Україні, звітний період: 24 лютого – 26 березня, https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-03/HRMMU_Update_2022-03-26_EN.pdf.

³¹³ Раїса Сантос, Тіла, що розкладаються, і забруднена питна вода викликають побоювання холери в зруйнованому Маріуполі, *Health Policy Watch*, 9 червня 2022 р., <https://healthpolicy-watch.news/cholera-fears-in-ruined-mariupol>; Офіційні особи попереджають про спалах холери в Маріуполі, *Voanews*, 10 червня 2022 р., <https://www.voanews.com/a/officials-warn-of-cholera-outbreak-in-mariupol-6612498.html>; Бен Тобіас, Холера в Маріуполі: зруйноване місто під загрозою великого спалаху холери – Великобританія, *BBC News*, 10 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61762787>; Маріуполь, санітарна катастрофа та епідемії: що робити?, Рубрика, 24.06.2022, <https://rubryka.com/ua/article/mariupol-ecological-disaster>.

³¹⁴ «Скільки є українських біженців і куди вони поділися?», *BBC news*, 21 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-60555472>.

V. ЗАЯВЛЕНІ ПОРУШЕННЯ ТА ЗЛОВЖИВАННЯ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ

A. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

Перша місія дійшла висновку, що конфлікт в Україні мав значний вплив на реалізацію громадянських і політичних прав, у тому числі деяких прав, від яких не можна відступати, таких як право на життя або заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Докази, зібрані другою місією, підтверджують цей висновок. У період, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 р.) відбулися масові порушення громадянських і політичних прав, таких як право на життя, заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, право на свободу та безпеку, право на справедливий суд або право на свободу вираження поглядів. Більшість цих порушень, знову ж таки, приписують Російській Федерації, і вони переважно, хоча й не виключно, сталися на територіях, які перебувають під тимчасовою окупацією Російської Федерації. Оскільки існує збіг між порушеннями МКПЧ і МПП, в обох розділах іноді згадуються ті самі події. Крім того, найбільш серйозні з цих порушень можуть являти собою злочини проти людяності та/або воєнні злочини.

Хоча цей звіт зосереджується в основному на зазначеному вище періоді, порушення, вчинені до 1 квітня 2022 року, але про які не було повідомлено в першому звіті, оскільки інформація про них стала доступною лише після цієї дати, також включені в цей другий звіт. Основна увага знову приділяється громадянським і політичним правам, які найбільше або найглибше постраждали від конфлікту. Однак, місія хоче підкреслити, що навряд чи існує будь-яке громадянське та політичне право, на яке нинішній конфлікт не вплинув би. Як пояснюється в першій доповіді, громадянські та політичні права можуть бути порушені як діями (негативні зобов'язання, зобов'язання поважати), так і бездіяльністю (позитивні зобов'язання, зобов'язання захищати та виконувати). Останній вид порушень важче ідентифікувати, а в деяких випадках ідентифікація можлива лише через деякий час (наприклад, непроведення розслідування); тому цей звіт, як і перший звіт, в основному зосереджується на першому типі порушень.

1. ПРАВО НА ЖИТТЯ

Протягом періоду, який розглядається в цьому звіті, ані Україна, ані Російська Федерація не заявляли про відступ від дотримання права на життя *«стосовно смерті внаслідок законних воєнних дій»* згідно зі статтею 15(2) ЄКПЛ. Положення, що стосуються цього права (стаття 2 ЄКПЛ, а також стаття 6 МПГПП, відступ від якої неможливий), залишаються повністю чинними, хоча їх необхідно тлумачити з урахуванням норм МПП, що застосовується.

Друга місія хоче повторити серйозну занепокоєність, висловлену першою місією щодо великої кількості людей, як цивільних, так і військовослужбовців, які були вбиті під час конфлікту. Станом на 17 червня 2022 року, за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), кількість жертв серед мирного населення сягнула 10 094 осіб (4 509 убитих і 5 585 поранених). З цієї кількості найбільше втрат припало на Донецьку та Луганську області (5745 постраждалих – 2628 загиблих та 3117 поранених), переважно на підконтрольних уряду територіях (4845 постраждалих – 2452 загиблих та 2393 поранених).³¹⁵ Серед загиблих 1769 чоловіків, 1182 жінки, 126 дівчат і 137 хлопчиків, а також 41 дитина і 1314 дорослих, статі яких поки не вдалося встановити.

³¹⁵ Україна: оновлена інформація про жертви серед цивільного населення 17 червня 2022 р., 17 червня 2022 р., <https://www.ohchr.org/en/news/2022/06/ukraine-civilian-casualty-update-17-june-2022>

УВКПЛ зазначає, що фактичні цифри, швидше за все, вищі, оскільки воно повідомляє лише про ті випадки вбивств і поранень, які йому вдалося перевірити. Сама Україна повідомляє про понад 25 тисяч убитих мирних жителів, більшість із яких загинули під час облоги Маріуполя.³¹⁶ Загиблі мирні жителі – це переважно громадяни України, хоча також повідомляється про понад 30 загиблих іноземних громадян з кількох країн світу.

Кількість втрат військових на даному етапі важко визначити з точністю. Обидві сторони конфлікту схильні занижувати власні втрати та переоцінювати втрати ворога. Ще наприкінці березня 2022 року радник Офісу Президента України Олексій Арестович заявив, що Україна не буде оприлюднювати точні цифри своїх військових втрат, оскільки такі цифри могли б допомогти Росії оцінити ефективність своїх дій, а отже ці цифри необхідно вважати військовою таємницею.³¹⁷ Однак, наприкінці травня 2022 року Президент Зеленський заявив, що Україна втрачає 60-100 військових на добу.³¹⁸ Інші українські джерела вказують ще більшу цифру (200-500 убитих на добу).³¹⁹ Загалом оцінки військових втрат (убитих) з українського боку коливаються від 10 тис. (Україна – до 11 червня 2022 року)³²⁰ до 23 тис. (Росія – до 16 квітня 2022 року).³²¹ Ця цифра включає в себе близько 30 іноземних громадян, які вступили до Українського іноземного легіону.

Що стосується російської сторони, то РФ також не розголошує точну кількість своїх втрат. 7 квітня 2022 року спікер Президента Дмитро Песков зазначив, що Росія зазнала значних втрат під час війни,³²² однак не уточнив, яких саме. 1 червня 2022 року голова комітету Держдуми з оборони Андрій Картаполов заявив, що в результаті зміни підходу до ведення війни російська армія практично перестала втрачати людей, що мало пояснити відсутність інформації про військові втрати з кінця березня.³²³ Україна, навпаки, оцінює, що станом на середину червня 2022 року Росія втратила в конфлікті понад 33 тисячі військових.³²⁴ Це також включає деяких іноземних громадян, які приєдналися до російської сторони або до підрозділів так званих Донецької та Луганської народних республік.

Через значну кількість як цивільних, так і військових втрат, місія не мала змоги перевірити обставини всіх смертей і поранень, і оцінити їх законність. Можна

³¹⁶ У Маріуполі загинули щонайменше 22 тис. мирних жителів – радник мера, *Интерфакс-Україна*, 25 травня 2022 р. <https://en.interfax.com.ua/news/general/834794.html>

³¹⁷ Катя Солдак, Війна Росії проти України: новини та інформація з України, *Forbes*, 29 березня 2022 р., <https://www.forbes.com/sites/katyaSoldak/2022/03/29/tuesday-march-29-russias-war-on-ukraine-news-and-information-from-ukraine/?sh=60adc2bc513a>

³¹⁸ Марк Мур, Зеленський: Україна втрачає «від 60 до 100 солдатів на день», коли Росія просувається на Донбасі, *New York Post*, 1 червня 2022 р., <https://nypost.com/2022/06/01/zelensky-says-ukraine-losing-60-to-100-soldiers-per-day/>

³¹⁹ Дейв Лоулер, Україна втрачає до 1000 на Донбасі щодня, каже чиновник, *Axios*, 15 червня 2022 р., <https://www.axios.com/2022/06/15/ukraine-1000-casualties-day-donbas-arakhmia>

³²⁰ Арестович заявив, що з початку війни загинуло до 10 тисяч українських військових, *Meduza*, 11.06.2022 <https://meduza.io/news/2022/06/11/arestovich-zayavil-chto-s-nachala-voyny-pogibli-do-10-tysyach-ukrainskih-voennyh>

³²¹ Минобороны РФ: потери украинской армии превышают 23 тысячи человек, *Meduza*, 16 апреля 2022, <https://meduza.io/news/2022/04/16/minoborony-rf-poteri-ukrainskoj-armii-prevyshayut-23-tysyachi-chelovek>

³²² Песков: Россия понесла значительные потери на Украине, *Live*, 7 апреля 2022, <https://life.ru/p/1485253>
На сьогодні ЗСУ знищили 33,800 російських військових, 1,477 танків та 3,588 БТРів, *Українська правда*, 20 червня 2022, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/20/7353542/>

³²³ Россия практически перестала нести потери на Украине, заявил Картаполов, *Ria Novosti*, 01 июня 2022, <https://ria.ru/20220601/spetsoperatsiya-1792413875.html>

³²⁴ Втрати російської армії в Україні, *Мінфін*, 20. 06. 2022, <https://index.minfin.com.ua/ua/russian-invading/casualties/>

припустити, що багато втрат, особливо серед військовослужбовців, є законними відповідно до МПП і можуть також вважатися законними відповідно до МППЛ.

Тим не менше, місія нагадує, що, як зазначив ЄСПЛ у справі «Ахмед Озкан проти Туреччини» (2004), право на життя, закріплене у статті 2 ЄКПЛ, *«охоплює не лише умисне вбивство, але й ситуації, коли дозволено «застосувати силу», що може призвести до позбавлення життя як ненавмисного результату /.../. Зокрема, застосована сила повинна бути суворо пропорційною досягненню цілей»*.³²⁵ Крім того, в оцінці необхідно брати до уваги *«не лише дії державних агентів, які фактично застосовують силу, але й усі навколишні обставини, включаючи такі питання, як планування та контроль дій, що розглядаються /.../. Відповідальність держави не обмежується обставинами, коли існують вагомі докази того, що в результаті помилкового націлювання відкриття вогню з боку державних агентів призвело до вбивства цивільної особи. Вона також може настати у випадку, якщо вони не вживають усіх можливих запобіжних заходів у виборі засобів і методів безпекової операції, яка проводиться проти ворожої групи з метою уникнення та, у будь-якому випадку, мінімізації випадкових втрат серед цивільного населення»*.³²⁶

Зобов'язання вживати запобіжних заходів під час планування безпекових або військових операцій з метою мінімізації випадкових втрат має превентивний (*ex ante*) характер. Воно поєднується з наступним (*ex post*) зобов'язанням провести *«в тій чи іншій формі ефективне офіційне розслідування, якщо осіб було вбито внаслідок застосування сили, зокрема, представниками держави»*.³²⁷ Хоча форма розслідування може змінюватися залежно від обставин,³²⁸ розслідування *«має бути ефективним у тому сенсі, що воно здатне призвести до визначення того, чи було застосування сили виправданим у даних обставинах, а також до виявлення та покарання відповідальних»*.³²⁹

Таким чином, і Україна, і Російська Федерація зобов'язані прагнути запобігати або мінімізувати випадкові втрати життя під час військових операцій, які проводять їхні збройні сили, і розслідувати випадки загибелі, особливо загибелі цивільного населення, які відбуваються під час таких операцій у регіонах, що знаходяться під їхнім контролем. Друга місія також бере до уваги позицію, висловлену Комітетом ООН з прав людини, згідно з якою *«держави-учасниці, які вчиняють акти агресії, як це визначено в міжнародному праві, що призводять до позбавлення життя, порушують ipso facto статтю 6 Пакту»*.³³⁰

Окрім умисного чи випадкового позбавлення життя внаслідок військових дій, друга місія задокументувала досить велику кількість випадків цілеспрямованих **позасудових страт** цивільних осіб і позбавлення волі як військовополонених, так і цивільних. Друга місія нагадує, що позасудові вбивства державними агентами, включно з військовослужбовцями, є порушенням права на життя. Крім того, держави зобов'язані вживати всіх розумних заходів для захисту людей від серйозних загроз їхньому життю з боку недержавних суб'єктів та розслідувати будь-які випадки вбивства, здійсненого

³²⁵ п. 297.

³²⁶ Там само.

³²⁷ ЄСПЛ, *Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства*, заява №. 55721/07, рішення (GC), 7 липня 2011 р., п. 163. Див. також UN Doc. CCPR/C/CG/36, Загальний коментар № 36 (2018) щодо права на життя, 30 жовтня 2018 р., пункти 13 і 64.

³²⁸ ЄСПЛ, *Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства*, заява №. 55721/07, рішення (GC), 7 липня 2011 р., п. 165.

³²⁹ Там само, п. 166.

³³⁰ UN Doc. CCPR/C/CG/36, Загальний коментар № 36 (2018) щодо права на життя, 30 жовтня 2018 р., п. 70.

такими суб'єктами.³³¹ Позасудове вбивство — умисне та цілеспрямоване вбивство особи без законних повноважень, наданих у судовому порядку, яке є свавільним (ст. 6 МПК) або яке не є абсолютно необхідним для досягнення однієї з визнаних правових підстав (стаття 2 ЄКПЛ). Акти позасудових вбивств також можуть становити собою воєнні злочини або злочини проти людяності (статті 7(1)(а) і 8(2)(а)(і) Римського статуту МКС).

Під час візиту в Україну місія мала можливість відвідати міста Буча, Ірпінь та Гостомель, що розташовані поблизу Києва. Наприкінці лютого та на початку березня 2022 року, в цьому районі точилися запеклі бої, і до 5-12 березня всі три міста перейшли під контроль збройних сил Російської Федерації. Збройні сили України їх вибили звідти в період з 28 березня по 1 квітня 2022 року. Після відведення збройних сил РФ у ЗМІ почали поширюватися повідомлення, фото та відео близько 20 загиблих людей у цивільному, яких залишили лежати на одній з вулиць Бучі.³³² В однієї людини руки були зв'язані за спиною білою тканиною, а український паспорт лежав біля її тіла. 4 квітня 2022 року у Бучі в підвалі дитячого оздоровчого центру знайшли тіла п'ятьох чоловіків зі зв'язаними руками. Крім того, поблизу церкви в центрі Бучі знайшли братську могилу з понад 70 тілами.³³³ Деякі тіла мали явні ознаки катувань і каліцтва. 16 травня 2022 року BBC News повідомило, що під час російської окупації в Бучі та околицях було вбито понад 1000 мирних жителів, з яких понад 650 були розстріляні російськими збройними силами.³³⁴ Українські оцінки ще вищі.

Російська Федерація заперечує будь-які звинувачення в цілеспрямованих вбивствах мирних жителів, стверджуючи, по-перше, що *«жоден місцевий житель не постраждав від будь-яких насильницьких дій»*, перебуваючи під контролем російських збройних сил, і що повідомлення про позасудові вбивства були *«обманом, інсценуванням та провокацією київського режиму для західних ЗМІ»*.³³⁵ Пізніше представники РФ заявили, що *«багато мирних жителів Бучі загинули не від вогнепальних поранень, як заявляла Україна, а від артилерійських снарядів застарілого зразку, які були на озброєнні української армії»*.³³⁶ Проте вже 7 квітня 2022 року мер Бучі Анатолій Федорук зазначив, що майже 90% загиблих померли від кульових, а не осколкових поранень, таким чином натякаючи, що вони, швидше за все, були вбиті не випадково, ставши жертвами активних бойових дій, а, скоріше, що вони були вбиті умисно.³³⁷

Цей висновок підтверджується детальним звітом про події в Бучі, оприлюдненим Human Rights Watch 21 квітня 2022 року.³³⁸ Згідно з цим звітом, невдовзі після окупації міста російськими військами на початку березня 2022 року, російські солдати здійснили

³³¹ ЄСПЛ, *Махмут Кая проти Туреччини*, заява № 22535/93, рішення від 28 березня 2000 р., пункти 87 і 101; *Гонгадзе проти України*, заява № 34056/02, рішення від 8 листопада 2005 р., пункти 170-171.

³³² Мансур Міровальов, Вбивства в Бучі: Світ більше неможливо обдурити, *AlJazeera*, 4 квітня 2022 р., <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/4/will-the-bucha-massacre-wake-up-the-world>

³³³ В Україні вбили сільського голову біля Бучі разом із родиною, *BBC News*, 4 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-60989632>

³³⁴ Сара Рейнсфорд, Україна: Дитячий табір, який став місцем страт, *BBC News*, 16 травня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61442387>

³³⁵ Заява Міноборони Росії, 4 квітня 2022 року, <https://t.me/MFARussia/12230>

³³⁶ Західні ЗМІ визнають, що в Бучі під час обстрілів українських військ загинули мирні жителі — дипломат, *TASS*, 23 травня 2022 р., https://tass.com/politics/1454827?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com

³³⁷ Мер Бучі: майже 90% загиблих мирних жителів мають кульові поранення, а не осколкові, *Рубрика*, 7 квітня 2022 р., <https://nebayduzha.rubryka.com/en/2022/04/07/mer-buchi-zayavyv-shho-majzhe-90-zagyblyh-myrnyh-meshkantsiv-mayut-kulovi-poranennya-a-ne-oskolkovi/>

³³⁸ Україна: Сліди смерті від рук російських військ на жертвах Бучі зберігають докази, важливі для переслідування воєнних злочинців, *Human Rights Watch*, 21 квітня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/04/21/ukraine-russian-forces-trail-death-bucha>

обшуки житлових будинків, ходили від одних дверей до інших і заявляли, що полюють на нацистів. Вони допитали місцевих жителів, змусили деяких з них залишити свої квартири та переселитися в укриття та затримали певну кількість місцевих жителів чоловічої статі. Тіла деяких із затриманих мирних жителів були знайдені на вулиці, у дворах чи підвалах. Щонайменше у двох випадках на тіла мертвих встановлювали міні-пастки. Human Rights Watch вдалося встановити конкретні факти, пов'язані з деякими позасудовими вбивствами, наприклад, вбивства Олега Абрамова та Василя Недашківського, яких російські збройні сили затримали в їхніх будинках і пізніше знайшли мертвими, або Сергія Матешка, Дмитра Шульмейстера, Володимира Бойченка, Валерія Прудко та Віктора Прудко - п'ятьох чоловіків, тіла яких знайшли у підвалі дитячого оздоровчого центру в Бучі.

Також існують задокументовані випадки невибіркового розстрілу російськими збройними силами будь-яких осіб, які виходили за межі своїх домівок у період окупації. Так 7 березня 2022 року бучанин Василь Ющенко отримав поранення в шию, коли вийшов покурити на закритий балкон своєї квартири. Три дні потому чоловік, особа якого не розголошується, був застрелений під час спроби втекти від російських військ. 9-річна дівчинка, яку обстріляли разом із ним, вижила, але їй ампутували руку. Також загинули мирні жителі, які намагалися покинути територію на своєму автомобілі. Так, під час евакуації з міста Ірпінь 6 березня 2022 року під час обстрілу російськими мінометними підрозділами траси загинуло 8 мирних жителів, у тому числі 2 дітей.³³⁹ Повідомляється, що неподалік знаходилися позиції української артилерії. Якщо ці повідомлення правдиві, їхню загибель може фактично віднести до випадкових втрат в результаті військових дій, і, як така, вона не обов'язково буде порушенням права на життя, за умови, що Російська Федерація вжила всіх запобіжних заходів для мінімізації цих втрат, і втрати не були явно непропорційними очікуваному військовому здобутку. Однак, щодо більшості інших інцидентів, про які повідомлялося вище, буде важко знайти будь-яке правдоподібне виправдання. Вбивство неозброєної цивільної особи зі зв'язаними руками після застосування до неї насильницького допиту ніколи не може бути визнано сумісним з МППЛ.

Інциденти, які сталися в Бучі та на її околицях у період російської окупації, зараз розслідуються МКС. Ці інциденти привернули найбільшу увагу, але вони були не єдиними, задокументованими за період, який розглядається в цьому звіті. В іншому детальному звіті, опублікованому 18 травня 2022 року,³⁴⁰ Human Rights Watch повідомляла про позасудові вбивства та інші звірства, вчинені російськими збройними силами в 17 містах і селах Київської та Чернігівської областей. Наприклад, 14 березня 2022 року в селі Мохатин Чернігівської області нібито без будь-яких очевидних військових причин були розстріляні двоє 17-річних братів-близнюків та їх 18-річний друг.

З інших регіонів та територій України, які були тимчасово окуповані збройними силами Російської Федерації, повідомляють про загибель цивільного населення, включаючи явні випадки позасудових вбивств. Так, у Сумській області під час окупації загинуло близько 100 мирних жителів, повідомив голова обласної військової адміністрації Дмитро Живицький. Знову ж таки, деякі тіла були зі зв'язаними руками, простріленими головами

³³⁹ Під час евакуації з Ірпеня війська РФ відкрили вогонь по цивільних, є загиблі – кореспондент Радіо Свобода, *Radio Svoboda*, 6 березня 2022 р..

³⁴⁰ Україна: розстріли, катування під час російської окупації, очевидні воєнні злочини в Київській та Чернігівській областях, *Human Rights Watch*, 18 травня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation>

та слідами тортур.³⁴¹ По всій Україні також поширене ураження автомобілів, на яких цивільні намагалися втекти. Так, 9 травня 2022 року в Білогір'ї Запорізької області російські військові обстріляли автомобіль, у якому перебували двоє мирних жителів, одна людина загинула, інша – поранена.³⁴² 12 травня 2022 року російські військові обстріляли колону цивільних автомобілів, поранили жінку та 11-річну дитину.³⁴³ Ці інциденти, як і ті, що сталися в Київській області, важко виправдати будь-якими вагомими військовими причинами, і, як такі, вони, здається, є порушеннями МППЛ. Друга місія з жалем констатує, що замість того, щоб проводити розслідування звинувачень у серйозних злочинах, Російська Федерація просто заперечує ці звинувачення і, принаймні в одному випадку, навіть віддає особливі почесні службовцям російських збройних сил, які підозрюються в участі у жорстокому поводженні та позасудових вбивствах цивільних осіб.³⁴⁴

Друга місія також отримала тривожні новини про вбивства військовополонених, утримуваних обома сторонами конфлікту. 4 квітня 2022 року в соцмережах було опубліковано відео, на якому група українських військових розстрілює полонених російських військових біля села на захід від Києва. На відео показано вбивство одного солдата та тіла щонайменше трьох інших солдатів, у тому числі один із пораненням голови та зв'язаними за спиною руками, що лежить вже мертвий поруч із жертвою.³⁴⁵ Згідно з перевіркою, яку провела New York Times, відео є автентичним і зняте воно на дорозі на північ від села Дмитрівка, що на південний захід від Бучі.³⁴⁶ Друга місія нагадує, що позасудове вбивство військовополонених, як і цивільних осіб, є порушенням права на життя та МПП і є воєнним злочином. Вона також нагадує, що будь-яке твердження про позасудове вбивство має бути належним чином розслідуване, а особи, відповідальні за це, повинні бути притягнуті до відповідальності.

Перша місія задокументувала кілька випадків убивств українських громадян, підозрюваних у *мародерстві*, *зраді*, шпигунстві на користь росіян, здійснених або українськими цивільними особами («цивільне правосуддя»), або навіть за участю українських державних службовців. Вона підкреслила, що такі випадки потребують належного розслідування. Друга місія знайшла обмежені докази нових інцидентів такого типу, які мали місце з 1 квітня 2022 року.³⁴⁷ Проте місія із занепокоєнням відзначає думку, висловлену юристом та генерал-майором Служби безпеки України (СБУ) України у відставці Василем Вовком, про те, що розслідування таких випадків не є пріоритетом для поліції.³⁴⁸ Хоча зрозуміло, що в нинішній ситуації правоохоронні

³⁴¹ «Це був терор і жах». На Сумщині через російську окупацію загинули понад 100 мирних жителів – Живицький, *Radio Svoboda*, 13 квітня 2022, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-sumshchyna-100-zahyblykh-vid-okupatsiyi/31801639.html>.

³⁴² Обстріл ворожою артилерією авто з мирними жителями Запоріжжя – розпочато розслідування, Telegram-канал Генпрокуратури, 10.05.2022, https://t.me/pgov_gov_ua/4048

³⁴³ Агресори обстріляли колону біженців на Херсонщині, постраждали жінка та дитина, *Українська правда*, 12 травня 2022 року, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/05/12/7345838/>.

³⁴⁴ Лі Браун, Президент Росії Володимир Путін вшановує «героїзм» і «мужність» підрозділу, звинуваченого в керівництві геноцидом у Бучі, *New York Post*, 19 квітня 2022 р., <https://nypost.com/2022/04/19/putin-honors-unit-accused-of-leading-genocide-in-bucha/>

³⁴⁵ Дженн Селбі, Здається, відео показує, як українські солдати розстрілюють російського військовополоненого, *The Guardian*, 7 квітня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/07/video-appears-to-show-ukrainian-soldiers-shooting-russian-prisoners-of-war>

³⁴⁶ Що сталося на 42-й день війни в Україні, *New York Times*, 6 квітня 2022 р., <https://www.nytimes.com/live/2022/04/06/world/ukraine-russia-war-news#russia-pows-ukraine-executed>

³⁴⁷ Джейсон Джей Сمارт, «Прив'язаний до стовпа: прояв стихійного правосуддя в Україні», *Kyiv Post*, 6 травня 2022 р., <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/tethered-to-the-pole-the-appearance-of-vigilante-justice-in-ukraine.html>

³⁴⁸ Там само.

органи перевантажені різними завданнями, жодні справи, пов'язані з позбавленням життя чи серйозною загрозою життю, не можуть розглядатися як неперіоритетні.

Застосування **смертної кари** також викликає занепокоєння. 9 червня 2022 року суд так званої Донецької народної республіки (ДНР) засудив до смертної кари трьох іноземців, які служили у Військово-морських силах України, громадян Великобританії Ейдена Асліна та Шона Піннера, та громадянина Марокко Брахіма Саадун, за звинуваченням у насильницьких діях, захопленні влади або насильницькому утриманні влади (ст. 323 КК ДНР), найманстві (ст. 430 КК ДНР) і вчинення злочинів групою осіб (ст. 34 (2) КК). Рішення зараз оскаржується у Верховному суді ДНР.³⁴⁹ Процес був широко засуджений державами та міжнародними організаціями через недотримання процесуальних вимог, відмову поважати статус підсудних військовополонених і вирок, винесений ним. Принаймні ще двоє іноземців, які воювали у лавах українських збройних сил, громадяни США Олександр Друке та Енді Тай Нгок Х'юїнь також ризикують бути засудженими до смертної кари судами ДНР.³⁵⁰

Друга місія нагадує, що хоча МПГПП та ЄКПЛ все ще визнають смертну кару законною, протягом останніх десятиліть відбулася чітка правова еволюція щодо скасування, де-юре чи де-факто, смертної кари. Станом на 2022 рік, 109 держав де-юре скасували смертну кару, а 25 не застосовують її. У своєму Загальному коментарі № 36 щодо права на життя Комітет ООН з прав людини висловив думку, що «скасування смертної кари /.../ не може бути законно відміненим».³⁵¹ Україна скасувала смертну кару в 2000 році, тому ця кара не повинна бути повторно запроваджена ніде на її території. У справі «Аль-Саадун і Муфзі проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ припустив, що виняток щодо смертної кари, передбачений статтею 2, міг бути вилучений, і що цифри щодо ратифікації Протоколу 13, який забороняє смертну кару під час війни, «разом із послідовною практикою держави щодо дотримання мораторію на смертну кару переконливо свідчать про те, що до статті 2 було внесено зміни, які забороняють смертну кару за будь-яких обставин».³⁵²

Однією з країн, яка з 1999 року дотримується мораторію на смертну кару, є Російська Федерація, хоча деякі заяви, зроблені в останні місяці російськими юристами та політиками, свідчать про те, що країна може розглянути можливість скасування мораторію та відновлення застосування смертної кари. Особливе занепокоєння в цьому контексті викликають заяви щодо затриманих захисників маріупольського металургійного комбінату «Азовсталь», зокрема тих, хто належить до батальйону «Азов». Голова російської Держдуми В'ячеслав Володін назвав цих осіб нацистами та військовими злочинцями, які повинні постати перед судом, а Мін'юст Росії звернувся до Верховного суду з проханням визнати батальйон "Азов" терористичною організацією, що полегшить російським судам переслідування його членів за звинуваченнями в тероризмі та потенційно створить можливість призначити їм смертну кару.³⁵³

³⁴⁹ Британців засудили до смертної кари після «показового суду» в окупованій Росією Україні, *The Guardian*, 9 червня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/09/britons-sentenced-to-death-russian-occupied-ukraine-aiden-aslin-shaun-pinner>

³⁵⁰ Пітер Бомонт, американські бійці-добровольці, захоплені в Україні, можуть бути засуджені до смертної кари, повідомляє Росія, *The Guardian*, 21 червня 2022 р. <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/21/us-volunteer-fighters-captured-in-ukraine-could-face-death-penalty-says-russia>

³⁵¹ UN Doc. CCRP/C/CG/36, *Загальний коментар № 36 (2018) щодо права на життя*, 30 жовтня 2018 р., п. 34.

³⁵² ЄСПЛ, *Al-Saadoon and Mufdhi проти Сполученого Королівства*, заява №. 61498/08, рішення від 2 березня 2010 р., пункт 120..

³⁵³ MIL-OSI Global: Конфлікт в Україні: як обидві сторони порушують закон про військовополонених, 11 червня 2022 р.,

Друга місія також зазначає, що держава не має права обійти свої міжнародні зобов'язання, передаючи затриманих осіб іншій державі, яка все ще застосовує смертну кару (*принцип неприпустимості примусового повернення*).³⁵⁴ Цей принцип застосовується *a fortiori* у випадку, коли держава передає затриманих осіб недержавним суб'єктам, у тому числі тим, що знаходяться під загальним контролем цієї самої держави.

Нарешті, друга місія хоче нагадати, що хоча МГП не повністю виключає можливість застосування смертної кари в контексті збройного конфлікту, в тому числі недержавною стороною в такому конфлікті, воно підпорядковує його застосування суворим умовам.³⁵⁵ Відповідно до найнижчого стандарту, який міститься у загальній статті 3 Женевських конвенцій, застосування смертної кари можливе лише за «попереднього вироку, винесеного належним чином створеним судом, який забезпечує всі ті судові гарантії, які визнаються необхідними цивілізованими народами». Це положення слід тлумачити у світлі стандартів МППЛ, які діють як *lex specialis* у цьому контексті.

У своєму Загальному коментарі № 36 Комітет ООН з прав людини підкреслив, що смертна кара може бути застосована лише у випадку найтяжчих злочинів судом, який має «бути створено за законом в рамках судової системи, має бути незалежним від виконавчої та законодавчої гілок влади і неупередженим»³⁵⁶ і за умови забезпечення відповідності процесу всім гарантіям справедливого судового розгляду. «Порушення гарантій справедливого судового розгляду /.../ призведе до свавільного характеру вироку та порушення /права на життя/».³⁵⁷ Приклади таких порушень включають використання примусових зізнань, нездатність обвинуваченого допитати відповідних свідків, відсутність ефективного представництва, що передбачає конфіденційні зустрічі адвоката та клієнта на всіх стадіях кримінального провадження, недотримання презумпції невинуватості, відсутність дієвого права на оскарження, відсутність достатнього часу та можливостей для підготовки захисту або відсутність належного перекладу.³⁵⁸

Коментуючи судовий процес із трьома іноземцями, засудженими до смертної кари судом ДНР, речник ООН Стефан Дюжаррік зазначив, що «з 2015 року ми спостерігаємо, що так звана судова система в цих самопроголошених республіках не дотримується основних гарантій справедливого судового розгляду, таких як публічні слухання, незалежність, неупередженість судів і право не бути примушеним давати свідчення».³⁵⁹ Ці слова повторили аналітики та науковці, які назвали цей процес показовим, порівнюючи його з політичним судовим процесом, проведеним Радянським Союзом у 1930-х роках.³⁶⁰ Призначення смертної кари судами, створеними невизнаною організацією, які, крім того,

³⁵⁴ ЄСПЛ, *Al Nashiri v. Poland*, заява № 28761/11, рішення від 24 липня 2014 р., пункт 577..

³⁵⁵ Див. також Сандеш Сівакумаран, Суди озброєних ворогуючих груп – справедливий суд чи позасудове покарання?, *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 7(3), 2009, pp. 489–513.

³⁵⁶ UN Doc. CCRP/C/CG/36, *Загальний коментар № 36 (2018) щодо права на життя*, 30 жовтня 2018 р., п. 45.

³⁵⁷ Там само, пункт 41.

³⁵⁸ Пункт 41.

³⁵⁹ Смертний вирок українським іноземним воїнам є воєнним злочином: офіс ООН з прав людини, *Новини ООН*, 10 червня 2022 р., <https://news.un.org/en/story/2022/06/1120102>

³⁶⁰ Ендрю Рот, Еміне Сінмаз, Британців засуджено до смертної кари після «показового суду» в окупованій Росією Україні, *The Guardian*, 9 червня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/09/britons-sentenced-to-death-russian-occupied-ukraine-aiden-aslin-shaun-pinner>; Роберт Голдман, «Показовий» суд над іноземними бойовиками в Донецьку порушує міжнародне право – і сам по собі може бути воєнним злочином, *The Conversation*, 13 червня 2022 р., <https://theconversation.com/show-trial-of-foreign-fighters-in-donetsk-breaks-with-international-law-and-could-itself-be-a-war-crime-184899>; або Лоуренс Хілл-Которн, Судове переслідування британських бойовиків проросійськими сепаратистами в Україні, *EJILTalk*, 14 червня 2022 р.

не дотримуються основних гарантій справедливого судового розгляду, таким чином, викликає серйозне занепокоєння та є порушенням МГП, воєнним злочином і, потенційно, злочином проти людяності. Передача затриманих росіянами військових до таких судів для судового переслідування є, крім того, порушенням права на життя.

2. ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ, НЕЛЮДСЬКОГО ТА ТАКОГО, ЩО ПРИНИЖУЄ ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЯ

Заборона катувань та іншого нелюдського і такого, що принижує людську гідність, поведження, як це закріплено в статті 7 МПГПП, статті 3 ЄКПЛ та статті 2 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання (КПК),³⁶¹ є одним із найважливіших прав людини. Це право є абсолютним і не допускає відступів навіть під час збройного конфлікту. Акти катувань, вчинені проти осіб, які захищені Женевськими конвенціями, являють собою воєнний злочин (стаття 8(2)(а)(іі) Римського статуту), а акти катувань, вчинені як частина широкомасштабного чи систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення з усвідомленням цього нападу є злочинами проти людяності (стаття 7(2)(е) Римського статуту).³⁶² Катування також заборонені МГП. Нелюдське та таке, що принижує гідність, поведження, відрізняється від катування ступенем жорстокості, але воно так само заборонено відповідно до МППЛ та МГП.

Друга місія отримала численні докази того, що російські збройні сили застосовували катування чи нелюдське та таке, що принижує гідність, поведження до українських цивільних осіб і, меншою мірою, подібні практики застосовувалися українськими збройними силами до російських військовополонених. Перша місія задокументувала відносно поодинокі випадки жорстокого поведження з боку російських збройних сил щодо конкретних цивільних осіб, переважно журналістів, правозахисників або колишніх ветеранів. Друга місія із жалем констатує, що вона задокументувала *моделі серйозного жорстокого поведження* з цивільним населенням регіонів, які тимчасово контролюються російськими збройними силами. Докази свідчать про те, що такі території зазвичай перетворювалися на осередки беззаконня, де цивільне населення залишалося на повну милість російських солдатів, які окупували цю територію. Друга місія не може з упевненістю визначити, чи стала ця ситуація наслідком реалізації скоординованого плану, чи дезорганізації російських військ. Водночас вона зазначає, що в обох випадках Російська Федерація несе відповідальність за всі акти жорстокого поведження, вчинені її збройними силами, включно з тими, хто діє поза офіційним мандатом, і що вона також зобов'язана розслідувати такі випадки та затримувати конкретних осіб, які брали участь у жорстокому поведженні.

Про випадки тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження повідомляють з усіх територій, які були окуповані або тимчасово окуповані російськими збройними силами. Знову ж таки, міста Буча, Ірпінь та Гостомель стали свідками деяких із наймасштабніших і серйозніших випадків такого типу під час російської окупації в перші тижні конфлікту. Згідно із заявою генерального Прокурора України Ірини

³⁶¹ Стаття 1 КПК визначає катування як «будь-яку дію, за допомогою якої особі навмисно завдається сильний біль або страждання, фізичне чи психічне, з метою отримання від неї чи третьої особи інформації чи зізнання, покарання її за дію, яку вона або третя особа вчинила або підозрюється у вчиненні, або залякування, чи примусу її чи третьої особи, або з будь-якої причини, що ґрунтується на будь-якій дискримінації, коли такий біль чи страждання заподіяно або за підбурюванням, або за згоди або мовчазної згоди посадової чи іншої особи, яка виконує службові повноваження».

³⁶² Римський статут визначає катування (як злочин проти людяності) як «навмисне заподіяння сильного болю або страждань, фізичних або психічних, особі, яка перебуває під вартою або під контролем обвинуваченого». Стаття 7(2)(е) Римського статуту.

Венедіктової 28 квітня 2022 року, «за короткий термін слідством встановлено, що саме ці особи під час окупації Бучі захоплювали в заручники беззбройних цивільних осіб, катували їх голодом і спрагою, тримали їх на колінах із зв'язаними руками та заклеєними очима, принижували та били».³⁶³ Вона також надала список із 10 російських військових, яких підозрюють у причетності до тих подій.³⁶⁴ За свідченнями місцевих жителів, чеченські загони (кадіровці) брали активну участь у багатьох звірствах.³⁶⁵ Свідчення також підтверджують, що, як зазначалося вище, новоокуповані території були перетворені на зону беззаконня, де мирне населення було залишено на повну милість російських солдатів.

Одним із постраждалих у Бучі був, наприклад, уже згаданий місцевий житель Василь Недашківський, якого російські збройні сили затримали у своєму будинку, а потім його знайшли мертвим на вулицях Бучі. У нього були серйозні рвані рани на руках, синці внизу живота та, схоже, тупа травма голови. Як зазначає Human Rights Watch, «той факт, що Василя востаннє бачили живим під вартою російських солдатів, а також те, що на його тілі були сліди жорстокого поводження, переконливо свідчить про те, що після затримання його катували та вбили без суду».³⁶⁶ П'ять тіл, знайдених у підвалі дитячого санаторію в Бучі, також мали сліди жорстокого поводження, і насправді є припущення, що цей підвал міг використовуватися як катівня під час російської окупації.³⁶⁷ Події там та в інших передмістях Києва зараз розслідуються не лише українською владою, але й МКС. Після візиту до Бучі, прокурор МКС Карім Ахмад Хан назвав це місце «місцем злочину», дійшовши висновку, що є достатні підстави вважати, що в регіоні були скоєні воєнні злочини.³⁶⁸ Друга місія з жалом констатує, що сама Російська Федерація продовжує відмовлятися проводити належне розслідування подій.

З інших тимчасово окупованих територій надходять повідомлення про жорстоке поводження з цивільним населенням з боку військовослужбовців російських збройних сил. Серед таких прикладів – Херсонська область, що межує з Кримом, де, за заявою Постійного Представника Президента України в Автономній Республіці Крим Таміли Ташевої, «близько 600 осіб /.../ перебувають у підвалах, у спеціально обладнаних приміщеннях, в катівнях».³⁶⁹ ВВС збрала свідчення деяких людей, які пройшли через такі місця.³⁷⁰ Один із них, Олександр Гузь із села Білозерка, був затриманий російськими військовими невдовзі після окупації району. Він повідомив, що його шию та зап'ястки обв'язали мотузкою, і йому сказали стояти, широко розставивши ноги, поки його

³⁶³ Каткування у Бучі: Венедіктова назвала прізвища перших підозрюваних військовослужбовців РФ, *Radio Свобода*, 28 квітня 2022 р., <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bucha-viyskovyi-rf-pidozra/31825283.html>

³⁶⁴ Україна оприлюднила імена російських військових, яких підозрюють у катуваннях мирних жителів у Бучі, *Radio Свобода*, 28 квітня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-torture-bucha-russians-named/31825840.html>

³⁶⁵ «Я два рази вернулась с того света» Буча. Что рассказывают журналистам жители города, *Meduza*, 3 апреля 2022, <https://meduza.io/feature/2022/04/03/ya-dva-raza-vernulas-s-togo-sveta>

³⁶⁶ Україна: Сліди смерті від рук російських військ на жертвах Бучі зберігають докази, важливі для переслідування військових злочинців, Human Rights Watch, 21 квітня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/04/21/ukraine-russian-forces-trail-death-bucha>

³⁶⁷ Томас, Кіка, Вбивства в Бучі: у передмісті Києва виявлено російську катівню, *Newsweek*, 4 квітня 2022 р., <https://www.newsweek.com/bucha-killings-torture-chamber-found-1694946>

³⁶⁸ Мейсон Біссіда, головний прокурор МКС, відвідав Бучу під час розслідування судом військових злочинів в Україні, *Forbes*, 13 квітня 2022 р., <https://www.forbes.com/sites/masonbissada/2022/04/13/top-icc-prosecutor-visits-bucha-as-court-investigates-war-crimes-in-ukraine/?sh=722345095e26>

³⁶⁹ Еван Сімко-Беднарські, Росіяни тримають 600 людей у «катівнях» в Херсоні, каже Україна, *New York Post*, 8 червня 2022 р. <https://nypost.com/2022/06/08/russians-holding-600-in-kherson-torture-chambers-says-ukraine/>

³⁷⁰ Керолайн Дейвіс, Війна в Україні: Історії катувань, які ми отримуємо з Херсону, *BBC*, 1 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61607410>

допитували. «Коли я їм не відповів, вони вдарили мене між ніг. Коли я впав, я почав задихатися. Коли намагаєшся встати, б'ють. Потім знову запитують».³⁷¹ Ще однією жертвою жорстокого поводження став місцевий журналіст Олег Батурін, який, як повідомила перша місія, зник безвісти 12 березня 2022 року в місті Каховка, але був звільнений через тиждень, проте зазнав побиття та імітаційної страти та мав чотири ребра, зламані під час побиття.³⁷² Подібні історії розповідали очевидці з інших регіонів.³⁷³

Друга місія також серйозно стурбована жорстоким поводженням, якого, як повідомляється, зазнають українські цивільні особи у так званих **фільтраційних центрах**. Люди, евакуйовані з блокадних міст, як-от Маріуполь, або люди, які переселяються з тимчасово окупованих територій, мають проходити через ці центри, де, згідно з інформацією, отриманою другою місією під час візиту до Києва, записують їхні особисті дані, знімають відбитки пальців та роблять копії їхніх посвідчень особи. Є повідомлення про те, що в таких центрах людей піддають жорстким допитам і принизливим особистим обшукам.³⁷⁴ Схоже, що допити та обшуки мають на меті встановити, чи воювали ці особи на боці України, чи мали зв'язок із батальйоном «Азов» або чи вони тісно пов'язані з українським урядом. Якщо така інформація виявляється, ці люди відокремлюються від інших і почасти просто зникають. Деяких нібито переправляють на територію так званих Донецької та Луганської народних республік, де їх ув'язнюють або навіть вбивають.³⁷⁵ Ця практика, яка дещо нагадує надзвичайну видачу, що використовується у так званій війні з тероризмом,³⁷⁶ свідчить про те, що Російська Федерація справді використовує дві проксі-структури, щоб обійти свої міжнародні зобов'язання, перекладаючи на них застосування деяких з найбільш проблемних практик. За словами посла та Постійного представника України при ОБСЄ Євгена Цимбалюка, на окупованих РФ територіях розташовано близько 20 таких об'єктів.³⁷⁷ Серед них особливої популярності набув фільтраційний центр, розташований в населеному пункті із символічною назвою Безіменне, що на Донеччині. Він використовувався протягом кількох тижнів для перевірки та фільтрації осіб, які залишають місто Маріуполь. Сили територіальної оборони так званої ДНР зазначили, що станом на 17 травня 2022 року через цей центр пройшли понад 33 тисячі осіб.³⁷⁸ В інтерв'ю пресі чи представникам громадських організацій ці люди зазвичай

³⁷¹ Там само.

³⁷² Там само.

³⁷³ Україна: розстріли, катування під час російської окупації, очевидні воєнні злочини в Києві та Чернігівській областях, *Human Rights Watch*, 18 травня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/05/18/ukraine-executions-torture-during-russian-occupation>

³⁷⁴ Івана Коттасова, Олександра Охман, Українці повинні пройти процес жорстокої «фільтрації», щоб втекти з контрольованої Росією території. Ось що це означає., *CNN*, 23 травня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/05/23/europe/russia-ukraine-filtration-camps-intl-cmd/index.html>

³⁷⁵ Посланець ОБСЄ заявляє про докази існування «фільтраційних таборів», які виникли в регіонах України, на які претендують російські війська, *Радіо Свобода*, 28 квітня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/russia-ukraine-filtration-camps-osce/31825625.html>

³⁷⁶ Центр прав людини та глобальної справедливості, Катування за дорученням: міжнародне та національне право, застосовне до «надзвичайних видач», Нью-Йорк. 2004 рік.

³⁷⁷ Україна в ОБСЄ: В захвачених районах росіяне создали 20 фильтрационных лагерей и тюрем, *Ukrinform*, 17 June 2022, <https://www.ukrinform.ru/rubric-ato/3508669-ukraina-v-obse-v-zahvacennyh-rajonah-rossiane-sozdali-20-filtracionnyh-lagerej-i-turem.html>

³⁷⁸ Івана Коттасова, Олександра Охман, Українці повинні пройти процес жорстокої «фільтрації», щоб втекти з контрольованої Росією території. Ось що це означає, *CNN*, 23 травня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/05/23/europe/russia-ukraine-filtration-camps-intl-cmd/index.html>

підтверджують, що процедура фільтрації передбачає встановлення особи, допит (ймовірно, за участю співробітників ФСБ) та особистий обшук.³⁷⁹

За словами російських джерел, ці заходи спрямовані на те, щоб «українські націоналісти не проникли в Росію під виглядом біженців, щоб уникнути покарання».³⁸⁰ Це підтверджує те, що центр «Безіменне» використовується як пункт пропуску перед переміщенням мирних українських громадян, які проходять через фільтрацію, на територію Російської Федерації. Тих, хто не проходить перевірку, як уже зазначалося, переправляють до якихось ізоляторів на підконтрольній так званій ДНР території, або вони зникають безвісти. Така практика, особливо щодо останньої категорії осіб, очевидно несумісна з МППЛ.

11 травня 2022 року, Міноборони РФ повідомило, що нібито володіє доказами, які свідчать про те, що Міноборони США проводило нелюдські дослідження над українськими громадянами, госпіталізованими до психіатричної лікарні № 1 у селі Стрелечому на Харківщині. Основною групою, задіяною в експериментах, нібито були пацієнти чоловічої статі у віці 40-60 років, яких піддавали випробуванням крайнього фізичного виснаження.³⁸¹ Раніше це ж міністерство повідомляло, що потенційно небезпечні біологічні агенти перевіряли на пацієнтах Харківської обласної клінічної психіатричної лікарні № 3. Друга місія не змогла перевірити цю інформацію, яка, якщо вона буде підтверджена, буде порушенням заборони катувань і нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження.

Окрім цивільних осіб, жорсткому поводженню також час від часу піддавалися **військовополонені**, зокрема, з боку українських збройних сил. Про інцидент, який стався в селі Вільхівка Харківської області 27 березня 2022 року, де російських військовополонених, згідно з оприлюдненим в мережі відео, побили та прострілили їм ноги, раніше повідомила перша місія.³⁸² Про інший інцидент, пов'язаний із жорстким поводженням і позасудовою стратою щонайменше чотирьох російських військовополонених поблизу села Дмитрівка, вже зазначалося вище.³⁸³ Українські військовополонені, утримувані російськими військами, також нібито піддаються жорсткому поводженню, як розповіла нещодавно звільнена українська фельдшерка Юлія Паєвська.³⁸⁴ Крім того, відеозаписи, на яких зображені військовополонені, продовжують публікувати в публічних каналах і соціальних мережах, роблячи цих в'язнів об'єктом уваги громадськості, що може являти собою поводження, яке принижує гідність.³⁸⁵ Усі ці інциденти мають бути належним чином розслідувані, і якщо заяви про

³⁷⁹ Уго Бачега, «Росіяни сказали, що побиття було моїм перевихованням», *BBC News*, 16 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61683513>

³⁸⁰ Серед інтенсивних бойових дій продовжують з'являтися повідомлення про примусове переселення українців до Росії, *Радіо Свобода*, 17 квітня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-refugees-forcibly-resettled-russia/31807244.html>

³⁸¹ Росія має докази проведення США експериментів над пацієнтами психіатричної лікарні під Харковом, ТАСС, 11 травня 2022 р., https://tass.com/politics/1449471?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com

³⁸² Україна: явне знущання над військовополоненими може бути воєнним злочином, *Human Rights Watch*, 31 березня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/03/31/ukraine-apparent-pow-abuse-would-be-war-crime>

³⁸³ Що сталося на 42-й день війни в Україні, *New York Times*, 6 квітня 2022 р., <https://www.nytimes.com/live/2022/04/06/world/ukraine-russia-war-news#russia-pows-ukraine-executed>

³⁸⁴ «Повністю позбавлені будь-яких прав і з ними поводитися як з рабами»: звільнена з російського полону Тайра розповіла жахливу історію російського концтабору, *ТКП*, 21 червня 2022 р., <https://tsn.ua/en/ato/totally-deprived-of-any-rights-and-treated-like-slaves-taira-released-from-russian-captivity-shared-the-horrid-story-of-russian-concentration-camp-2092384.html>

³⁸⁵ Україна: поважайте права військовополонених, *Human Rights Watch*, 16 березня 2022 р., <https://www.hrw.org/news/2022/03/16/ukraine-respect-rights-prisoners-war>

катування чи нелюдське або принизливе поводження підтверджуються, відповідні особи мають бути притягнуті до відповідальності. Те саме стосується звинувачень у жорстокому поводженні з особами, яких вважають мародерами, контрабандистами, шпигунами, проросійськими прихильниками чи порушниками комендантської години на підконтрольній Україні території, на які звернула увагу перша місія.³⁸⁶

3. ПРАВО НА СВОБОДУ ТА БЕЗПЕКУ

Ще одним правом людини, яке зазнало тиску впродовж поточного конфлікту, є право на свободу та безпеку. Це право, закріплене у статті 9 МПГПП та статті 5 ЄКПЛ, не є абсолютним, і Україна фактично відступила від нього. Проте певні гарантії, такі як заборона свавільного затримання, заборона взяття заручників або викрадень, а також процесуальні гарантії захисту особистої свободи залишаються в силі завжди.³⁸⁷ *«Існування та характер надзвичайного стану /.../ може мати значення для визначення того, чи є конкретний арешт або затримання свавільним»*.³⁸⁸ Під час збройних конфліктів, для цього визначення використовуються норми МГП відповідно до МПГПП³⁸⁹ та тлумачення переліку підстав для законного позбавлення волі згідно з ЄКПЛ.³⁹⁰ Акт незаконного позбавлення волі – якщо він вчинений як частина широкомасштабного чи систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, із усвідомленням такого нападу – може являти собою злочин проти людяності.³⁹¹ Підтримку права на свободу та безпеку також висловили держави-учасниці ОБСЄ (Москва, 1991 р.).

Порушення права на свободу та недоторканність можуть набувати різних форм. Принаймні з моменту прийняття *Міжнародної конвенції ООН про захист усіх осіб від насильницьких зникнень* (МКЗНЗ) у 2006 році, насильницьке зникнення було визнано особливо серйозною формою такого порушення. Воно складається з *«арешту, затримання, викрадення або будь-якої іншої форми позбавлення свободи представниками держави або особами чи групами осіб, які діють з дозволу, підтримки чи мовчазної згоди держави, з подальшою відмовою визнати позбавлення волі або приховуванням долі чи місця перебування зниклої безвісти особи, що ставить таку особу поза захистом закону»*.³⁹² Хоча Росія не є державою-учасницею МКЗНЗ, заборона насильницького зникнення також може впливати з інших прав людини (право на життя, право на свободу та недоторканність, право на сімейне життя та заборона тортур і нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження).

Перша місія висловила серйозну занепокоєність повідомленнями про **затримання або викрадення** російськими збройними силами українських цивільних осіб у перші п'ять тижнів конфлікту, включно з журналістами, правозахисниками, державними службовцями та представниками органів місцевої влади. Декого з цих осіб, яких деякий час утримували без зв'язку з зовнішнім світом, згодом звільнили, інших знайшли мертвими або вони вважаються зниклими безвісти. Друга місія не змогла встановити місцезнаходження всіх конкретних осіб, які були зазначені як зниклі безвісти в першому

³⁸⁶ УВКПЛ, ММПЛУ Оновлена інформація про ситуацію з правами людини в Україні, 24 лютого - 26 березня, 28 березня 2022 р., п. 41.

³⁸⁷ UN Doc. CCPR/C/JK/35, *Загальний коментар № 35. Стаття 9 (Свобода та особиста недоторканність)*, 16 грудня 2014 р., пункти 64-66.

³⁸⁸ Там само, п. 66.

³⁸⁹ Там само, п. 64. Див. також UN Doc. A/RES/43/173, *Збірка принципів захисту всіх осіб, затриманих або ув'язнених у будь-якій формі*, 9 грудня 1988 р.

³⁹⁰ ЄСПЛ, *Хассан проти Сполученого Королівства*, заява № 29750/09, рішення (GC), 16 вересня 2014 р., пункт 104.

³⁹¹ Див. статтю 7(1)(e) Римського статуту.

³⁹² Стаття 2 МКЗНЗ. Див. також статтю 7(2)(i) Римського статуту.

звіті. Проте принаймні двоє з цих осіб уже звільнені. Один – єпископ церкви «Всесвітнє життя» Дмитро Бодя, якого 19 березня 2022 року³⁹³ викрали з дому в Мелітополі та приблизно через тиждень звільнили. Він повідомив, що під час ув'язнення йому було відмовлено у спілкуванні із зовнішнім світом, та його утримували російські спецслужби і військові, які запідозрили його в тому, що він агент ФБР через його подвійне (американсько-українське) громадянство.³⁹⁴ Другий – мер міста Стара Збур'ївка Херсонської області Віктор Маруняк, який був затриманий і викрадений російськими збройними силами 21 березня 2022 року³⁹⁵ і звільнений через три тижні, його утримували без зв'язку з зовнішнім світом і поводитися з ним вкрай жорстоко.³⁹⁶

Інших осіб, про викрадення яких у перші дні конфлікту не повідомлялося під час першої місії, також було звільнено. Мабуть, найвідомішою серед них є українська фельдшерка Юлія (Тайра) Пасєвська, яка здобула всеукраїнський авторитет завдяки своїй медичній роботі під час подій на Майдані у 2014 році та на Донбасі після 2014 року, а на початку конфлікту поїхала до Маріуполя, щоб надавати медичну допомогу тим, хто її потребує. Її затримали та викрали бійці так званої Донецької народної республіки та більше двох місяців утримували в таборі. Незабаром після затримання, її показали на російському телебаченні – її представили як симпатика нацистів і монстра, яка використовує роботу медика як прикриття для шпигунства. Її нарешті звільнили в середині червня 2022 року.³⁹⁷ Проте, місцезнаходження багатьох інших осіб, затриманих у перші тижні конфлікту, залишається невідомим. Йдеться про справу мера Голої Пристані Херсонської області Олександра Бабича³⁹⁸, чи вчительки Вікторії Андруші з Чернігівської області, яку затримали наприкінці березня 2022 року за нібито передачу інформації українській владі про пересування російських військ.³⁹⁹

Згідно з даними, якими Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) люб'язно надала місії, станом на 28 травня 2022 року було підтверджено 222 випадки затримання та насильницьких зникнень пов'язаних із конфліктом, які, як повідомляється, були скоєні збройними силами Росії та пов'язаними з ними збройними групами так званих Донецької та Луганської народних республік.⁴⁰⁰ Друга місія зазначає, що, як видається, існує відносно послідовна модель поведінки з боку Російської Федерації, коли військова окупація певної території супроводжується викраденнями, допитами, жорстоким поводженням і іноді вбивствами ключових громадських діячів, таких як мери або місцевий журналіст. Крім того, нещодавно така ж сама практика

³⁹³ У Мелітополі російські окупанти викрали єпископа церкви «Слово Життя», Релігійно-інформаційна служба України, 21 березня 2022 року, https://risu.ua/en/in-melitopol-russian-invaders-kidnapped-the-bishop-of-the-word-of-life-church_n127432

³⁹⁴ Жаклін Геліно, Український священник ділиться з Келовною своїм досвідом перебування в полоні, *Summerland Review*, 22 червня 2022 р., <https://www.summerlandreview.com/news/ukrainian-priest-shares-with-kelowna-his-experience-as-a-pow/>

³⁹⁵ Джен Кірбі, Коли прийшли російські війська, їхні родичі зникли, *Vox*, 12 квітня 2022 р., <https://www.vox.com/23012456/ukraine-russia-war-disappearances-kidnappings>

³⁹⁶ Галя Койнаш, Його тримали та катували три тижні, здавалося, його викрадачі «якимось чином отримували задоволення» від тортур, Харківський правозахисний центр, 23 червня 2022 р., <https://khp.org/en/1608810710>

³⁹⁷ «Повністю позбавлені будь-яких прав і з ними поводитися як з рабами»: звільнена з російського полону Тайра розповіла жахливу історію російського концтабору, *TCH*, 21 червня 2022 р., <https://tsn.ua/en/ato/totally-deprived-of-any-rights-and-treated-like-slaves-taira-released-from-russian-captivity-shared-the-horrid-story-of-russian-concentration-camp-2092384.html>

³⁹⁸ Світлана Кізілова, Херсонська обл.: Вже два місяці ніхто не може знайти викраденого росіянами мера, *Українська правда*, 29.05.2022, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/05/29/7349212/>

³⁹⁹ Росія: насильницьке зникнення українського вчителя, *Human Rights Watch*, 13 червня 2022 р., доступно за посиланням <https://www.hrw.org/news/2022/06/13/russia-enforced-disappearance-ukrainian-teacher>

⁴⁰⁰ Інтерв'ю з представниками ММПЛУ, в архіві авторів звіту.

застосовувалася щодо осіб, які прагнуть евакуюватися з блокадних місць, таких як місто Маріуполь. В останньому випадку осіб не викрадають з дому, а затримують під час проходження процедур у фільтраційних центрах і, як уже зазначалося, переправляють звідти до місць ув'язнення в Росії або, частіше за все, на території, підконтрольні так званім Донецькій та Луганській народним республікам. У цих двох випадках затримані та викрадені зазвичай утримуються без зв'язку із зовнішнім світом, не мають зв'язку зі своїми родинами та піддаються різним формам жорстокого поводження. Друга місія не сумнівається в тому, що така практика порушує МППЛ і може вважатися злочином проти людяності або воєнним злочином.

Друга місія зазначає, що те ж саме стосується осіб, які нібито були затримані, а іноді й викрадені, українськими правоохоронними органами, особливо Службою безпеки України. Станом на 28 травня 2022 року, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) зафіксувала 12 таких випадків, але більшість фігурантів або були звільнені, або їхні родичі отримали підтвердження про затримання. Місцезнаходження решти невідоме.

Перша місія також висловила занепокоєність повідомленнями про затримання великої кількості мирних українських громадян та їх **масове переміщення** на території, які фактично контролюються Російською Федерацією, або навіть на територію самої Росії. Зазначається, що станом на 1 квітня 2022 року від 300 до 500 тисяч громадян України було депортовано до Росії, за різними даними з обох країн.⁴⁰¹ У звіті зроблено висновок, що якщо ці депортації були примусовими (в тому числі через те, що Росія створила примусове середовище, в якому цивільні особи не мали іншого вибору, окрім як виїхати до Росії), вони означали б порушення МПП і воєнний злочин. У ньому також нагадується, що депортація та примусове переміщення населення, якщо вони вчинені в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу, є злочином проти людяності.⁴⁰²

Друга місія з жалем констатує, що з 1 квітня 2022 року кількість українських цивільних осіб, депортованих з окупованих територій до Росії, продовжує зростати. Кількість постраждалих мирних жителів різниться залежно від джерела інформації. За оцінками УВКБ ООН, станом на 9 червня 2022 року кордон із Росією перетнули 1 136 243 громадянина України.⁴⁰³ Згідно з інформацією колишньої Уповноваженої Верховної Ради України з прав людини Людмили Денісової, станом на 21 травня 2022 року, Росія депортувала на свою територію 1 377 925 українців, у тому числі 232 480 дітей.⁴⁰⁴ До 14 червня 2022 року ця цифра зросла до 1 700 000 українців, у тому числі 276 тисяч дітей.⁴⁰⁵ Як йдеться в першому звіті, Росія заперечує звинувачення в тому, що російські військові примусово вивозять українських громадян до Росії.⁴⁰⁶ З іншого боку, вона визнає, що такі перевезення відбуваються. 23 травня 2022 року керівник Національного центру

⁴⁰¹ Шона Мюррей, Понад 400 000 українців «примусово переміщено до Росії», стверджує український омбудсмен, *Euronews*, 20 березня 2022 р., <https://www.euronews.com/my-europe/2022/03/30/more-than-400-000-ukrainians-forcibly-displaced-to-russia-claims-ukraine-s-ombudswoman>.

⁴⁰² Стаття 7(1)(d) Римського статуту.

⁴⁰³ Портал оперативних даних, Біженці, які втікають з України (з 24 лютого 2022 р.), *УВКБ ООН*, <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location?secret=unhcrrestricted>

⁴⁰⁴ <https://zn.ua/UKRAINE/rossija-deportirovala-bolee-1-3-mln-ukraintsev-iz-nikh-232-480-detej-denisova.html>

⁴⁰⁵ Інтерв'ю з колишнім Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини Людмилою Денісовою, в архіві авторів звіту.

⁴⁰⁶ Москва заперечує депортацію українців до Росії, *TeleTrader*, *Teletrader*, 22 березня 2022 р., <https://www.teletrader.com/moscow-denies-deporting-ukrainians-to-russia/news/details/57536310?ts=1648496942911>

управління обороною РФ генерал-полковник Михайло Мізінцев заявив, що загалом з початку війни Росія перемістила 1 426 979 українців, у тому числі 238 329 дітей.⁴⁰⁷

У своїй резолюції A/HRC/S-34/L.1, прийнятій 12 травня 2022 року, Комітет ООН з прав людини закликав Російську Федерацію «надати представникам і співробітникам міжнародних правозахисних і гуманітарних установ, включаючи спеціалізовані установи ООН, безперешкодний, своєчасний, негайний, необмежений і безпечний доступ до осіб, які були перевезені з постраждалих від конфлікту районів України та утримуються на території Російської Федерації або на територіях, контрольованих або окупованих Російською Федерацією, і надати відповідним сторонам вичерпний список таких переміщених осіб».⁴⁰⁸ Наскільки відомо місії, Російська Федерація досі не здійснила жодних кроків для виконання цього запиту.

Друга місія знає, що з 1 квітня 2022 року було відкрито кілька гуманітарних коридорів із деяких найбільш постраждалих населених пунктів, більшість із яких ведуть до територій, підконтрольних Росії. У деяких випадках, українські цивільні особи користувалися цими коридорами індивідуально, оскільки це був найбезпечніший шлях за поточних безпекових умов. В інших випадках, їх вивозили евакуаційними автобусами в села, розташовані на території так званих Донецької та Луганської народних республік або АР Крим. У певних ситуаціях, через безпекову ситуацію на лінії фронту фізично неможливо було переправити цивільних осіб у будь-які інші місця, окрім зазначених. Після тижнів, проведених без їжі, води та медикаментів у сховищах під обстрілами, багато мирних жителів відчайдушно хотіли виїхати, незалежно від кінцевого пункту призначення.

Але, як уже зазначалося вище, вибір евакуаційного шляху в бік Росії чи двох так званих народних республік на практиці означає необхідність проходити через так звані **фільтраційні центри**, такі як центр у Безіменному в Донецькій області. Місія хоче ще раз висловити свою особливу занепокоєність з приводу жорстокого поводження з особами в таких центрах і з приводу долі тих цивільних осіб, які не проходять фільтраційну перевірку.

Цивільним особам, які проходять процедуру фільтрації, видають своєрідні «проїзні ваучери» для евакуації до Росії. На підставі цього документа їх переселяють у так звані Пункти тимчасового розміщення (Пункты временного размещения), до яких входять десятки санаторіїв, колишніх дитячих таборів та подібних закладів, розташованих по всій Російській Федерації, включаючи Крайню Північ Росії (Мурманськ), Сибір (Іркутськ) і Далекий Схід (Камчатка).⁴⁰⁹ Згідно з повідомленнями, громадяни України можуть офіційно працевлаштуватися через російські центри зайнятості,⁴¹⁰ у деяких випадках їм також обіцяють безкоштовне житло, знижені ставки по іпотечному кредитуванню та підтримку при переїзді.⁴¹¹ Вони можуть подати заяву на отримання «тимчасового притулку» (временное убежище) в країні. Загалом пункти тимчасового розміщення функціонують у відкритому режимі, і їх мешканці можуть вільно їх

⁴⁰⁷ В Россию из Украины, ДНР и ЛНР за сутки эвакуировали свыше 13 тысяч человек, *Interfax*, 23 May 2022, <https://www.interfax.ru/world/842452>

⁴⁰⁸ UN Doc. A/HRC/S-34/L.1, *Погіршення ситуації з правами людини в Україні внаслідок російської агресії*, 12 травня 2022 р.

⁴⁰⁹ Путін відправляє мариупольців, які вижили, у віддалені куточки Росії, розслідування виявило мережу з 66 таборів, *iNews*, 7 травня 2022 р., <https://inews.co.uk/news/putin-mariupol-survivors-remote-corners-russia-investigation-network-camps-1615516>

⁴¹⁰ Вывезенным в РФ украинцам предлагают трудоустройство на Сахалине, *Focus.ua*, 24 березня 2022, <https://focus.ua/voennoye-novosti/510323-vyvezennym-v-rf-ukraincam-predlagayut-trudoustroystvo-na-sahaline>

⁴¹¹ «Я не знаю, що робити» Вивезеним на російський Далекий Схід біженцям з Маріуполя пообіцяли житло та роботу. Вони ще не отримали ані того, ані іншого, *Медуза*, 19 травня 2022 р., <https://meduza.io/en/feature/2022/05/19/i-don-t-know-what-to-do>

залишати, але їм часто не вистачає інформації, грошей на транспорт, справних мобільних телефонів тощо. Місія визнає особливо складною ситуацію тих осіб, які не мають жодних дійсних особистих документів, оскільки вони були втрачені або знищені під час евакуації чи депортації. Декілька громадських організацій з України та Росії допомагають українським цивільним особам, депортованим до Російської Федерації, виїхати до ЄС чи інших третіх країн, якщо вони цього бажають.

За словами Генпрокурора Ірини Венедиктової, українська влада вже почала розслідування понад 20 кримінальних справ про примусове переміщення людей до Росії та Білорусі.⁴¹² Розслідування триває і зосереджене в основному на примусовій депортації дітей до Росії, оскільки Україна готує обвинувачення проти Москви в геноциді.⁴¹³ Місія справді стурбована ситуацією з дітьми, яких передають на окуповані Росією території та в Росію (детальніше див. Розділ V.C.2).

4. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Подібно до права на свободу та особисту безпеку, від права на справедливий суд, закріпленого в статті 14 МПГПП та статті 6 ЄКПЛ, дозволяється відступ, і це було зроблено Україною під час поточного конфлікту. Знову ж таки, як і щодо попереднього права, основні гарантії справедливого судового розгляду ніколи не можуть бути повністю призупинені.⁴¹⁴ Крім того, у ситуації збройного конфлікту держави не можуть порушувати ті елементи права на справедливий суд, які прямо гарантуються МПП.⁴¹⁵ Вирішальну важливість права на справедливий суд неодноразово підтверджували держави-учасниці ОБСЄ (Любляна 2005 р., Гельсінкі 2008 р.).

Перша місія приділила відносно обмежену увагу праву на справедливий суд, зазначивши, що вона не отримала інформації про те, що робота судової системи була серйозно порушена або що гарантії справедливого судового розгляду не будуть дотримуватись на підконтрольних Україні територіях. Вона також відзначила кількість справ про потенційні воєнні злочини чи інші серйозні правопорушення, у яких відкрито провадження українською владою. Нарешті, вона висловила занепокоєння з приводу відсутності інформації щодо функціонування судової системи на територіях, які фактично контролюються Російською Федерацією, включно з територіями так званих Донецької та Луганської народних республік.

У період, який розглядається у другому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 року), право на справедливий суд стало значно більш актуальним. Основна причина полягає в тому, що як Україна, так і Російська Федерація, яка діє через так звані Донецьку та Луганську народні республіки, провели перші судові процеси над особами, підозрюваними у вчиненні воєнних злочинів або деяких інших злочинів під час поточного конфлікту.

Щодо України, то станом на 25 червня 2022 року Офіс Генеральної прокуратури України зареєстрував майже 20 тисяч кримінальних справ про злочини, передбачені міжнародним правом. 18 805 стосуються воєнних злочинів, 73 – акту агресії, 18 –

⁴¹² Україна расследует более 20 уголовных производств относительно принудительного перемещения лиц в Россию и Беларусь, *Ukrinform*, 4 червня 2022, <https://www.ukrinform.ru/rubric-ato/3499783-v-ukraine-otkryli-20-del-iz-za-deportacii-ludej-v-rossiu-i-belarus-venediktova.html>

⁴¹³ Генеральный прокурор Украины вважає депортацію дітей до Росії геноцидом, *Радіо Вільна Європа*, 3 червня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-russian-genocide-children-deportation-venediktova/31881902.html>

⁴¹⁴ UN Doc. CCPR/C/46/D/263/1987, *Мігель Гонсалес дель Ріо проти Перу*, повідомлення № 263/1987, 2 листопада 1992 р., п. 5.1.

⁴¹⁵ UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, *Загальний коментар № 29. Надзвичайний стан (стаття 4)*, 31 серпня 2001 р., пункт 16.

пропаганди війни та 634 – інших.⁴¹⁶ Станом на цю ж саму дату, друга місія отримала інформацію про два судові процеси, які закінчилися обвинувальними вироками. Перший відбувся в Києві в травні 2022 року. Підсудному, 21-річному російському військовослужбовцю Вадиму Шиш(и)маріну,⁴¹⁷ інкримінували злочин «Порушення законів і звичаїв війни» (ст. 438 Кримінального Кодексу України) за те, що 28 лютого 2022 року в селі Чупахівка Сумської області він застрелив 62-річного українця Олександра Шеліпова. Шеліпов, колишній охоронець президента СРСР Леоніда Брежнєва, розмовляв по мобільному, ведучи велосипед узбіччям дороги, де стояли російські війська.⁴¹⁸ Шиш(и)марін отримав наказ розстріляти Шеліпова від командира. Пізніше їх обох затримали українські сили, але в той час як командира обміняли на українського військовополоненого, Шиш(и)марін залишився під вартою, хоча його обмін, здається, не виключається навіть після завершення судового розгляду.⁴¹⁹ Суд розпочався 13 травня 2022 року. Підсудний визнав свою провину та був засуджений 23 травня 2022 року до довічного ув'язнення.

Другий суд відбувся в Полтавській області наприкінці травня 2022 року. Двох російських військових Олександра Бобікіна та Олександра Іванова звинуватили в обстрілі мирних об'єктів у Харківській області та звинуватили в тому ж злочині, що й Шиш(и)маріна. 31 травня 2022 року їх визнали винними та засудили до 11 років 6 місяців позбавлення волі.⁴²⁰ 24 червня 2022 року, в Києві розпочався перший судовий розгляд справи про сексуальне насильство на ґрунті конфлікту. Підсудного, 32-річного російського військовослужбовця Михайла Романова, звинувачують у тому, що 9 березня 2022 року він неодноразово зґвалтував жінку в Київській області після того, як вбив її чоловіка. Суд проходить заочно,⁴²¹ оскільки підсудний, ймовірно, повернувся до Росії. Того ж дня розпочався ще один суд над групою з восьми російських військових, яких звинувачують у насильстві над мирним населенням у селі Мотижин під Києвом.⁴²² На момент завершення цього звіту ці судові процеси ще тривали. З огляду на кількість справ, зареєстрованих в Офісі Генерального прокурора України, можна очікувати, що їх розгляд розпочнеться в різних судах по всій Україні в найближчі тижні та місяці.⁴²³

Судові процеси у більшості отримали позитивні оцінки. Тим не менш, можна почути слова застереження, особливо в юридичних наукових колах.⁴²⁴ Викликає сумніви дотримання гарантій справедливого суду під час судів. Незрозуміло, як було отримано

⁴¹⁶ Злочини, вчинені під час повномасштабного вторгнення РФ, Офіс Генерального прокурора України, 25 червня 2022 р., <https://en.gp.gov.ua/ua/>

⁴¹⁷ Різні джерела повідомляють про дві різні форми прізвища – Шишмарін і Шишимарін.

⁴¹⁸ Павло Політук, російський військовий, засуджений до довічного ув'язнення в першому судовому процесі за воєнні злочини в Україні, *Reuters*, 23 травня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-court-jails-russian-soldier-life-war-crimes-trial-2022-05-23/>

⁴¹⁹ Український генпрокурор не виключила обмін осужденного російського воєнного Шишмарина, *Новые Известия*, 24 мая 2022, <https://newizv.ru/news/world/24-05-2022/ukrainskiy-genprokuror-ne-isklyuchila-obmen-osuzhdenного-rossiyskogo-voennogo-shishmarina>

⁴²⁰ Клер Паркер, Еллен Френсіс і Аннабель Чепмен, Російські солдати, отримали тюремні терміни у другому судовому процесі щодо військових злочинів в Україні, *The Washington Post*, 31 травня 2022 р., <https://www.adn.com/nation-world/2022/05/31/russian-soldiers-get-prison-terms-in-second-ukraine-war-crimes-trial/>

⁴²¹ Див. статтю 262 Кримінального процесуального кодексу України.

⁴²² Сергей Гуца, Еще восемь россиян обвинены в преступлениях в Украине, *DW*, 24 May 2022, <https://www.dw.com/ru/v-ukraine-vosmeryh-rossijan-obvinili-v-voennyh-prestuplenijah-pod-kiyevom-a-61920142>

⁴²³ Див. 20 кримінальних справ за фактами депортації громадян України до Росії та Білорусі – генпрокурор, *Українська правда*, 4 червня 2022 року <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/4/7350529/>

⁴²⁴ Див., наприклад, Кай Амбос, Переслідування Україною злочинів, передбачених Статутом МКС: чесне, незалежне та неупереджене?, *EJILTalk*, 10 червня 2022 р..

зізнання трьох обвинувачених, і чи було воно справді добровільним. Повідомлялося, що адвокат першого обвинуваченого не був поінформований про засідання і не зміг бути присутнім на деяких із них. Презумпція невинуватості могла бути не по-справжньому дотриманою, оскільки підсудних, як правило, вважали винними з самого початку судового процесу, і їх саджали в спеціальні скляні клітки в залі суду. Стосовно рішення стверджувалося, що українські суди не приділили достатньої уваги нормі про наказ командира⁴²⁵ і що покарання, призначене першому обвинуваченому, довічне ув'язнення, виглядає непропорційним і, з огляду на фактичну неможливість пом'якшення цього покарання, може становити собою порушення заборони катувань і нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження.⁴²⁶ Крім того, викликає занепокоєння те, що українські органи, здається, зосереджуються виключно на російських злочинах, розглядаючи звинувачення у злочинах, скоєних українськими солдатами, як менш важливі та менш актуальні.⁴²⁷

Перші суди за ймовірні воєнні злочини почалися і в Російській Федерації. 7 червня 2022 року, слідчий комітет Росії звинуватив українського підполковника Олександра Плотнікова, командира артилерійського дивізіону, у «жорстокому поводженні з цивільним населенням і застосуванні заборонених методів ведення війни» (ч. 1 ст. 356 КК Російської Федерації) за те, що в період з 25 лютого по 10 березня 2022 року він віддав наказ про обстріл житлових будинків та об'єктів цивільної інфраструктури в Донецькій області, що спричинило смерть однієї дитини, черепно-мозкову травму жінки та знищення приватного майна у великих розмірах. На момент завершення цього звіту судовий розгляд ще тривав. Викладене вище занепокоєння щодо дотримання гарантій справедливого судового розгляду також стосується і цієї ситуації. Більше того, Російська Федерація також, здається, зосереджується виключно на порушеннях, нібито скоєних іншою стороною конфлікту, не дотримуючись таким чином зобов'язання щодо розшуку та притягнення до відповідальності усіх осіб, які, як стверджується, вчинили або наказали вчинити воєнні злочини, незалежно від їхньої національності.⁴²⁸

Проте, найбільше занепокоєння викликають процеси, які проводяться судами так званих Донецької та Луганської народних республік. Як уже зазначалося вище, 9 червня 2022 року перший із таких процесів, який відбувся в суді в Донецьку, завершився засудженням до смертної кари трьох іноземців, які служили у Військово-морських силах України - громадян Великої Британії Ейдена Асліна та Шона Піннера, та громадянина Марокко Брахіма Саадуну.⁴²⁹ Найближчими тижнями, такий самий вирок можуть отримати щонайменше двоє інших іноземців, які воювали у лавах українських збройних сил - громадяни США Олександр Друке та Енді Тай Нгок Х'юїнь.⁴³⁰ На додаток до правових проблем, пов'язаних із смертною карою, судові процеси також навряд чи сумісні з правом на справедливий суд. Через тиждень після завершення першого судового процесу, Верховний комісар ООН з прав людини Мішель Бачелет висловила

⁴²⁵ Стаття 41 КК України.

⁴²⁶ Там само.

⁴²⁷ Стенограма: Світова арена: Україна, з генеральним прокурором України Іриною Венедіктовою, *Washington Post*, 23 травня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/washington-post-live/2022/05/23/transcript-world-stage-ukraine-with-ukraine-prosecutor-general-iryna-venediktova/>

⁴²⁸ Стаття 49 ЖК I, стаття 50 ЖК II, стаття 50 ЖК III, стаття 129 ЖК IV та стаття 145 ДП I.

⁴²⁹ Британців засудили до смертної кари після «показового суду» в окупованій Росією Україні, *The Guardian*, 9 червня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/09/britons-sentenced-to-death-russian-occupied-ukraine-aiden-aslin-shaun-pinner>

⁴³⁰ Пітер Бомонт, Американські бійці-добровольці, захоплені в Україні, можуть бути засуджені до смертної кари, повідомляє Росія, *The Guardian*, 21 червня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/21/us-volunteer-fighters-captured-in-ukraine-could-face-death-penalty-says-russia>

«занепокоєність тим, що гарантії справедливого судового розгляду не були дотримані, включно з тим, що підсудні у справах не отримали повноцінної можливості для захисту».⁴³¹ Вона також нагадала, що «так звані «суди» у цьому регіоні вже давно не відповідають міжнародним стандартам, включаючи загальне право на публічне слухання, принципи незалежності та неупередженості та право не бути примушеним свідчити проти себе».⁴³²

Крім того, друга місія повторно наголошує, що держави не мають права обходити свої міжнародні зобов'язання, передавши затриманих осіб іншій державі або, тим більше, недержавній установі під їх загальним контролем, якщо існує серйозний ризик того, що передані затримані зіткнуться з несправедливим судом або можуть бути засуджені до смертної кари. Більше того, навіть якщо Російська Федерація прагне дистанціюватися від двох так званих народних республік, як було добре видно з реакції Міністра закордонних справ Росії Сергія Лаврова на вирок щодо трьох іноземців, очевидно, що насправді вона здійснює (принаймні) загальний контроль над діями цих суб'єктів.⁴³³ Таким чином, Російська Федерація однозначно несе відповідальність за порушення основних судових гарантій під час судових процесів, які здійснюються судами двох суб'єктів, чи то через передачу їм затриманих, чи то через пряму залежність дій таких судів від Росії. Більш детально визначити характер відносин між Росією та двома суб'єктами має Міжнародний суд ООН або інша судова установа.

5. ПРАВО НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

Право на свободу вираження поглядів, закріплене статтею 19 МПГПП та статтею 10 ЄКПЛ, від яких відступила Україна, а також у зобов'язаннях ОБСЄ (Гельсінкі 1975, Стамбул 1999, Астана 2010, Мілан 2018), передбачає право мати власні погляди, отримувати та передавати інформацію та ідеї без будь-якого втручання. Журналісти та ЗМІ загалом користуються особливою увагою через вирішальну роль, яку вони відіграють у демократичному суспільстві.⁴³⁴ Вони також потребують особливого захисту під час збройних конфліктів, оскільки часто діють поблизу районів активних бойових дій, і навіть якщо вони цього не роблять, їхнє завдання доносити до громадськості об'єктивну інформацію може зробити їх мішенями для жорстокого поводження, залякування, переслідування, викрадення, незаконного затримання та інших насильницьких заходів.

Перша місія задокументувала різні випадки такої поведінки під час конфлікту в Україні. Вона збила інформацію про п'ятьох журналістів, яких було вбито, та кількох інших, яких було викрадено станом на 1 квітня 2022 року. Відтоді, цифри продовжували зростати. За даними Комітету захисту журналістів, який регулярно моніторить ситуацію, з початку конфлікту в Україні було вбито 12 журналістів.⁴³⁵ Інститут масової інформації

⁴³¹ Верховний комісар доповідає Раді з прав людини про ситуацію в Маріуполі, Україна (16 червня 2022 р.), *ReliefWeb*, 16 червня 2022 р., <https://reliefweb.int/report/ukraine/high-commissioner-updates-human-rights-council-mariupol-ukraine-16-june-2022>

⁴³² *Там само*. Див. також Права людини при здійсненні правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних із конфліктом в Україні, квітень 2014 – квітень 2020, *УВКПЛ*, 1 серпня 2020, <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/human-rights-administration-justice-conflict-related-criminal-cases>

⁴³³ Лавров прокоментував смертний вирок іностранным наемникам в ДНР, *RU Posters*, 10 июня 2022, <https://ruposters.ru/news/10-06-2022/lavrov-prokommentiroval-smertnii-prigovor-inostrannim-naomnikom>

⁴³⁴ ЄСПЛ, *Dink проти Туреччини*, заяви №№ 2668/07, 6102/08, 30079/08, 7072/09 та 7124/09, рішення, 14 вересня 2010; *Özgür Gündem проти Туреччини*, Заява №23144/93, рішення, 16 березня 2000, *Гонгадзе проти України*, Заява № 34056/02, рішення, 8 лютого 2006.

⁴³⁵ Російсько-українська війна, Комітет захисту журналістів, 25 червня 2022 р., <https://cpj.org/invasion-of-ukraine/>

України повідомляє, що за цей час загинули майже 32 журналісти.⁴³⁶ Останній інцидент пов'язаний із вбивством французького оператора Фредеріка Леклерка-Імгофа, співробітника французької приватної телерадіокомпанії BFM-TV, який загинув, коли російські збройні сили почали обстріл гуманітарного конвою по дорозі до міста Лисичанська, у Луганській області, 30 травня 2022 року.⁴³⁷ Інцидент зараз розслідується як потенційний воєнний злочин як в Україні,⁴³⁸ так і у Франції.⁴³⁹

Іншими журналістами, які загинули з початку конфлікту, є Ігор Гуденко (26 лютого 2022, Харків), Євгеній Сакун (1 березня 2022, Київ), Віктор Дєдов (11 березня 2022, Маріуполь), Оксана Гайдар (11 березня – 7 квітня, Шевченкове), Brent Рено (13 березня 2022, Ірпінь), Макс Левін (пропав безвісти 13.03.2022, біля Гути-Межигірської), П'єр Закжевські (14.03.2022, Горенка), Олександра Кувшинова (14.03.2022, Горенка), Оксана Бауліна (14.03.2022, Київ), Мантас Кведаравічус (02.04.2022, Маріуполь) та Віра Гирич (28 квітня 2022, Київ).⁴⁴⁰ Смерть трьох інших журналістів перевіряє Комітет захисту журналістів, щоб встановити, чи була вона пов'язана з конфліктом. Хоча деякі з цих смертей можуть бути виправдані відповідно до МГП як такі, що носили випадковий характер, є повідомлення, які свідчать про те, що принаймні деякі журналісти були обрані цілями умисно та з усвідомленням їхнього особливого статусу, що є явним порушенням МГП та МППЛ. Усі ці інциденти мають бути належним чином розслідувані, а винні притягнуті до відповідальності. Те ж саме стосується випадків затримання, викрадення та жорстокого поводження з журналістами.⁴⁴¹

4 травня 2022 року мандатарії кількох міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, Африканського Союзу, Організації американських держав) оприлюднили Спільну заяву про вторгнення Росії та важливість свободи слова та інформації.⁴⁴² У заяві визначено шість сфер особливого занепокоєння щодо дотримання права на свободу вираження поглядів під час конфлікту в Україні. Перша сфера – це безпека журналістів, працівників ЗМІ та пов'язаного з ними персоналу, про яку вже згадувалося. Друга сфера стосується тверджень про те, що українські медіа та інтернет-інфраструктура можуть бути умисними мішенями російських військових з метою перешкоджання доступу до інформації, в тому числі за допомогою кібератак. По-третє, у заяві нагадується, що пропаганда війни та національної ворожнечі прямо заборонена статтею 20 МПГПП, і Російська Федерація закликається до негайного утримання від такої пропаганди. У зв'язку з цим, по-четверте, у заяві висловлюється занепокоєність поширенням дезінформації щодо конфлікту в Україні в російських державних ЗМІ. Водночас, у ній

⁴³⁶ Україна заявляє про вбивство 32 журналістів з початку російського вторгнення 24 лютого, *Republicworld.com*, 31 травня 2022 р., <https://www.republicworld.com/world-news/russia-ukraine-crisis/ukraine-claims-32-journalists-slain-since-onset-of-russian-invasion-on-february-24-Articleshow.html>.

⁴³⁷ Фредерік Леклерк-Імхофф, Комітет із захисту журналістів, 30 травня 2022 р. <https://cpj.org/data/people/frederic-leclerc-imhoff/>

⁴³⁸ Загибель іноземного журналіста на Луганщині кваліфіковано як порушення законів та звичаїв війни, *МВС*, 31. 5. 2022, <https://mvs.gov.ua/uk/news/zagibel-inozemnogo-zurnalista-na-luganshchini-kvalifikovano-yak-porusennya-zakoniv-ta-zvichayiv-viini>

⁴³⁹ Ariane Chemin, Sandrine Cassini et Cédric Pietralunga, Guerre en Ukraine : après la mort d'un journaliste français, émotion à BFM-TV et ouverture d'une enquête pour « crimes de guerre », *Le Monde*, 31 mai 2022, https://www.lemonde.fr/international/Statтя/2022/05/31/guerre-en-ukraine-apres-la-mort-d-un-journaliste-francais-emotion-a-bfm-tv-et-ouverture-d-une-enquete-pour-crimes-de-guerre_6128264_3210.html

⁴⁴⁰ Російсько-українська війна, Комітет захисту журналістів, 25 червня 2022 р., <https://cpj.org/invasion-of-ukraine/>

⁴⁴¹ Дивіться, наприклад, «Вони сказали, що покалічать і вб'ють мене», — каже викрадений український журналіст, *The Guardian*, 3 квітня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/03/they-said-theyd-mutilate-and-kill-me-says-kidnaped-ukrainian-journalist>

⁴⁴² Україна: Спільна заява щодо вторгнення Росії та важливості свободи слова та інформації, *прес-реліз ООН*, 4 травня 2022 р.

також зазначається, що «з дезінформацією не можна боротися шляхом блокування або заборони ЗМІ».⁴⁴³ П'ята сфера стосується ерозії поваги до права на свободу вираження поглядів у Російській Федерації та використання інструментів кримінального права для того, щоб змусити замовкнути будь-яких критиків війни проти України. Нарешті, шоста сфера охоплює ризики поширення дезінформації, недостовірної інформації та підбурювання до насильства та ненависті та обмеження законного висловлювання на платформах цифрових і соціальних мереж.

Деякі з цих питань, як-от знищення медіа-інфраструктури або введення нових злочинів, пов'язаних з війною, до Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації, обговорювалися у звіті, підготовленому першою місією. Друга місія не може не підтвердити, що ці питання – а також інші, визначені у Спільній заяві – залишаються актуальними в період, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 року). Російські державні ЗМІ продовжують заперечувати, що РФ веде повноцінну війну проти України, називаючи її спецоперацією.⁴⁴⁴ Вони також не повідомляють ані про звинувачення у злочинах, скоєних збройними силами РФ, ані про перші суди над такими військовослужбовцями які відбуваються в Україні (тобто, суд над Вадимом Шиш(и)маріним).

ЗМІ, інтернет-провайдерам або соцмережам, які роблять інформацію про конфлікт в Україні доступною для російської громадськості, погрожують кримінальним переслідуванням і вимагають від них видалити цю інформацію.⁴⁴⁵ На тимчасово окупованих територіях українські ЗМІ замінені російськими, а місцеві жителі мають доступ лише до останніх.⁴⁴⁶ Школи на таких територіях мають прийняти російські навчальні програми та подавати конфлікт в Україні відповідно до офіційної російської інтерпретації.⁴⁴⁷ У результаті цих подій російська громадськість і жителі територій, які фактично контролюються Російською Федерацією, сьогодні живуть у зовсім іншому інформаційному просторі, ніж мешканці неокупованих регіонів України та європейських країн.

6. ІНШІ ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА

Друга місія поділяє думку, висловлену першою місією про те, що конфлікт в Україні вплинув на реалізацію практично всіх громадянських і політичних прав. Вона також погоджується з тим, що деякі права були уражені більш очевидно та глибоко, аніж інші. Такі права включають в себе, серед іншого, право на свободу зібрань, право на свободу об'єднань, право на свободу пересування, право на приватне та сімейне життя та право на власність. Про відступ від усіх цих прав Україна заявила у відповідності до МПГПП та ЄКПЛ.

Право на свободу зібрань, гарантоване статтею 21 МПГПП, статтею 11 ЄКПЛ та згідно із зобов'язаннями ОБСЄ (Париж 1990 р., Копенгаген 1990 р.), «дає можливість особам виражати себе колективно та брати участь у формуванні свого суспільства».⁴⁴⁸ Це стосується мирних зібрань, у тому числі тих, які «використовуються для досягнення

⁴⁴³ Там само.

⁴⁴⁴ Див., наприклад, Війна в Україні очима російського ТБ, *New York Times*, 6 травня 2022 р., <https://www.nytimes.com/interactive/2022/05/06/technology/russian-propaganda-television.html>

⁴⁴⁵ Вікіпедія бореться з російським наказом видалити інформацію про війну в Україні, *Reuters*, 13 червня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/wikipedia-fights-russian-order-remove-ukraine-war-information-2022-06-13/>

⁴⁴⁶ Марія Коренюк, Джек Гудмен, Війна в Україні: Як Росія замінює українські ЗМІ своїми, *BBC*, 23 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61154066>

⁴⁴⁷ Маріуполь. На зараз. Освіта, Telegram (Андриюченко Time), 26 May 2022, <https://t.me/andriyshTime/1072>

⁴⁴⁸ Загальний коментар № 37 (2020) щодо права на мирні зібрання (стаття 21), 17 вересня 2020 р., п. 1.

суперечливих ідей або цілей». ⁴⁴⁹ Зібрання не можна розганяти, якщо тільки цього не вимагають відповідні та достатні причини. ⁴⁵⁰ Застосовуючи будь-які заходи проти мирних зібрань, правоохоронці повинні застосовувати мінімально необхідну силу. ⁴⁵¹ Перша місія висловила сумніви щодо дотримання цих стандартів, особливо на територіях, які тимчасово контролюються РФ. Друга місія поділяє ці сумніви. Є повідомлення про те, що мирні протестні зібрання проти російської окупації, наприклад ті, що регулярно організовуються в місті Херсон, продовжують розганяти із застосуванням сльозогінного газу та світлошумових гранат, а також стріляниною російських солдат в повітря. ⁴⁵² Це підтвердили місії місцеві жителі Херсонщини, з якими відбулася зустріч під час візиту до Києва. Місія хоче ще раз наголосити, що розгін мирного зібрання і, навіть більше, застосування непропорційної сили для цього, є порушенням права на свободу зібрань.

Право на свободу об'єднань, надане статтею 22 МПГП, статтею 11 ЄКПЛ, статтею 8 МПЕСКП та зобов'язаннями ОБСЄ (Париж 1990 р., Копенгаген 1990 р.), охоплює право вступати до об'єднання або виходити з нього та брати участь у колективних діях в рамках цього об'єднання. Це стосується різних типів об'єднань, ⁴⁵³ включаючи політичні партії, профспілки, релігійні об'єднання чи неурядові організації. Особи повинні мати право створювати об'єднання та не повинні піддаватися непотрібним вимогам. Об'єднанням слід дозволити діяти якомога автономніше і, знову ж таки, вони не повинні підпадати під непотрібні вимоги чи обмеження (наприклад, щодо джерел фінансування). Нарешті, розпуск об'єднання має застосовуватися лише як крайній захід, якщо воно «вдається до насильства або загрожує громадянському миру та демократичному конституційному порядку країни». ⁴⁵⁴

Перша місія висловила занепокоєність як у зв'язку з поширенням репресивного законодавства проти так званих іноземних агентів, що діє в Російській Федерації, на території, яка фактично контролюється Росією, так і у зв'язку з рішенням України призупинити діяльність 11 політичних партій, у тому числі партії «Опозиційна платформа — За життя», представлені у Верховній Раді. ⁴⁵⁵ Перша місія також відзначила намір обох сторін конфлікту вжити заходів проти двох окремих українських православних церков, однієї автокефальної, іншої - пов'язаної з Московським патріархатом.

Друга місія дізналася, що в період, який розглядається в цьому звіті, у деяких із цих сфер було вжито подальших кроків, які викликають занепокоєння. 3 травня 2022 року

⁴⁴⁹ Там само, п. 7.

⁴⁵⁰ Там само, пункт 85; ЄСПЛ, Ібрагімов та інші проти Азербайджану, заяви №№ 69234/11, 69252/11 та 69335/11, рішення від 11 лютого 2016 р., пункт 80.

⁴⁵¹ UN Doc. C/PR/C/37, Загальний коментар № 37 (2020) щодо права на мирні зібрання (стаття 21), 17 вересня 2020 р., пункти 87-88.

⁴⁵² Олена Рощина, російські війська розігнали мітинг у Херсоні та провалили російський «мітинг» у Новій Каховці, «Українська правда», 10 квітня 2022 р., <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/04/10/7338600/>; Російські війська розігнали проукраїнський мітинг, посилили контроль в окупованому Херсоні, Reuters, 28 квітня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/russian-forces-disperse-pro-ukraine-rally-tighten-control-occupied-kherson-2022-04-27/>

⁴⁵³ Об'єднання — це «організований, незалежний, некомерційний орган, заснований на добровільному об'єднанні осіб зі спільними інтересами, діяльністю або метою». Венеціанська комісія/ОБСЄ-БДПЛ, дослідження №. 706/2012, Спільні рекомендації щодо свободи об'єднань, CDL-AD(2014)046, 14 грудня 2014 р., п. 7.

⁴⁵⁴ Парламентська асамблея, Резолюція 1308 (2002), Обмеження діяльності політичних партій у державах-членах Ради Європи, 18 листопада 2002 р., параграф 11.

⁴⁵⁵ Пьотр Зауер, Україна призупиняє діяльність 11 політичних партій, пов'язаних із Росією, The Guardian, 30 березня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/mar/20/ukraine-suspends-11-political-parties-with-links-to-russia>

Верховна Рада ухвалила зміни до низки законодавчих актів щодо політичних партій,⁴⁵⁶ які через 11 днів підписав Президент Зеленський.⁴⁵⁷ Закон забороняє політичним партіям обґрунтовувати, визнавати легітимною чи заперечувати російську агресію проти України або прославляти чи виправдовувати дії осіб, які беруть участь у цій агресії проти України. На підставі цього закону вже розпущено 10 політичних партій, включно з «Опозиційною платформою – За життя», а найближчими тижнями очікується розпуск ще 7.⁴⁵⁸ Остаточне рішення приймає суд, а саме Апеляційний суд у м. Львові. Однак, розгляд справ відбувається за закритими дверима і, на думку українських неурядових організацій, проходить із деякими іншими порушеннями, що викликає сумніви щодо його сумісності з МППЛ.⁴⁵⁹

Ситуація Української Православної Церкви Московського Патріархату, навпаки, здається вирішеною та забезпеченою рішенням самої ж Церкви від 27 травня 2022 року розірвати зв'язки з Московським Патріархатом⁴⁶⁰ і проголосити незалежність від нього, а також, за прикладом Православної Церкви України, домагатися автокефалії.⁴⁶¹ Друга місія не отримала жодної інформації про становище Православної Церкви України на територіях, які тимчасово окуповані Російською Федерацією.

Конфлікт в Україні вплинув на право на свободу пересування, визнане статтею 12 МПГПП та статтею 2 Протоколу № 4 до ЄКПЛ. Згідно з цими положеннями, особи мають право вільно пересуватися та мати місце проживання в межах країни, а також право залишати свою країну. З моменту початку конфлікту право на свободу пересування, як зазначала перша місія, було серйозно обмежене як через ризики, пов'язані з подорожами в певних частинах України, так і через законодавчі обмеження, накладені на вільне пересування на тимчасово окупованих територіях, а також на іншій території України. Попередні обмеження стосуються, зокрема, поїздок з новоокупованих територій, наприклад Херсонської області, до інших областей. Під час візиту місії в Україну, місцеві жителі Херсонської області розповіли, що на виїзді з області необхідно пройти аж 60 пунктів пропуску, де часто передбачається детальний особистий огляд та огляд автомобіля.⁴⁶² Останні обмеження, запроваджені Україною – відступаючи від МПГПП та ЄКПЛ у цьому відношенні – охоплюють комендантську годину, оголошену в різних регіонах країни,⁴⁶³ або заборону чоловікам призовного віку (18-60 років)

⁴⁵⁶ Закон України № 2243 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій, 3 травня 2022.

⁴⁵⁷ Зеленський підписав закон про заборону проросійських політичних партій в Україні, *Радіо Свобода*, 14 травня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-law-bans-pro-russia-parties-zelenskiy-signs/31849737.html>

⁴⁵⁸ В Україні заборонили вже 10 проросійських партій, на черзі є ще сім – Мін'юст, *Радіо Свобода*, 21 червня 2022, <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-zaborona-10-prorosiiski-partii/31908143.html>

⁴⁵⁹ Галина Терещук, Заборона проросійських партій: безпека країни чи імітація бурхливої діяльності?, *Радіо Свобода*, 22 червня 2022, <https://www.radiosvoboda.org/a/zaborona-rosiya-partiyyi-viyna-okupatsiya/31909540.html>

⁴⁶⁰ Очолована Москвою Українська православна церква розриває зв'язки з Росією, *Reuters*, 28 травня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/moscow-led-ukrainian-orthodox-church-breaks-ties-with-russia-2022-05-28/>

⁴⁶¹ Див. також Александр Занемонец, Без русского мира. Что значит независимость Украинской церкви от Московского патриархата, *Carnegie Endowment for International Peace*, 31 травня 2022, <https://carnegieendowment.org/eurasiainsight/87214>

⁴⁶² Інтерв'ю з мешканцями Херсонської області, в архіві авторів звіту.

⁴⁶³ Див., наприклад, Олексій Сорокін, Анна Миронюк, Із замінованими пляжами, продовженою комендантською годиною, головний туристичний центр України Одеса готова до боротьби, *Kyiv Independent*, 10 травня 2022 р., <https://kyivindependent.com/national/with-mined-beaches-extended-curvev-ukraines-main-tourist-hub-odesa-is-ready-to-fight>; або Денис Карловський, Київська область посилює контроль за дотриманням комендантської години, *Українська правда*, 01.06.2022, <https://www.pravda.com.ua/ukr/news/2022/06/1/7349965/>

залишати Україну.⁴⁶⁴ Викрадення, насильницькі зникнення та депортації українських цивільних осіб до Росії або на території, які тимчасово окуповані Росією, про які йдеться у Розділі V.A.3, також порушують право на свободу пересування.

Конфлікт в Україні глибоко вплинув на право на приватне та сімейне життя, гарантоване статтею 23 МПГПП та статтею 8 ЄКПЛ, багатьох, якщо не всіх жителів України. Люди втратили своїх родичів, друзів і колег, або принаймні були розлучені з ними.⁴⁶⁵ Іноді вони не мають жодної інформації про своїх близьких тижнями або навіть місяцями. Крім того, понад 12 мільйонів українців покинули свої домівки та переселилися всередині країни або навіть за її межі. Конфіденційність людей часто не поважається. З одного боку, люди проходять різні перевірки безпеки, які можуть включати детальний особистий обшук. Про жахливу ситуацію в так званих фільтраційних центрах та інших подібних установах уже згадувалося, як і про відсутність поваги до місцевих жителів з боку російських сил, які контролюють певні території. З іншого боку, люди також позбавлені приватного життя під час пересування або в притулках, в деяких з яких навіть не дозволяють розділяти чоловіків і жінок. Друга місія нагадує, що існує позитивне зобов'язання держав намагатися звести до мінімуму вплив збройного конфлікту на приватне та сімейне життя, але вона також поділяє точку зору, висловлену в першій доповіді, що зміст цього зобов'язання слід тлумачити в світлі серйозної надзвичайної ситуації, з якою стикається Україна.

Іншим правом, на реалізацію якого сильно вплинув поточний конфлікт, є право **власності**. Відсутнє в МПГПП, але присутнє в статті 1 Додаткового протоколу до ЄКПЛ і в зобов'язаннях ОБСЄ (Бонн 1990 р., Копенгаген 1990 р., Париж 1990 р.), право власності надає кожному право володіти майном і розпоряджатися ним. Як слушно зазначила перша місія, знищення майна внаслідок воєнних дій, які є законними відповідно до МПП, не порушує права власності. Масштабне знищення та привласнення майна, не виправдане військовою необхідністю та здійснене незаконно та безпідставно, кваліфікується, однак, не лише як порушення МПП та воєнний злочин,⁴⁶⁶ але й як порушення права власності.

Існують достовірні докази, які підтверджують, що нинішній конфлікт став ареною багатьох випадків такого масштабного руйнування та привласнення (приватної та громадської) власності. Ситуація була особливо серйозною на територіях, тимчасово окупованих Російською Федерацією, де були задокументовані численні випадки розграбування та конфіскації приватної власності без фінансової компенсації та організованого викрадення основних товарів, таких як зерно.⁴⁶⁷ Зі звітів випливає, що деякі з цих актів розкрадання та мародерства здійснюються окремими представниками російських збройних сил, які користуються беззаконням на нещодавно окупованих територіях з метою особистого збагачення, знаючи, що таку поведінку, швидше за все, їхнє начальство буде толерувати, якщо не заохочувати. Однак, інші дії, такі як експорт

⁴⁶⁴ Аша К. Гілберт, Звіти: Україна забороняє всім громадянам чоловічої статі віком від 18 до 60 років залишати країну, *USA Today*, 25 лютого 2022 р., <https://eu.usatoday.com/story/news/world/2022/02/25/russia-invasion-ukraine-bans-male-citizens-leaving/6936471001/>

⁴⁶⁵ Уайр Дейвіс, «Сім'я, розділена війною як у житті, так і у смерті», *BBC*, 20 червня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61866727>

⁴⁶⁶ Див. статтю 8(2)(a)(iv) Римського статуту МКС.

⁴⁶⁷ Григорій Пирлік, «Тож треба красти?» Українська родина впізнає своє майно на фото російського грабунку, *Радіо Свобода*, 4 червня 2022 р., <https://www.rferl.org/a/ukraine-russian-looting-popasna-kogenyuk/31883131.html>; Судно, що нещодавно пришвартувалося в порту окупованого Бердянська, намагалося вивезти вкрадене українське зерно, *УкрІнформ*, 25 червня 2022 р., <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3515137-ship-recently-docked-in-occupied-berdiansks-port-believed-to-try-to-take-out-stolen-ukrainian-grain.html>

українського зерна з країни, носять ознаки організованої діяльності. Усі ці дії являють собою порушення МГП та МППЛ, і мають бути належним чином розслідувані, винних у них притягнуто до відповідальності, а тим, хто зазнав майнових збитків або шкоди - компенсовано шкоду.

Перша місія повідомила про ухвалення Україною 3 березня 2022 року Закону «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів».⁴⁶⁸ Цей закон дає право Україні конфіскувати без компенсації рухоме та нерухоме майно, кошти, банківські вклади, цінні папери, корпоративні права та інше майно, яке знаходиться в Україні та належить російській стороні безпосередньо або через її представників. 12 травня 2022 року було прийнято перше рішення за цим Законом, спрямоване проти кількох дочірніх відділень російських банків, які працюють на території України.⁴⁶⁹

Крім того, 12 травня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб».⁴⁷⁰ Цей закон дає можливість українській владі конфіскувати без компенсації активи фізичних чи юридичних осіб, які тим чи іншим чином, у тому числі пропагандистськими способами, підтримують агресію проти України. Майно, конфісковане відповідно до цього закону, має бути використане для відшкодування збитків, завданих війною.⁴⁷¹ Оскільки конфіскація російського або пов'язаного з Росією майна зараз відбувається в багатьох країнах світу, нове українське законодавство не викликало критичних коментарів. Тим не менше, друга місія наголошує, що будь-яка конфіскація майна, особливо якщо при цьому не надається компенсація, може мати місце лише за умови дотримання чітких умов, встановлених правовою базою, та за рішенням компетентного судового органу.

В. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА

Перша місія дійшла висновку, що конфлікт в Україні мав глибокий вплив на реалізацію економічних, соціальних і культурних (ЕСК) прав. У ній зазначено, що *«спричинивши високий рівень руйнувань і змусивши мільйони людей покинути свої домівки, конфлікт перешкоджає наданню послуг, які є життєво важливими для нормального функціонування суспільства, таких як освіта, охорона здоров'я чи соціальне забезпечення»*.⁴⁷² Крім того, було зазначено, що конфлікт загрожував продовольчій та водній безпеці та залишив довготривалі відбитки на стані навколишнього середовища. Місія попередила, що шкода, спричинена всіма цими наслідками конфлікту, може бути

⁴⁶⁸ Закон України № 2116-IX Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів, 3 березня 2022. До закону було внесено зміни 1 квітня 2022 року, розширивши його дію на юридичних та фізичних осіб, незалежно від їхньої національності, які мають тісні зв'язки з Росією..

⁴⁶⁹ Це Комерційний індустріальний інвестиційний банк, який належить Російській державній корпорації розвитку ВЕБ.РФ, і Міжнародний резервний банк, що належить Сбербанку Росії. Хто може втратити право власності в Україні, *Glimstedt*, 30 травня 2022 р., <https://www.glimstedt.lt/en/news/who-can-lose-their-property-rights-in-ukraine/>

⁴⁷⁰ Закон України № 7194 Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб, 12 травня 2022.

⁴⁷¹ Див. також Рада ухвалила закон, який дозволяє конфіскувати майно тих, хто підтримує напад Росії, *24 Канал*, 12 травня 2022, https://24tv.ua/rada-uhvalila-zakon-yakiy-dozvolyaє-konfiskuvati-mayno-tih-hto_n1978302

⁴⁷² Вольфганг Бенедек, Вероніка Білкова, Марко Сассолі, Звіт про порушення МГП та МППЛ, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в Україні з 24 лютого 2022 р., ОБСЄ, Відень, 13 квітня 2022 р., с. 54.

такою ж серйозною, як і шкода, завдана фактичними бойовими діями. Друга місія зазначає, що докази, зібрані за період, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 року), повністю підтверджують ці висновки. У ньому також наголошується, що деякі з порушень ЄСК-прав можуть водночас являти собою воєнні злочини або злочини проти людяності (наприклад, масштабне руйнування навколишнього середовища або голодомор місцевого населення).

На відміну від громадянських і політичних прав, ЄСК-права не можуть бути порушені в надзвичайних ситуаціях. Однак це компенсується тим, що вони підлягають поступовій реалізації, залежно від наявних ресурсів. Наскільки прогресивною може бути реалізація та якими є доступні ресурси, залежить від обставин, і немає сумніву, що міжнародний збройний конфлікт може уповільнити темп реалізації та тимчасово відвернути частину ресурсів на інші суспільні потреби. Проте, навіть у надзвичайних ситуаціях, держави повинні робити все можливе, щоб працювати над поступовою реалізацією ЄСК-прав, вони повинні гарантувати мінімальний зміст основних зобов'язань і вони не повинні дискримінувати доступ до цих прав. Заходи, спрямовані на покращення становища осіб, які належать до вразливих груп, можуть бути сумісними з принципом недискримінації. Права ЄСК також породжують різноманітні позитивні зобов'язання (захищати та виконувати). Однак зміст цих зобов'язань значною мірою залежить від контексту, та на нього суттєво впливає ситуація збройного конфлікту.

1. ПРАВО НА ОСВІТУ

Право на освіту закріплено в статті 13 МПЕСКП, статті 2 Додаткового протоколу до ЄКПЛ,⁴⁷³ кількох договорах, що застосовуються до певних категорій осіб,⁴⁷⁴ а також у зобов'язаннях ОБСЄ (Відень 1989 р., Копенгаген 1990 р.). Важливість забезпечення права на освіту навіть під час збройних конфліктів прямо визнається в Резолюції 2601 Ради Безпеки ООН, прийнятій у 2021 році,⁴⁷⁵ яка, серед іншого, засуджує використання шкіл у військових цілях і напади на школи в порушення МГП, і закликає всі держави *«гарантувати, захищати, поважати та заохочувати право на освіту, у тому числі під час збройного конфлікту»* (пункт 3).

Друга місія з жалем констатує, що конфлікт продовжує негативно впливати на право на освіту. Цей негативний вплив має декілька різних проявів. По-перше, школи, університети та інші навчальні заклади використовуються у військових цілях та/або умисно чи випадково стають об'єктами **військових нападів**. Використання навчальних закладів у військових цілях підтвердила очільниця Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні (ММПЛУ) Матильда Богнер, яка 10 травня 2022 року заявила, що ММПЛУ *«отримала інформацію про те, що в багатьох областях збройні сили – з обох сторін – використовували школи як свої бази та розміщували важку військову техніку поблизу шкіл»*.⁴⁷⁶ Хоча таке використання навчальних закладів не є повністю забороненим, його слід уникати, коли це можливо, оскільки це може поставити під загрозу безпеку таких закладів і перервати навчальний процес. Друга місія також нагадує, що *«використовувати школу одночасно як озброєну фортецю і як освітній центр - незаконно»*.⁴⁷⁷

⁴⁷³ Від цього положення можна відступити, і Україна дійсно це зробила після початку конфлікту.

⁴⁷⁴ Див. статтю 10 КЛДЖ, статті 28 і 29 Конвенції про права людини та статтю 24 Конвенції про захист прав людини.

⁴⁷⁵ UN Doc. S/RES/2601(2021), *Діти та збройний конфлікт*, 29 жовтня 2021 р.

⁴⁷⁶ Тяжке становище цивільного населення в Україні, *УВКПЛ*, 10 травня 2022 р., <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2022/05/plight-civilians-ukraine>

⁴⁷⁷ Саботована школа: атаки наксалітів і захоплення поліцією шкіл в індійських штатах Біхар і Джаркханд, *Human Rights Watch*, 2009, стор. 53.

Щодо руйнування навчальних закладів, то за матеріалами спеціального сайту, створеного Міністерством освіти і науки України, станом на 25 червня 2022 року, 2061 таких закладів зазнали бомбардувань та обстрілів, 212 з них були повністю зруйновані.⁴⁷⁸ Серед закладів, які були сильно пошкоджені або повністю зруйновані з початку конфлікту: середня школа № 21 у Чернігові; ЗОШ № 118 м. Харкова, СШ № 75 м. Харкова, СЗШ № 17 м. Харкова, Вечірня школа № 1 м. Ізюма, ЗОШ № 96 м. Харкова, ЗОШ с. Гороховатка, СЗШ № 134 м. Харкова, ЗОШ № 35 м. Харкова, дитячий садок № 72 м. Чернігова, Професійний ліцей м. Василькова або Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна в м. Харкові.⁴⁷⁹ Місія нагадує, що знищення навчальних закладів може бути сумісним з міжнародними стандартами лише в тому випадку, якщо ці заклади використовуються у військових цілях або вони випадково постраждали під час військових дій, які ведуться з повним дотриманням принципів вибірковості, пропорційності та запобіжних заходів. Недотримання цих критеріїв є порушенням МГП і, потенційно, воєнним злочином.

По-друге, конфлікт завдав *серйозної шкоди* навчальному процесу. У перші тижні конфлікту навчання призупинили. Хоча навчання було відновлено з середини березня 2022 року приблизно в 86% шкіл, воно все ще здебільшого здійснюється з використанням онлайн/дистанційного режиму, і не для всіх дітей та учнів. Масове переміщення спричинило проблеми, зокрема через умови в деяких тимчасових притулках (тобто відсутність доступу до електрики чи Інтернету). Згідно зі звітом Світового банку, близько 665 000 учнів (16% від загальної кількості зарахованих учнів) і понад 25 000 викладачів (6% від загальної кількості освітян у країні) покинули Україну та стали біженцями.⁴⁸⁰ У той час, як деякі з них продовжують відвідувати або проводити заняття українською мовою (наприклад, через систему Всеукраїнської школи онлайн⁴⁸¹), інші інтегруються в освітні системи інших країн або повністю втрачають доступ до освіти/викладання. Світовий банк зазначає, що «довгостроковий ефект може бути суттєвим та призвести до майбутніх втрат доходів понад 10% на рік на кожного учня».⁴⁸²

По-третє, особливо складна ситуація утворилася на підконтрольних Російській Федерації територіях. За даними, зібраними українським аналітичним центром Cedos, на таких територіях застосовуються три основні альтернативні моделі.⁴⁸³ У деяких регіонах навчальні заклади продовжують працювати дистанційно за українськими стандартами та навчальними програмами. В інших регіонах такі заклади потрапляють під тиск окупаційної влади, яка намагається нав'язати їм російські стандарти та навчальні програми. Нарешті в деяких регіонах через активні бойові дії навчальний процес призупинено. Друга модель, про яку повідомляють, наприклад, у Херсонській області, є особливо проблематичною. На вчителів тиснуть, щоб вони відмовилися від оригінальної навчальної програми та стали інструментами російської пропаганди. Якщо вони не піддадуться цьому тиску, вони ризикують, що до них у відповідь будуть застосовані

⁴⁷⁸ Див. <https://saveschools.in.ua/en/> Цифри з цього сайту взяті ЮНЕСКО, див. Збитки та жертви, ЮНЕСКО, 22 червня 2022 р., <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/damages-and-victims#educational-institutions>.

⁴⁷⁹ Там само.

⁴⁸⁰ Освіта: Вплив війни в Україні, Світовий банк, травень 2022 р., <https://reliefweb.int/report/ukraine/education-impact-war-ukraine-may-2022>

⁴⁸¹ На сайті: <https://lms.e-school.net.ua/about>

⁴⁸² Освіта: Вплив війни в Україні, Світовий банк, травень 2022 р., <https://reliefweb.int/report/ukraine/education-impact-war-ukraine-may-2022>

⁴⁸³ Освіта на окупованих територіях України (24 лютого – 30 квітня 2022 р.), Cedos, 2 травня 2022 р., <https://cedos.org.ua/en/researches/education-in-the-occupied-territories-of-ukraine-february-24-april-24-2022/>

санкції з боку окупаційних сил.⁴⁸⁴ Якщо ж вони на це погодяться, то ризикують бути притягнутими до кримінальної відповідальності українськими судами, оскільки з моменту включення до Кримінального кодексу України складу злочину «колабораційна діяльність» (ст. 111.1), проведення агітації в навчальних закладах з метою сприяння російській армії, а також дії, спрямовані на впровадження в навчальних закладах освітніх стандартів держави-агресора, ведуть до настання кримінальної відповідальності.⁴⁸⁵ Звіти з регіонів свідчать про те, що більшість вчителів вважають за краще наразити себе на перший ризик.⁴⁸⁶

Спроби перетворити школи, розташовані на підконтрольних Російській Федерації територіях, на місця пропаганди, були задокументовані вже першою місією. Друга місія з жалем констатує, що за останні місяці ці спроби ще більше посилюються. Cedos повідомляє, що в школах на тимчасово окупованих територіях вводяться нові предмети, такі як російська мова та література, суспільствознавство чи історія, які викладаються за російськими підручниками та російською мовою. Коли відновила роботу перша школа Маріуполя, заняття в ній почалися під гімн Росії.⁴⁸⁷ 26 травня 2022 року, заступник міського голови Маріуполя Петро Андрущенко повідомив у своєму Telegram-акаунті, що з осіннього семестру навчання у всіх школах міста буде повністю російськомовним і за стандартною програмою, затвердженою Москвою.⁴⁸⁸

2. ПРАВО НА ЗДОРОВ'Я

Право на здоров'я визнається в статті 12 МПЕКСП, статті 11 Європейської соціальної хартії (переглянутої), конкретних договорах про права людини⁴⁸⁹ та зобов'язаннях ОБСЄ (Відень, 1989 р.). Воно передбачає свободу контролю за своїм здоров'ям і тілом, а також право мати доступ до системи охорони здоров'я, що надає людям рівні можливості користуватися найвищим досяжним рівнем здоров'я.⁴⁹⁰

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), система охорони здоров'я України перебуває під серйозним тиском.⁴⁹¹ Цей тиск походить з кількох джерел. По-перше, як і навчальні заклади, заклади охорони здоров'я використовуються в медичних цілях та/або стають об'єктами військових атак. Станом на 25 червня 2022 року ВООЗ повідомила про 332 підтверджені атаки на медичні заклади в країні, у результаті яких загинуло 76 людей і було поранено 59.⁴⁹² У ВООЗ повторили, що конфлікт спричинив

⁴⁸⁴ Лорен Саїд-Мурхаус, Олександра Охман, Ось як виглядає «русифікація» української системи освіти на окупованих територіях, *CNN*, 16 травня 2022 р., <https://edition.cnn.com/2022/05/16/europe/russia-ukraine-education-intl-cmd/index.html>

⁴⁸⁵ Закон України № 2108 Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, 3 березня 2022.

⁴⁸⁶ Павло Кривошеєв, Українські вчителі відмовляються працювати, оскільки Москва намагається нав'язати «російські стандарти» на окупованих територіях, *Радіо Свобода*, 22 травня 2022 р., на <https://www.rferl.org/a/ukraine-kherson-education-russian-occupation/31862426.html>

⁴⁸⁷ Освіта на окупованих територіях України (24 лютого – 30 квітня 2022 р.), *Cedos*, 2 травня 2022 р., <https://cedos.org.ua/en/researches/education-in-the-occupied-territories-of-ukraine-february-24-april-24-2022/>

⁴⁸⁸ Маріуполь. На зараз. Освіта, *Telegram* (Андрущенко Time), 26 May 2022, <https://t.me/andriyshTime/1072>

⁴⁸⁹ Стаття 12 КЛДЖ, Стаття 24 КПД та Стаття 25 КП

⁴⁹⁰ UN Doc. E/CN.4/2000/4, *Зауваження загального порядку № 14: Право на найвищий досяжний рівень здоров'я, 11 серпня 2000 р., п. 8.*

⁴⁹¹ Сто днів війни створили серйозний тиск на систему охорони здоров'я України, *ВООЗ*, 3 червня 2022 р., <https://www.who.int/news/item/03-06-2022-one-hundred-days-of-war-has-put-ukraine-s-health-system-under-severe-pressure>

⁴⁹² Система спостереження за атаками на медичну допомогу (SSA), *ВООЗ*, 25 червня 2022 р., <https://extranet.who.int/ssa/Index.aspx>;

«значне зростання психологічної шкоди та страждань»⁴⁹³ і підкреслили, що агресія Російської Федерації в Україні «спричиняє серйозну шкоду здоров'ю населення України, а також має регіональні та ширші за регіональні наслідки для здоров'я».⁴⁹⁴ ВООЗ засудила атаки на медичні заклади та закликала Російську Федерацію «негайно припинити будь-які атаки на лікарні та інші медичні заклади».⁴⁹⁵

По-друге, конфлікт породив нові ризики для здоров'я, не пов'язані з військовими діями. За даними ВООЗ, «ризик спалахів захворювань, таких як холера, кір, дифтерія або COVID-19, посилюється через відсутність доступу до води, санітарії та гігієни, умови скупчення людей у бомбосховищах і колективних центрах, а також неоптимальне охоплення для планової імунізації та вакцинації проти COVID-19».⁴⁹⁶ В окупованому Російською Федерацією Маріуполі існує загроза масового спалаху холери через проблеми з водопостачанням, поверхневими похованнями та змішуванням стічних вод з питною.⁴⁹⁷ Масові поховання на окупованих територіях та розкладання тіл також можуть являти собою загрозу для здоров'я.⁴⁹⁸ Існує також підвищений ризик «фізичних травм, психологічного стресу та тривалих проблем з психічним здоров'ям, небажаної вагітності, ППСШ та негативних стратегій подолання стресу, таких як залежність»,⁴⁹⁹ через що доступ до деяких медичних послуг, таких як психологічна та психіатрична підтримка, є серйозно обмеженим.⁵⁰⁰

По-третє, повідомлялося про те, що Росія блокує постачання медикаментів на тимчасово окуповані території.⁵⁰¹ Також під час візиту до Києва співрозмовники місії з окремих тимчасово окупованих територій, наприклад Херсонської області, повідомили, що після приходу російських збройних сил ліки стали недоступними або, якщо були в наявності, продавалися за завищеними цінами.⁵⁰² Друга місія нагадує, що відповідно до МГП окупаційна влада «зобов'язана забезпечувати та підтримувати, у співпраці з національними та місцевими органами влади, медичні та лікарняні установи та служби, громадське здоров'я та гігієну на окупованій території, особливо звертаючи увагу на запровадження і застосування профілактичних і превентивних заходів, необхідних для боротьби з поширенням інфекційних хвороб та епідемій».⁵⁰³

3. ПРАВО НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Право на соціальне забезпечення, визнане в статтях 9 і 10 МПЕКСП, статті 12 Європейської соціальної хартії (переглянутої), окремих договорах⁵⁰⁴ і зобов'язаннях

⁴⁹³ Сто днів війни створили серйозний тиск на систему охорони здоров'я України, ВООЗ, 3 червня 2022 р., <https://www.who.int/news/item/03-06-2022-one-hundred-days-of-war-has-put-ukraine-s-health-system-under-severe-pressure>

⁴⁹⁴ Резолюція ВООЗ «Надзвичайна ситуація в галузі охорони здоров'я в Україні та країнах, що приймають біженців, внаслідок агресії Російської Федерації», А75/A/CONF./6, 23 травня 2022 р.

⁴⁹⁵ Там само.

⁴⁹⁶ ВООЗ, Надзвичайна ситуація в Україні, Звіт про зовнішню ситуацію №14 (2 червня 2022 р.).

⁴⁹⁷ Пост у Twitter УКГС, 8 червня 2022, https://twitter.com/УКГС_Ukraine/status/1534549070118850561

⁴⁹⁸ Вікторія Губарева, Понівечений Маріуполь стикається з нападом на новому фронті, *Transitions*, 16 червня 2022 р., <https://tol.org/client/Стаття/battered-mariupol-faces-attack-on-a-new-front.html>

⁴⁹⁹ ВООЗ, Надзвичайна ситуація в Україні, Зовнішній звіт про ситуацію №14 (2 червня 2022 р.).

⁵⁰⁰ Там само.

⁵⁰¹ Тероризм проти мирного населення: Росія блокує постачання ліків на окуповані території, *УкрІнформ*, 11 червня 2022 р., <https://www.ukrinform.net/rubric-society/3504743-terrorism-against-civilians-russia-blocking-supply-of-medicines-to-occupied-territories.html>; В захоплених Росією медичних закладах не вистачає ліків: росіяни блокують поставки з України, *АААМ*, 25 травня 2022 р., <https://aam.com.ua/en/2022/05/25/russian-occupied-medical-facilities-lack-drugs/>

⁵⁰² Інтерв'ю з мешканцями Херсонської області, в архіві авторів звіту.

⁵⁰³ Стаття 56 ЖК ІV.

⁵⁰⁴ Стаття 26 КПД, Стаття 11 КЛДЖ та Стаття 28 КПШ.

ОБСЕ (Гельсінкі 1975 р., Відень 1989 р., Гельсінкі 1992 р.), «охоплює право на доступ і збереження пільг /... / без дискримінації з метою забезпечення захисту, серед іншого, від (а) відсутності пов'язаного з роботою доходу через хворобу, інвалідність, материнство, травму на виробництві, безробіття, старість або смерть члена сім'ї; (б) недоступність медичної допомоги; (с) недоступної підтримки сім'ї, особливо дітей та дорослих, які перебувають на утриманні».⁵⁰⁵

Конфлікт в Україні, особливо через масове переміщення населення, дуже ускладнив нормальну роботу сектору соціального забезпечення. До початку конфлікту майже 25% державних витрат припадало на соціальне забезпечення, причому половина цієї цифри - на пенсії по старості. Таким чином, багато людей в Україні повністю залежать від соціального забезпечення та не мають альтернативного джерела доходу. Під час кризи COVID-19 восени 2021 року, в Україні було створено єдиний список усіх отримувачів, та онлайн-систему подачі заявок. Проте значна частина населення, наприклад літні люди, через нижчий рівень цифрової грамотності продовжують отримувати допомогу через поштові відділення чи банки.

У засобах масової інформації чи в офіційних заявах відповідних міністерств бракує інформації про умови обслуговування дорослих у закладах, що надають соціальні послуги стаціонару та допоміжного проживання, паліативну/хоспісну допомогу, а також в інших закладах інституційного догляду (закладах для ветеранів праці, для людей з інвалідністю, закладів догляду за літніми людьми тощо). Станом на 11 квітня 2022 року, через загрозу їхньому життю та здоров'ю евакуйовано 2807 повнолітніх мешканців закладів цілодобового соціального обслуговування. Це були мешканці інтернатних закладів для літніх людей, інтернатних закладів для людей з інвалідністю, психоневрологічних закладів із дев'яти регіонів (зокрема Донецької, Харківської, Луганської, Житомирської, Київської областей та м. Києва). Більшість жителів переселено у відповідні заклади в інших регіонах, де не ведуться активні бойові дії, близько двох сотень людей переселено у відповідні заклади за кордоном.⁵⁰⁶

Незважаючи на офіційні заяви російського керівництва про те, що російська армія веде бойові дії лише проти об'єктів військової інфраструктури, за деякими даними, об'єктами бомбардувань та обстрілів у перші два місяці повномасштабної війни часто були саме об'єкти соціальної інфраструктури, переважно заклади соціальної допомоги.⁵⁰⁷ Більше того, російські війська нібито взяли в заручники пацієнтів цих об'єктів і примусово евакуювали їх на окуповані території. Крім того, наприкінці квітня російські війська обстріляли Атинівський психоневрологічний диспансер (Сумська область).⁵⁰⁸ Через обстріли та бомбардування багато інституційних закладів були відключені від електроенергії, опалення, водопостачання та зв'язку, їхні вікна та двері були пошкоджені, що зробило їх непридатними для проживання та надання послуг і створило потребу в терміновій евакуації мешканців.⁵⁰⁹ Крім того, у ряді населених пунктів активні бойові дії призвели до обриву комунікацій, що унеможливило координацію з

⁵⁰⁵ UN Doc. E/C.12/JK/19, *Загальний коментар № 19. Право на соціальне забезпечення*, 4 лютого 2008 р., п. 2.

⁵⁰⁶ Соціальна безпека та війна в Україні (24 лютого — 30 квітня 2022 р.), *Cedos*, 17 травня 2022 р. <https://cedos.org.ua/en/researches/social-security-and-war-in-ukraine-february-24-april-30-2022/>

⁵⁰⁷ Там само.

⁵⁰⁸ Ігор Стрельцов, Андрій Крамченков, Військові РФ обстріляли психоневрологічний інтернат на Сумщині, *Suspilne*, 26 квітня 2022, <https://suspilne.media/232643-vijskovi-rf-obstrilali-psihonevrologicnij-internat-na-sumsini/>

⁵⁰⁹ Соціальна безпека та війна в Україні (24 лютого — 30 квітня 2022 р.), *Cedos*, 17 травня 2022 р. <https://cedos.org.ua/en/researches/social-security-and-war-in-ukraine-february-24-april-30-2022/>

центральною владою чи місцевого самоврядування сусідніх регіонів та ускладнило забезпечення безпечного маршруту.

Система соціального захисту діє в більшості регіонів України. Крім того, після початку конфлікту було запроваджено нові соціальні виплати для жертв конфлікту, особливо тих, хто був переміщений через конфлікт (докладніше див. Розділ V.C.8). Як і раніше, жителі тимчасово окупованих територій, особливо літні люди та люди з інвалідністю, відчувають труднощі з доступом до пенсій та інших соціальних виплат, хоча деякі заходи були вжиті для покращення ситуації (детальніше див. Розділи V.C.3 і V.C.4).

4. ПРАВО НА ХАРЧУВАННЯ ТА ВОДУ

Право на їжу визнається в статті 11 МПЕСКП і «включає також право на доступ до безпечної питної води».⁵¹⁰ У першому звіті зазначалося, що існує ризик нестачі їжі та води через руйнування сільськогосподарської інфраструктури військовими діями, забруднення ґрунту та води або недоступність добрив. У період, який розглядається у другому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 року), цей ризик став ще гострішим. 15 квітня 2022 року, ЮНІСЕФ повідомила, що 1,4 мільйона людей в Україні не мають доступу до водопроводу, а ще 4,6 мільйона людей по всій Україні не мали належного доступу до безпечної води внаслідок пошкоджень водопровідної мережі та відключень електроенергії.⁵¹¹ Загалом «понад 6 мільйонів людей в Україні щодня борються за питну воду, одну з найважливіших потреб людини».⁵¹² Ситуація з доступом до води є особливо критичною в таких містах, як Маріуполь, де, як повідомляється, понад 100 000 людей не мали доступу до питної води під час російської облоги міста.⁵¹³ Також надходили повідомлення про те, що російські війська навмисно атакували водопостачальну інфраструктуру, таку як труби, дамби, очисні споруди та насосні станції, по всій країні.⁵¹⁴

Мешканцям деяких частин країни також загрожує голодна смерть. Це відбувається, поперше, через знищення сільгосптехніки, обстріли ферм та мінування ґрунту збройними силами РФ.⁵¹⁵ Більше того, на деяких тимчасово окупованих територіях, наприклад у Херсонській області, продовольство, а особливо пшениця, конфіскується російськими збройними силами та вивозиться в інші регіони (Крим) чи країни (Туреччина), залишаючи місцевих жителів з обмеженими засобами до існування.⁵¹⁶ Під час інтерв'ю, проведених у Києві, місії повідомили, що ціни в таких регіонах зросли в кілька разів, і що місцевим жителям важко зводити кінці з кінцями.⁵¹⁷ Знову ж таки, ситуація особливо критична в обложених містах, таких як Маріуполь, де людей, за словами виконавчого

⁵¹⁰ Див. UN Docs E/C.12/2002/11, *Загальний коментар № 15. Право на воду (ст. 11 і 12 Пакту)*, 20 січня 2003 р.; *A/RES/64/292, Право людини на воду та санітарію*, 3 серпня 2010 р.

⁵¹¹ 1,4 мільйона людей без водопроводу в постраждалій від війни східній Україні, ЮНІСЕФ, 15 квітня 2022 р., <https://www.unicef.org/press-releases/14-million-people-without-running-water-across-war-affected-eastern-ukraine>

⁵¹² Там само.

⁵¹³ Мер: Понад 100 000 мешканців окупованого Маріуполя не мають доступу до питної води, *Kyiv Independent*, 20 червня 2022 р., <https://kyivindependent.com/uncategorized/mayor-over-100000-residents-remaining-in-occupied-mariupol-dont-have-access-to-drinking-water>

⁵¹⁴ Антонія Циммерманн, Війна Росії проти води в Україні, *Politico*, 25 травня 2022 р., <https://www.politico.eu/article/russias-war-on-water-in-ukraine/>

⁵¹⁵ Едді Вакс, Голодомор нації: Путін використовує голод як зброю в Україні, *Politico*, 1 квітня 2022 р., <https://www.politico.eu/Стаття/the-starvation-of-a-nation-how-putin-is-using-hunger-as-a-weapon-in-ukraine/>

⁵¹⁶ Контрольована Росією Херсонська область в Україні починає експорт зерна до Росії - ТАСС, *Reuters*, 20 травня 2022 р., <https://www.reuters.com/Стаття/ukraine-crisis-russia-kherson-grain-idAFKBN2NG0CE>

⁵¹⁷ Інтерв'ю з мешканцями Херсонської області, в архіві авторів звіту.

директора Всесвітньої продовольчої програми ООН Девіда Бізлі, «морили голодом».⁵¹⁸ Хоча друга місія не змогла зробити висновок, що Російська Федерація використовувала голодомор цивільного населення як навмисну стратегію, є ознаки – відмова в доступі гуманітарної допомоги, блокування гуманітарних коридорів тощо – що це дійсно може бути правдою. Друга місія нагадує, що умисний голодомор цивільного населення є порушенням МГП і МППЛ, а також воєнним злочином і злочином проти людяності. Оскільки Україна у своїй новітній історії мала дуже болісний досвід під час Голодомору 1930-х років, будь-які звинувачення щодо цього акту слід розглядати дуже ретельно.

5. ПРАВО НА ЗДОРОВЕ ДОВКІЛЛЯ

Право на здорове довкілля впливає із загальних положень щодо прав людини⁵¹⁹ та зобов'язань ОБСЄ (Гельсінкі 1992 р., Стамбул 1999 р., Астана 2010 р.). Перша місія висловила занепокоєність потенційним впливом конфлікту на навколишнє середовище, особливо у східній частині України, де вже багато років тривають активні бойові дії. Друга місія також натрапила на тривожні докази того, що конфлікт серйозно вплинув на стан навколишнього середовища в Україні. Ситуація погіршується тим, що на даний момент екологічні проблеми відходять на другий план.

За даними онлайн-картографічної платформи Ecodozor (створеної Zoї Environment Network за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні⁵²⁰), в Україні було зареєстровано багато небезпечних промислових інцидентів, у результаті яких зазнали ушкоджень 92 промислові об'єкти з високим або дуже високим екологічним рівнем ризику.⁵²¹ Серед них, зокрема, Чорнобильська та Запорізька АЕС, Каховська та Київська ГЕС, Авдіївський коксохімічний завод, Торецький феросплавний завод, металургійні комбінати «Азовсталь» та «Ілліча» у Маріуполі, а також численні морські порти, нафтосховища та вугільні шахти.⁵²² Екологічна ситуація на окремих окупованих територіях викликає занепокоєння через забруднення повітря, ґрунту, води та погіршення санітарно-епідеміологічної ситуації.⁵²³ Супутникові знімки показують, що великі території на сході та півдні України охоплені лісовими пожежами, спровокованими вибухами. Ґрунт забруднений важкими металами та іншими потенційно небезпечними та отруйними речовинами, які витікають із ракет, військової техніки та відпрацьованих боєприпасів. Ґрунтові води забруднюються розлитим паливом.⁵²⁴ Як повідомляється, у Маріуполі стічні та зливові води йдуть у море без очищення.⁵²⁵ Кілька співробітників зоопарку були вбиті разом з тваринами, якими вони опікувалися, під час

⁵¹⁸ Адам Шрек, Інтерв'ю AP: Уповноважений ООН з питань продовольства каже, що Маріуполь голодує, AP, квітень 2022 р., <https://apnews.com/Стаття/russia-ukraine-kyiv-united-nations-david-beasley-europe-c36bee40872be664c8af3945da42ef02>

⁵¹⁹ Див. UN Doc. A/HRC/25/53, *Доповідь незалежного експерта з питання зобов'язань щодо прав людини, пов'язаних із користуванням безпечним, чистим, здоровим і сталим довкіллям*, Джон Х. Нокс, *Звіт про картографування*, 30 грудня 2013 р., Розділ IV.

⁵²⁰ Платформа доступна <https://www.ecodozor.org/>

⁵²¹ Платформа за підтримки ОБСЄ висвітлює екологічні ризики, пов'язані з війною в Україні, ОБСЄ, 16 червня 2022 р., <https://www.osce.org/project-coordinator-in-ukraine/520442>

⁵²² Екологічні ризики через пошкодження промисловості та інфраструктури, *Zoinet*, червень 2022 р., <https://zoinet.org/wp-content/uploads/2022/06/Risks.pdf>

⁵²³ Вікторія Губарева, Понівечений Маріуполь стикається з нападом на новому фронті, *Transitions*, 16 червня 2022 р., <https://tol.org/client/Стаття/battered-mariupol-faces-attack-on-a-new-front.html>

⁵²⁴ Івана Коттасова, Українське довкілля – це ще одна жертва війни. Шкода відчуватиметься десятиліттями, *CNN*, 22 травня 2022, <https://edition.cnn.com/2022/05/22/europe/ukraine-russia-war-environment-intl-cmd/index.html>

⁵²⁵ Вікторія Губарева, Понівечений Маріуполь стикається з нападом на новому фронті, *Transitions*, 16 червня 2022 р., <https://tol.org/client/Стаття/battered-mariupol-faces-attack-on-a-new-front.html>

обстрілів зоопарків.⁵²⁶ Таким чином, друга місія робить висновок, що навколишнє середовище дійсно є «мовчазною жертвою» конфлікту.⁵²⁷

С. ВПЛИВ КОНФЛІКТУ НА ВРАЗЛИВІ ГРУПИ

Перша місія встановила, що хоча конфлікт в Україні вплинув на населення України в цілому, він мав специфічний і часто особливо важкий вплив на окремих осіб, які належать до певних уразливих груп. Ці групи включають (але не обмежуються ними) жінок, дітей, літніх людей, людей з інвалідністю, національні та етнічні меншини, ЛГБТК людей або спостерігачів (правозахисників та інших активістів). Крім того, сам конфлікт породив нові вразливі групи, особливо внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і біженців. Відповідно до принципу недискримінації,⁵²⁸ до осіб, які належать до вразливих груп, не можна ставитись менш сприятливо, ніж до інших людей. Щоб забезпечити це, держави повинні враховувати особливі потреби цих осіб. Це правило залишається в силі завжди і ніколи не може бути призупинено. Важливо подбати про те, щоб ті, хто є вразливими навіть у нормальні часи, не ставали ще більш уразливими або навіть не залишалися взагалі без допомоги у часи кризи, такої як та, що спричинена поточним конфліктом в Україні.

1. ЖІНКИ

Перша категорія осіб, які особливо постраждали від поточного конфлікту в Україні, включає жінок. Захищені загальними документами з прав людини, а також спеціальною Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (КЛДЖ), учасницями якої є Україна та Росія, жінки не повинні піддаватися жодній формі негативної дискримінації. Існує підвищена потреба захищати жінок і дівчат під час збройних конфліктів, як прямо визнається в Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 про жінок, мир і безпеку,⁵²⁹ і особливо «*вживати спеціальних заходів для захисту жінок і дівчат від насильства за статтю, зокрема від звалтування та інших форм сексуального насильства, а також усіх інших форм насильства в ситуаціях збройного конфлікту*» (пункт 10). Особлива вразливість жінок у конфліктних і постконфліктних ситуаціях і їхня вразливість до більш високого ризику сексуального насильства за ознакою статі також неодноразово визнавалася в зобов'язаннях ОБСЄ (Бухарест 2001, Любляна 2005).

Перша місія відзначила, що спалах конфлікту справді спричинив зростання *гендерного насильства*. Друга місія з жалем підтверджує, що ця тенденція продовжувала зберігатися протягом періоду, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 року). Повідомлень про те, що жінки зазнали звалтування або іншого сексуального насильства з боку військовослужбовців російських збройних сил, особливо на нещодавно окупованих територіях, стало дуже багато.⁵³⁰ Станом на 3 червня 2022 року, УВКПЛ отримало повідомлення про 124 ймовірні акти сексуального насильства,

⁵²⁶ Джош Лейтон, Український зоопарк заявляє, що мавпи та великі коти серед майже 100 тварин, убитих після вторгнення, *Metro*, 11 квітня 2022 року, <https://metro.co.uk/2022/04/11/almost-100-animals-murdered-by-russia-forces--bombed-ukrainian-zoo-16443688/>

⁵²⁷ Емілі Антес, «Тиха жертва»: як природа стає жертвою війни, *New York Times*, 13 квітня 2022 р., <https://www.nytimes.com/2022/04/13/science/war-environmental-impact-ukraine.html>

⁵²⁸ Цей принцип закріплено в статті 26 ICCPR, статті 14 ЄКПЛ, Протоколі 12 до ЄКПЛ, статті ПСЄХ та статті 20 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

⁵²⁹ UN Doc. S/RES/1325 (2000), Жінки, мир і безпека, 31 жовтня 2000 р.

⁵³⁰ Емі Ферріс-Ротман, «Українці говорять про звалтування як про воєнний злочин, щоб переконатися, що світ притягне Росію до відповідальності», *Time*, 20 квітня 2022 р., <https://time.com/6168330/rare-war-crime-russia-ukraine/> або Йогіта Лімаїє, конфлікт в Україні: «Російські солдати звалтували мене та вбили мого чоловіка», *BBC News*, 11 квітня 2022 р., <https://www.bbc.com/news/world-europe-61071243>

пов'язаного з конфліктом, по всій Україні, переважно щодо жінок і дівчат.⁵³¹ Загальноприйнято вважати, що фактична кількість таких випадків набагато більша, і що про багато випадків зґвалтування та сексуального насильства просто не повідомляють. На слуханнях, які відбулися в Радбезі ООН на початку червня 2022 року, Наталія Карбовська, співзасновниця та директорка зі стратегічного розвитку Українського жіночого фонду, зазначила, що на кожну дівчину чи жінку, яка хоче розповісти свою історію, є багато інших хто буде мовчати роками. Вона також припустила, що «Російська Федерація використовує сексуальне насильство та зґвалтування як інструменти терору для контролю над цивільним населенням».⁵³²

Однією з жертв сексуального насильства стала 23-річна бучанка Каріна Єршова. Під час російської окупації міста її викрали, зґвалтували, катували й нарешті застрелили.⁵³³ Також є певні повідомлення про випадки групового зґвалтування або зґвалтування на очах у членів родини, включно з дітьми. Так, Уповноважена з прав людини Денісова розповіла, що в Бучі 25 дівчат 14-24 років утримували в підвалі та піддали груповому зґвалтуванню, в результаті чого дев'ятеро завагітніли.⁵³⁴ Друга місія не мала змоги перевірити достовірність цього повідомлення з інших джерел. Однак очевидно, що жінки, які зазнали зґвалтування чи інших форм сексуального насильства – а їх (принаймні) сотні в цьому конфлікті – стикаються з високим ризиком вимушеної вагітності, інфекцій, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІДу, внутрішніх фізичних травм та психічних проблем.⁵³⁵ Крім того, жінки, які завагітніли внаслідок зґвалтування, можуть мати труднощі з перериванням вагітності як через рівень руйнування медичних закладів в Україні, так і через суворі закони щодо заборони абортів у деяких країнах, де вони знайшли притулок, особливо в Польщі.⁵³⁶

Здається, що **домашнє насильство** проти жінок також зростає, хоча розлучення багатьох сімей через обов'язковий призов чоловіків у віці 18-60 років, швидше за все, певним чином вплинуло на ситуацію.⁵³⁷ За словами Альони Кривуляк, однієї з керівниць «Ла Страда Україна», «воєнні дії стали каталізатором загострення домашнього насильства в сім'ях, де такі факти були до війни».⁵³⁸ Крім того, жертви домашнього насильства повідомляють про збільшення труднощів із повідомленням про випадки домашнього

⁵³¹ UN Doc. Sc/14926, Сексуальне насильство — «найбільш прихований злочин», що вчиняється проти українців, повідомляє представник громадянського суспільства Раді Безпеки, *прес-реліз ООН*, 6 червня 2022 р.

⁵³² *Там само*.

⁵³³ Анна Миронюк, «Ховайте дівчат»: як російські солдати гвалтують і катують українок, *Kyiv Independent*, 20 квітня 2022 р., <https://kyivindependent.com/national/hide-the-girls-how-russian-soldiers-rape-and-torture-ukrainians>

⁵³⁴ Омбудсмен повідомила про масові зґвалтування в Бучі. У підвалі тримали 25 дівчат, *Українські Новини*, 12.04.2022, <https://press.ukranews.com/en/news/848905-ombudsman-reports-mass-rapes-in-bucha-25-girls-were-kept-in-basement>

⁵³⁵ Див. також Мелані О'Брайен, Ноель Кеніве, «Сексуальне та гендерне насильство щодо жінок у російсько-українському конфлікті», *EJILTalk*, 8 червня 2022 р.

⁵³⁶ Патрік Адамс, Чому обмежувальні закони Польщі щодо абортів можуть бути проблематичними для українських біженців, *NPR*, 17 травня 2022 р., <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2022/05/17/994654590/u-n-and-advocates-raise-concerns-of-abortion-access-for-ukrainian-refugees-in-po>

⁵³⁷ Бріанна Наварре, «Війна в Україні непропорційно впливає на жінок, стверджується у звіті ООН», *US News*, 4 травня 2022 р. <https://www.usnews.com/news/best-countries/Articles/2022-05-04/women-in-ukraine-face-disproportionate-effects-of-war-u-n-report-finds>

⁵³⁸ Таїса Семенова, Жертви домашнього насильства намагаються отримати допомогу під час війни: «Якщо росіяни не вб'ють мене — він може», *Kyiv Independent*, 27 травня 2022 р., <https://kyivindependent.com/national/domestic-violence-victims-struggle-to-get-help-amid-war-if-russians-dont-kill-me-he-might>

насильства та, особливо, звернення на них уваги поліції та інших державних органів через навантаження, яке вони мають на даний момент. Неприбуткова організація «Жіночі перспективи» зі Львова повідомила про випадки, коли жінки хотіли подати скаргу на правопорушника або отримати інформацію про свою справу, але їм сказали повернутися пізніше тому що є більш гострі проблеми.⁵³⁹

Як уже зазначала перша місія, жінки та дівчата також становлять більшість *біженців* та внутрішньо переміщених осіб. Подорожуючи або перебуваючи в тимчасових притулках, жінки та дівчата піддаються підвищеному ризику гендерного насильства, включаючи звалтування та інші форми сексуального насильства, а також ризику торгівлі людьми. 6 червня 2022 року, спеціальний представник ООН з питань сексуального насильства в умовах конфлікту Праміла Паттен заявила, що гуманітарна криза в Україні поступово переростає в кризу торгівлі людьми.⁵⁴⁰ Двома місяцями раніше, 12 квітня 2022 року, помічник Верховного комісара УВКБ ООН з питань захисту Джилліан Тріггс попередила, що біженці, які тікають з України, стикаються з *«ризиками з боку окремих злочинців і злочинних мереж, які можуть спробувати використати їхню вразливість або заманити їх обіцянками безкоштовного транспорту, житла, працевлаштування чи інших форм допомоги»*.⁵⁴¹ Дійсно є повідомлення про те, що жінкам і дівчатам пропонують притулок лише в обмін на сексуальні послуги.⁵⁴² У середині травня La Strada провела швидку оцінку ситуації, що дало змогу визначити категорії жінок, які піддаються особливому ризику торгівлі людьми (наприклад, молоді дівчата чи малозабезпечені жінки), і запропонувати конкретні кроки для мінімізації ризику торгівлі людьми (наприклад, потужна програма допомоги для всіх переміщених осіб або зосередження на каналах торгівлі людьми).⁵⁴³

3 травня 2022 року, в Києві було підписано *Рамкову угоду про співпрацю між Урядом України та ООН щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом*.⁵⁴⁴ Рамкова програма базується на Національному плані дій (НПД) України щодо виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир і безпека». Він спрямований на запобігання та зменшення рівня *«звалтувань, сексуального рабства, примусової проституції, примусової вагітності, примусових абортів, примусової стерилізації, примусових шлюбів та будь-якої іншої форми сексуального насильства співмірної тяжкості, скоєного проти жінок, чоловіків, дівчат або хлопчиків, які прямо чи опосередковано пов'язані з конфліктом»*.⁵⁴⁵ Однак, текст є досить загальним, і ще залишається побачити, наскільки Рамкова програма зможе покращити життя та добробут жінок, дівчат, а також інших уразливих осіб, до яких вона застосовується.

Друга місія також звертає увагу на складну ситуацію, з якою стикаються жінки, які залишаються вдома, в тому числі літні жінки. Цим жінкам часто важко задовольнити свої

⁵³⁹ Там само.

⁵⁴⁰ Ашиш Кумар Сен, Російська війна спричинила кризу торгівлі людьми, каже посланник ООН, *Інститут миру США*, 7 червня 2022 р. <https://www.usip.org/publications/2022/06/russias-war-has-created-human-trafficking-crisis-says-un-envoy>

⁵⁴¹ Заява про ризики торгівлі людьми та експлуатації, з якими стикаються біженці з України, зроблена помічником Верховного комісара з питань захисту, *УВКБ ООН*, 12 квітня 2022 р.

⁵⁴² Спеціальна група з протидії торгівлі людьми (АТТФ) в Україні, *ReliefWeb*, 16 травня 2022 р., <https://reliefweb.int/report/ukraine/anti-trafficking-task-force-attf-ukraine-terms-reference-may-2022>

⁵⁴³ Сюзанна Гофф, Еф'є де Волдер, Запобігання торгівлі людьми біженцями з України. Швидка оцінка ризиків і прогалин у реагуванні на торгівлю людьми, *La Strada*, 10 травня 2022 р.

⁵⁴⁴ *Рамкова програма співпраці між Урядом України та ООН щодо запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом*, 4 травня 2022 року, текст доступний за посиланням <https://reliefweb.int/report/ukraine/framework-cooperation-between-government-ukraine-and-un-prevention-and-response>

⁵⁴⁵ Там само, преамбула.

основні потреби, оскільки вони мають обмежений доступ до їжі, води, опалення, медичного обслуговування, соціальних виплат або роботи. Близько 265 000 українських жінок були вагітними на момент початку конфлікту, і є повідомлення, що деякі з них народжували передчасно через стрес, пов'язаний з конфліктом.⁵⁴⁶ Обмежений доступ до жіночої гігієни в деяких частинах України, а також переміщення у великих масштабах медичного персоналу створюють додаткові проблеми.⁵⁴⁷

2. Діти

Діти, тобто люди віком до 18 років, якщо законне повноліття не досягнуто раніше, перебувають під захистом загальних документів про права людини та Конвенції ООН про права дитини (КПД) 1989 року з Факультативними протоколами (ФП). Україна та Російська Федерація ратифікували КПД та ФП про участь дітей у збройних конфліктах та про торгівлю дітьми, дитячу проституцію та дитячу порнографію. Відповідно до статті 38 Конвенції про права дитини, держави повинні «поважати та забезпечувати дотримання норм міжнародного гуманітарного права, які застосовуються до них під час збройних конфліктів і стосуються дитини». Захист дітей у збройних конфліктах уже більше двох десятиліть стоїть на порядку денному Ради Безпеки ООН, її спеціальної робочої групи з питань дітей і збройних конфліктів і Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів. Окрім ООН, цією темою займаються й інші міжнародні організації,⁵⁴⁸ і вона також охоплена зобов'язаннями ОБСЄ (Стамбул 1999 р., Брюссель 2006 р., Мадрид 2008 р.).

Перша місія встановила, що конфлікт в Україні мав глибокий вплив на життя та добробут дітей. Було визначено кілька основних способів прояву цього впливу. Друга місія з жалем констатує, що за період, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 року), ситуація насправді не змінилася на краще. Згідно з інформацією, представленою на засіданні Ради Безпеки ООН 12 травня 2022 року, в Україні через конфлікт страждають близько 7,5 мільйонів дітей.⁵⁴⁹

По-перше, серед безпосередніх жертв конфлікту залишаються діти. З нагоди Всесвітнього дня захисту дітей 1 червня 2022 року ЮНІСЕФ повідомила, що щодня в Україні в середньому гинуть більше двох дітей і більше чотирьох отримують поранення – переважно внаслідок нападів із застосуванням вибухової зброї в населених пунктах.⁵⁵⁰ Проте фактичні цифри вважаються набагато вищими. Генеральна прокуратура України повідомляє, що станом на 24 червня 2022 року загалом внаслідок бойових дій постраждали 948 дітей – 338 загиблих та 610 поранених.⁵⁵¹ Понад 130 дітей вважаються зниклими безвісти.⁵⁵² Ці цифри також можуть бути не остаточними, оскільки підрахунок ведеться в місцях активних бойових дій і на тимчасово окупованих чи звільнених територіях.

⁵⁴⁶ Ендрю Е. Крамер, «Він – дитина війни»: вагітні жінки народжують посеред хаосу в Україні, *The Independent*, 8 квітня 2022, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/ukraine-russia-war-childbirth-pregnancy-bomb-shelters-b2053794.html>

⁵⁴⁷ Швидкий аналіз гендерної проблематики України, *УВКБ ООН*, 4 травня 2022 р.

⁵⁴⁸ Див., наприклад, Керівні принципи ЄС щодо дітей та збройних конфліктів (прийняті у 2003 році, переглянуті у 2007 році).

⁵⁴⁹ UN Doc. SC/14889, Війна в Україні, яка презентує «Захист дітей, криза прав дитини», — заявив високопосадовець ООН у Раді Безпеки, прес-реліз ООН, 12 травня 2022 р.

⁵⁵⁰ Україна: щонайменше дві дитини гинуть на війні щодня, повідомляє ЮНІСЕФ, прес-реліз ООН, 1 червня 2022 р.

⁵⁵¹ За 4 місяці війни в Україні загинули 338 дітей, *Українські Новини*, 24.06.2022 <https://ukranews.com/en/news/864934-338-children-killed-in-4-months-of-war-in-ukraine>

⁵⁵² Мартін Белам, Саманта Лок, Львів вшановує пам'ять 243 дітей, загиблих у війні в Україні, меморіалом з шкільних автобусів, *The Guardian*, 2 червня 2022 р., <https://www.theguardian.com/world/2022/jun/02/lviv-commemorates-243-dead-children-in-ukraine-war-with-school-buses-memorial>

Лише в Бучі, за даними місцевої влади, загинула 31 дитина віком до 18 років, 19 отримали поранення. Як повідомив головний прокурор Бучанського району Руслан Кравченко, «всі діти були вбиті або поранені навмисно, оскільки російські військові навмисно стріляли по автомобілях евакуйованих, на яких були написи ДІТИ та білою тканиною, а також навмисно стріляли по будинках цивільних осіб». ⁵⁵³ Деякі діти були свідками страт дорослих, у тому числі їхніх батьків, родичів і друзів. ⁵⁵⁴ Дітей вбивали і в багатьох інших регіонах України. ⁵⁵⁵ Так, 31 травня 2022 року в Іванівці Харківської області внаслідок обстрілу російськими збройними силами селища загинув 12-річний хлопчик. ⁵⁵⁶ Крім того, є повідомлення про те, що російські збройні сили використовують дітей як живий щит. Незважаючи на близькість до поля бою, у Волновасі 11 квітня 2020 року російські військові нібито змусили учнів повернутися до своїх класів у місцевій школі. ⁵⁵⁷

По-друге, під час конфлікту діти зазнавали інших форм насильства та жорстокого поводження. Повідомлення про сексуальне насильство над дітьми, включаючи зґвалтування, були особливо поширеними, хоча масштаби цього насильства важко оцінити через делікатний характер насильства, добре відоме та зрозуміле небажання жертв повідомляти про це, та дезінформацію щодо цього питання, яка поширювалася в публічному просторі. Станом на 3 червня 2022 року, Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні отримала 124 заяви про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, 97 з них стосуються жінок і дівчат, 19 - чоловіків, 7 - хлопчиків та однієї особи невідомої статі. ⁵⁵⁸ Після витіснення російських збройних сил з районів на північ від Харкова, уповноважена з прав людини Денісова заявила, що в селі під Харковом російські військові зґвалтували однорічного хлопчик, який згодом помер. ⁵⁵⁹ Повідомляється про інших жертв, зокрема «двох 10-річних хлопчиків, трійню 9 років, 2-річну дівчинку, зґвалтовану двома російськими військовими, і 9-місячну дитину, зґвалтовану на очах у матері». ⁵⁶⁰

8 квітня 2022 року, український чиновник Олександр Вілкул заявив, що в одному із сіл поблизу Інгульця російські військові зґвалтували 16-річну дівчину та 78-річну жінку. ⁵⁶¹ Того ж дня в Twitter було опубліковано відео російського військового, на якому він спочатку заявив, що знімає «звір'яче відео» перед тим, як почав сексуально знущатися над однорічною дитиною. Військового нібито заарештували в Росії після того, як відео

⁵⁵³ Кара Анна, Це роздирає мою душу: Український хлопець і розстріл, *Frontline*, 12 травня 2022 <https://www.pbs.org/wgbh/frontline/Стаття/ukraine-war-child-deaths-bucha/>

⁵⁵⁴ Там само.

⁵⁵⁵ Див. Ірина Балачук, Росія вбила 261 дитину в Україні, 17 дітей знайшли мертвими в Маріуполі, *Українська правда*, 2 червня 2022 року <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/06/2/7350041/>

⁵⁵⁶ Там само.

⁵⁵⁷ Джеймс Вілсон, Росія викрадає українських дітей, Політичний звіт ЄС, квітень 2022 р., <https://www.eupoliticalreport.eu/russia-kidnaps-ukrainian-children/>

⁵⁵⁸ UN Doc. SC/14926, Сексуальне насильство — «найбільш прихований злочин», що вчиняється проти українців, повідомляє представник громадянського суспільства Раді Безпеки, прес-реліз ООН, 6 червня 2022 р.

⁵⁵⁹ Окупанти зґвалтували немовля на Харківщині на очах у матері – Денісова, *Mind*, 19.05.2022, <https://mind.ua/en/news/20241681-the-occupiers-raped-a-baby-in-the-kharkiv-region-in-front-of-the-mother-denisova>

⁵⁶⁰ Надо Барбі Лаца, Росіянина звинувачують у зґвалтуванні та вбивстві однорічної дитини. Говорить офіційний представник України, *Daily Best*, 20 травня 2022 р., <https://www.thedailybeast.com/russians-accused-of-raping-and-killing-a-one-year-old-child-says-ukraine-official>

⁵⁶¹ Ентоні Блер, Російський військовий заарештований після того, як «зняв, як він гвалтує дитину в Україні» на невимовно жакливому відео, *The Sun*, 10 квітня 2022 року <https://www.the-sun.com/news/5093174/russian-soldier-rapes-baby-ukraine-war-arrested/>

стало вірусним.⁵⁶² 27 травня 2022 року, Чернігівська обласна прокуратура встановила особи двох військовослужбовців російських збройних сил, які намагалися звалтувати 16-річну дівчину та катували її старшого брата за допомогою інших солдатів.⁵⁶³ Двом військовослужбовцям інкримінують порушення законів та звичаїв війни (ч. 1 ст. 438 КК України). Друга місія не була в змозі перевірити всі ці різні звіти. Проте, зібрані докази дозволяють зробити висновок, що під час конфлікту мало місце сексуальне насильство, в тому числі насильство щодо дітей, насамперед з боку військовослужбовців російських збройних сил. Місія хоче підкреслити, що всі ці інциденти, незалежно від того, відображають вони будь-який заздалегідь спланований план чи ні, мають бути належним чином розслідувані, а винні в них мають бути притягнуті до відповідальності.

По-третє, конфлікт змусив понад 12 мільйонів людей *залишити свої домівки* чи місця постійного проживання, і значна частина з них – діти. Такі діти стають дедалі вразливішими, особливо якщо подорожують без членів сім'ї. Діти, які переміщуються в межах України або за кордон, стикаються з численними ризиками, включаючи ризик торгівлі людьми та експлуатації, ризик використання дитячої праці, ризик примусового рекрутування та ризик гендерного насильства. Необхідно вжити відповідних заходів для захисту дітей від цих ризиків, наскільки це можливо.

8 квітня 2022 року, Уповноважена з прав людини Денісова звернулася до міжнародних організацій, таких як ЮНІСЕФ, заявивши, що понад 121 тисячу дітей було насильно вивезено до Росії. Вона звинуватила РФ у намірах віддати таких дітей на усиновлення російським родинам.⁵⁶⁴ Однак, на той час ЮНІСЕФ зазначила, що не має доказів на підтримку таких тверджень.⁵⁶⁵ 25 травня 2022 року, організація Missing Children Europe оприлюднила звіт про дітей, які ймовірно зникли безвісти в Україні протягом перших 60 днів війни, і закликала ЄС та країни-члени надати підтримку та захист усім дітям і сім'ям, яким загрожує зникнення безвісти внаслідок війни.⁵⁶⁶ 30 травня 2022 року, Президент Путін підписав указ, який спрощує порядок отримання російського громадянства дітьми-сиротами з України, в тому числі з територій так званих Донецької та Луганської народних республік.⁵⁶⁷ 15 червня 2022 року Верховний комісар ООН з прав людини Мішель Бачелет зазначила, що, хоча її відомство поки не може встановити точну кількість таких дітей, вони «*стурбовані ймовірними планами російської влади дозволити переміщення дітей з України до сімей у Російській Федерації*», які, як видається, не передбачають кроків для возз'єднання сім'ї або поваги до найкращих інтересів дитини».⁵⁶⁸

Під час візиту до Києва місія отримала інформацію про те, що дійсно були випадки, коли дітей-сиріт привозили до Російської Федерації, і місце їх перебування наразі невідоме. Однак, жодних подробиць не було надано. Проте є повідомлення, які підтверджують, що багато дітей зникли безвісти під час обстрілів і воєнних дій, особливо у великих містах,

⁵⁶² Там само.

⁵⁶³ Жорстоке поводження з цивільними та сексуальне насилля над неповнолітньою - двом військовим РФ повідомлено про підозру, Офіс Генерального прокурора, 27 травня 2022, https://t.me/pgo_gov_ua/4251

⁵⁶⁴ Росіяни вже примусово переселили 121 тис. українських дітей, *Рубрика*, 18 квітня 2022 р., <https://rubryka.com/en/2022/04/08/rosiyany-prymusovo-vyvezly-vzhe-121-000-ukrayinskyh-ditej/>

⁵⁶⁵ ЮНІСЕФ: Немає доказів викрадення Росією українських дітей, 12 квітня 2022 р., *Tele SUR*, <https://www.telesurenenglish.net/news/UNICEF-No-Evidence-on-Russias-Abduction-of-Ukrainian-Children-20220412-0009.html>

⁵⁶⁶ Війна проти України відповідальна за сплеск випадків зникнення дітей, *Missing Children in Europe*, 25 травня 2022 р., <https://missingchildreneurope.eu/press-release-imcd-2022/>

⁵⁶⁷ Путин подписал указ об упрощенном приеме в гражданство РФ детей-сирот из Донбасса и Украины, *Interfax*, 30 мая 2022, <https://www.interfax.ru/russia/843711>

⁵⁶⁸ Представник ООН Бачелет стурбована, що українських сирот «депортують» до Росії для усиновлення, прес-реліз ООН, 15 червня 2022 р.

а також багато дітей втратили своїх батьків і родичів і залишилися сиротами. Деякі з цих дітей були перевезені до так званих Донецької та Луганської народних республік, але місцева адміністрація не намагається знайти їхніх батьків чи живих родичів.⁵⁶⁹ Також є повідомлення про приблизно 2000 дітей з різних дитячих будинків і дитячих закладів, які нібито були перевезені до Росії, хоча вони мають живих родичів і перебували в закладах лише для лікування.⁵⁷⁰ Окрім дітей без супроводу, особливо вразливими є діти без документів, у тому числі новонароджені, які народилися під час воєнних дій і не отримали свідоцтва про народження. Якщо їх передадуть до Росії, у цих дітей майже немає шансів легалізуватися та виїхати з країни.

Місія нагадує, що згідно зі статтею 8 Конвенції про права дитини держави *«зобов'язуються поважати право дитини на збереження своєї ідентичності, включаючи національність, ім'я та сімейні стосунки, визнані законом, без незаконного втручання»*. Стосовно процедури усиновлення, яка має носити винятковий характер під час конфлікту, стаття 21 Конвенції про права дитини передбачає, що держави, які дозволяють усиновлення дітей, *«забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини були взяті до уваги в першу чергу»*. В рамках цього, вони повинні забезпечити, щоб усиновлення було дозволено компетентними органами та враховувало наявність у дитини батьків, родичів та законних опікунів (пункт а), а також те, що міждержавне усиновлення є лише *«альтернативним засобом піклування за дитиною, якщо дитина не може бути передана під опіку або в сім'ю усиновителів, або їй не може належним чином забезпечене піклування в країні походження»* (пункт б). Стаття 20, крім того, наголошує, що, при пошуку рішення для дитини, яка тимчасово або назавжди позбавлена своєї сім'ї, *«належна увага приділяється бажаності безперервності у вихованні дитини, а також етнічному, релігійному, культурному та мовному походженню дитини»* (пункт 3).

По-четверте, діти в Україні також страждають через порушення надання певних життєво важливих послуг, спричиненого у деяких частинах країни конфліктом, таких як постачання їжі, води та електроенергії, надання медичної допомоги чи освіти. У звіті ЗМІ, присвяченому ситуації у Львівській області, де проживає одна з найбільших груп ВПО, вказується на брак медикаментів і медичного персоналу, а також на труднощі, з якими стикаються діти-переміщені особи, щоб продовжити свою довоєнну освіту або отримати доступ до психосоціальної допомоги.⁵⁷¹

Особливо болючою є проблема права на освіту. За даними Міністерства освіти і науки України, станом на 2 червня 2022 року щонайменше 1888 шкіл були пошкоджені або зруйновані обстрілами та бомбардуваннями. Багато шкільних будівель, крім того, використовуються як укриття, центри збору гуманітарної допомоги або навіть військові бази. Деякі школи, які використовуються як притулки для сімей, також стали об'єктом військових нападів. Під час одного з найбільших інцидентів такого типу, 13 квітня 2022 року, школа № 21 у Чернігові, яка використовувалася як укриття та на якій було нанесено напис «діти» великими жирними літерами на вікнах, нібито була обстріляна, внаслідок чого загинуло дев'ять осіб, у тому числі хлопчик 13 років.⁵⁷² Під час подібного інциденту, 7 травня 2022 року, російські війська розбомбили школу в селі Білогорівка

⁵⁶⁹ Інтерв'ю українських активістів та юристів, в архіві авторів звіту.

⁵⁷⁰ Інтерв'ю українських активістів та юристів, в архіві авторів звіту.

⁵⁷¹ Ірвін Редленер, Українські діти відчайдушно потребують більше, ніж притулку і їжі, *NBC News*, 20 червня 2022 р., <https://www.nbcnews.com/think/opinion/ukraines-children-desperately-need-more-than-shelter-food-rcna34239>

⁵⁷² У можливих воєнних злочинах Росія знищила або пошкодила щонайменше 57 українських шкіл, *NY1*, 17 травня 2022 р., <https://www.ny1.com/nyc/all-boroughs/international/2022/05/17/in-possible-war-crimes--russia-has-destroyed-or-damaged-57-ukrainian-schools>

Луганської області, яка також використовувалася як укриття, в результаті чого, як повідомляється, постраждали близько 60 осіб.⁵⁷³

Перша місія вже зазначала, що після російської атаки навчання в усіх типах навчальних закладів у більшості регіонів України було призупинене, але з середини березня 2022 року воно було принаймні частково відновлене в більшості регіонів України. Понад 15 000 шкіл потім відновили заняття, в основному дистанційне навчання або гібридні варіанти *ad-personam*. Місія зазначає, що хоча Міністерство освіти і науки (МОН) намагається охопити дітей онлайн-навчанням від дитячого садка до 11-го класу, дистанційне навчання може використовуватись лише як екстрене, короткострокове рішення. Станом на травень 2022 року, за оцінками, 3,7 мільйона дітей в Україні та за кордоном користуються онлайн та дистанційним навчанням. Ще одним викликом є нестача вчителів у деяких областях. Станом на 31 травня 2022 року, близько 40 000 вчителів були звільнені. Найбільший відтік вчителів у Харківській (10675), Запорізькій (4342) та Київській (3918) областях.⁵⁷⁴

Крім того, діти, які проживають на територіях, які фактично контролюються Російською Федерацією, наприклад в Криму, піддаються масованій пропаганді та мілітаризації освіти. Наприклад, повідомлялося, що російські збройні сили скасували шкільні канікули в окупованому Маріуполі, щоб підготувати учнів до переходу на російську програму. Мета – прибрати українську програму і підготувати учнів до повернення до школи за російською програмою.⁵⁷⁵

3. ЛІТНІ ЛЮДИ

Літні люди зазвичай визначаються як особи старше 60 років або, альтернативно, люди, які досягли пенсійного віку, встановленого в конкретній країні. В Україні такі особи становлять близько чверті населення, а в деяких регіонах, наприклад у Донецькій та Луганській областях, їх частка сягає до 30% населення. Хоча в ООН чи Раді Європи досі не було прийнято жодного конкретного інструменту щодо прав людини літніх людей, літні люди захищені загальними документами з прав людини. Деякі з цих документів, крім того, містять спеціальні положення, що стосуються літніх людей, переважно стосовно права на пенсію за віком. Також зростає кількість документів «м'якого права» щодо літніх людей, які, крім того, слід використовувати як інструмент для тлумачення загальних стандартів.⁵⁷⁶

Перша місія встановила, що літні люди сильно постраждали від нинішнього конфлікту як його прямі жертви, тобто випадково чи навмисно вбиті чи поранені, так і непрямі жертви, тобто ті, хто зазнає негативних наслідків загального колапсу, що був спричинений конфліктом, наприклад, позбавлення доступу до їжі, чистої води, медичної допомоги чи опалення. Друга місія підтверджує, що літні люди також залишаються однією з особливо постраждалих уразливих груп у період, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 р.). 14 червня 2022 року, УВКПЛ спільно з Фондом

⁵⁷³ Джейсон Дірен, Джульєт Ліндерман, Олександр Сташевський, Виявлення воєнних злочинів: націлення в українські школи, Росія бомбить майбутнє, *AP News*, 25 травня 2022 р., <https://apnews.com/Стаття/russia-ukraine-war-crimes-schools-d1e52368aced8b3359f4436ca7180811>

⁵⁷⁴ Опитування оцінки потреб в освіті в Україні - Початковий звіт про основні висновки (6 травня – 10 червня 2022 р.), червень 2022 р. <https://www.humanitarianresponse.info/en/operations/ukraine/document/ukraine-education-needs-assessment-survey-initial-report-key-findings>

⁵⁷⁵ Україна каже, що Росія скасовує шкільні канікули в Маріуполі, *Moscow Times*, 26 травня 2022 р. <https://www.themoscowtimes.com/2022/05/26/ukraine-says-russia-canceling-school-holiday-in-mariupol-a77819>

⁵⁷⁶ UN Doc. A/RES/46/91, *Імплементация Міжнародного плану дій щодо старіння та пов'язаної з цим діяльності*, 16 грудня 1991 р.

народонаселення ООН (ЮНФПА), Європейським регіональним бюро ВООЗ та HelpAge International оприлюднили спільну заяву, в якій зазначили, що хоча «кожен, хто живе в Україні, відчув вплив цієї війни, /.../ у країні, де кожна четверта особа старше 60 років, вплив на літніх людей, включно з інвалідами, був драматичним. /.../ Сказати, що здоров'я, права та благополуччя літніх людей знаходяться під загрозою – це нічого не сказати».⁵⁷⁷

Як і раніше, літні люди стали **прямими жертвами** конфлікту. 12 квітня 2022 року Уповноважена з прав людини Денісова заявила, що «під час війни в Україні літні люди, які не можуть виїхати в безпечні регіони, змушені жити в окупації або в блокадних містах, де їх катують і вбивають російські окупанти»,⁵⁷⁸ однак не наводячи більш конкретних даних.

Є повідомлення про вбивство конкретних літніх людей, швидше за все випадково, російськими збройними силами. Так, 12 травня 2022 року у Старих Вирках Сумської області внаслідок обстрілу на подвір'ї власного будинку загинув 67-річний чоловік.⁵⁷⁹ 13 днів потому, 25 травня 2022 року, в Балаклії на Харківщині також загинув 64-річний чоловік під час обстрілу.⁵⁸⁰ Про втрати серед цивільного населення похилого віку повідомляє де-факто влада так званих Донецької та Луганської народних республік. Так, 16 червня 2022 року в Хрустальному Луганської області від ракетного обстрілу ЗСУ нібито загинула літня жінка.⁵⁸¹ Місія не мала змоги перевірити цю інформацію. Не всі жертви серед цивільного населення похилого віку є порушенням МКПЧ чи МГП, однак, як і для будь-яких інших жертв серед цивільного населення, вкрай важливо розслідувати кожен окремих інцидент, щоб перевірити, чи були дотримані принципи вибірковості, пропорційності та застосування запобіжних заходів.

Перша місія справді задокументувала випадки позасудового вбивства літніх людей російськими збройними силами. Один із таких випадків – убивство 62-річного Олександра Шелипова, який їхав на велосипеді неподалік від міста Суми, 21-річним російським військовим Вадимом Шиш(и)маріним, яке сталося на початку конфлікту, призвело до винесення першого вироку за воєнний злочин в українських судах.⁵⁸² Друга місія виявила обмежені докази позасудових вбивств літніх людей у період, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 року), хоча дуже ймовірно, що літні люди є серед цивільних осіб, убитих російськими збройними силами в районах під тимчасовим контролем Російської Федерації, включаючи північно-західні околиці Києва (Буча, Ірпінь, Бородянка) та Чернігівську область.

Значно більша кількість українців похилого віку стали опосередкованими жертвами поточного конфлікту. Як зазначають різні джерела, літні люди, як правило, залишаються, або тому, що вони не можуть покинути свої оселі, наприклад, через слабкий стан

⁵⁷⁷ Спільна заява про становище людей похилого віку в Україні, ВООЗ, 14 червня 2022 р., <https://www.who.int/europe/news/item/14-06-2022-joint-statement-on-the-situation-of-older-persons-in-ukraine>

⁵⁷⁸ Російські окупанти катують і вбивають людей похилого віку – Денісова, *УкрІнформ*, 12 квітня 2022 р., <https://www.ukrinform.net/rubric-ato/3455216-russian-invaders-torture-and-kill-elderly-people-denisova.html>

⁵⁷⁹ Ворожа артилерія обстріляла Сумщину: загинула пенсіонерка, *Українська правда*, 12.05.2022, <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/05/12/7345694/>

⁵⁸⁰ Харківська область: в захопленій Балаклії під час обстрілу загинув пенсіонер, ще семеро отримали поранення, *Українська правда*, 25.05.2022 <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/05/25/7348500/>

⁵⁸¹ Літня жінка загинула під час обстрілу українців у Красному Лучі, 17 червня 2022 року, <https://lug-info.com/en/news/elderly-woman-killed-in-ukrainian-attack-on-krasnyi-luch?preview=ed19ca24a257-c95b-00f4-756d-c32b6adf>

⁵⁸² Український суд засудив російського солдата до довічного ув'язнення за вбивство цивільних, *The Guardian*, 23 травня 2022 р. <https://www.theguardian.com/world/2022/may/23/ukrainian-court-sentences-russian-soldier-to-life-in-prison-for-killing-civilian-vadim-shishimarin>

здоров'я, відсутність соціальних зв'язків, обмежену цифрову грамотність або, ще частіше, тому, що вони не бажають цього робити. Проводилися спеціальні рятувальні операції, організовані державними органами влади і, дуже часто, сім'ями або неурядовими організаціями, щоб залучити літніх людей, які бажають переселитися в безпечне місце.⁵⁸³ Ті, хто залишився або кого залишили, незалежно від того, живуть вони самі чи в інтернатних установах, стикаються з особливими труднощами, особливо якщо їхні місця проживання розташовані поблизу районів активних бойових дій. На додаток до ризиків, пов'язаних із веденням військових дій, ці особи наражаються на проблеми, пов'язані з нестачею їжі, води, опалення чи ліків, а також з обмеженим доступом до медичних і соціальних послуг. Вимушене розлучення з рештою сім'ї та соціальна ізоляція, що триває тижнями, також завдають значних збитків фізичному та психічному стану літніх людей. Літні люди, які залишили місце свого постійного проживання та стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями, ризикують стати жертвами сексуального чи інших форм насильства.

З особливими проблемами стикаються також літні люди, які проживають на територіях, не підконтрольних українській владі. Ще до повномасштабного російського нападу на Україну, літні люди, які проживали на таких територіях (тоді це були АР Крим та Донецька та Луганська області), втратили нормальний доступ до послуг, які надає український уряд, як-от розподіл пенсій. Для отримання пенсії ці особи повинні були зареєструватися як внутрішньо переміщені особи та виїжджати на підконтрольні уряду території принаймні раз на 60 днів. Ще у 2019 році, Уповноважена з прав людини Денісова повідомляла, що через цю систему близько 30% літніх людей, які проживають на сході України (450 тис. осіб), не можуть отримати пенсії.⁵⁸⁴ Крім того, щонайменше 19 літніх людей загинули, в основному, внаслідок серцевих захворювань, коли намагалися перетнути контрольно-пропускний пункт на підконтрольних уряду територіях. Ситуація була особливо критичною на ранніх етапах кризи Covid-19, коли перетин контрольно-пропускних пунктів протягом розумного часу став практично неможливим.⁵⁸⁵

У серпні 2021 року в Україні повністю призупинили дію вимоги для літніх людей регулярно приїздити на контрольовані урядом території, оголосивши, що ця вимога буде замінена шляхом дистанційної перевірки особи. Згідно з інформацією, отриманою другою місією, ця нова система ще не повністю запроваджена, і жителі східних регіонів все ще змушені їздити на підконтрольні уряду території, щоб отримати свої пенсії.⁵⁸⁶ Здається, інша ситуація склалася на новоокупованих територіях, наприклад у Херсонській області, де пенсії все ще доставляються (через Укрпошту чи на картки), хоча місцеві жителі також стикаються з труднощами, особливо коли намагаються отримати пенсію готівкою.⁵⁸⁷ Так звані Донецька та Луганська народні республіки, а також окупаційні війська, присутні на новоокупованих територіях, також надають пенсії, але місцеві жителі дуже неохоче їх отримують.

⁵⁸³ Українці похилого віку борються з воєнними потрясіннями, *DW*, 12 квітня 2022 р., <https://www.dw.com/en/ukraines-elderly-struggle-with-war-upheaval/a-61440081>

⁵⁸⁴ Україна: маломобільні люди не можуть отримати пенсії, *Human Rights Watch*, 24 січня 2020 р.

⁵⁸⁵ Пощади немає нікому. Жорстоке поводження з людьми похилого віку під час збройного конфлікту, *Human Rights Watch*, 2022, стор. 35-37 https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2022/02/global_olderpeople0222_web.pdf

⁵⁸⁶ Дар'я Воронцова, Пенсійний фонд продовжує нарахування виплат пенсіонерам Донецької області, *Avdeevka.city*, 17 червня 2022, avdeevka.city/news/view/pensijnij-fond-prodovzhue-narahuvannya-viplat-pensioneram-donetskoi-oblasti

⁵⁸⁷ Нестача готівки та відсутність зв'язку: як на Херсонщині розв'язують проблему з виплатами пенсій, *Суспільне новини*, 3 червня 2022, <https://susplne.media/246406-nestaca-gotivki-ta-vidsutnist-zvazku-ak-na-hersonsini-rozvazuut-problemu-z-viplatami-pensij/>

У своїй нещодавній доповіді про літніх людей у збройному конфлікті Human Rights Watch зазначила, що «оскільки /український/ уряд не здійснює контролю над частинами східної України, він має повноваження змінити процес, за допомогою якого пенсіонери в регіонах, які він не контролює, можуть отримувати свої пенсії. Однак процес, який запровадив уряд, розглядає пенсіонерів у цих регіонах інакше, ніж інших пенсіонерів, і накладає на них надмірний тягар, який створює для них труднощі, а тому виходить за рамки дозволеного втручання».⁵⁸⁸ Друга місія нагадує, що згідно з МГП окупаційна влада в першу чергу відповідає за забезпечення основних потреб місцевих жителів окупованих територій.⁵⁸⁹ Це також передбачено МППЛ, оскільки держави зобов'язуються поважати та забезпечувати права людини всіх осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, включно з тими, хто проживає на територіях під ефективним контролем держави, який здійснюється безпосередньо або через недержавних представників. Тим не менше, територіальна держава зберігає залишкове зобов'язання, по-перше, домагатися повного відновлення своєї юрисдикції, а по-друге, захищати права людини своїх жителів, наскільки це можливо.⁵⁹⁰

4. Люди з інвалідністю

В Україні проживає близько 2 700 000 людей з інвалідністю, тобто «тих, хто має тривалі фізичні, психічні, інтелектуальні або сенсорні вади, які у взаємодії з різними бар'єрами можуть перешкоджати їх повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими».⁵⁹¹ Окрім загального захисту прав людини, вони користуються особливим захистом Конвенції ООН про права людей з інвалідністю (КПІ), яку ратифікували як Україна, так і Російська Федерація. У своїй статті 11 КПІ покладає на держави зобов'язання «вживати /.../ усіх необхідних заходів для забезпечення захисту та безпеки людей з інвалідністю в ситуаціях ризику, включаючи ситуації збройного конфлікту /.../». Це зобов'язання підтверджується та надалі деталізується Резолюцією Ради Безпеки ООН 2475 (2019) *Про захист осіб інвалідністю під час конфлікту*.⁵⁹² Резолюція, зокрема, вимагає від усіх держав захищати людей з інвалідністю, а також інших цивільних осіб, від насильства та жорстокого поводження, такого як вбивство, катування або згвалтування (пункт 1), дозволити та сприяти безпечному, своєчасному та безперешкодному гуманітарному доступу до таких осіб (пункт 3), надавати їм постійну, своєчасну, відповідну, інклюзивну та доступну допомогу (пункт 4) і вживати всіх необхідних заходів для усунення дискримінації та маргіналізації на основі інвалідності в ситуаціях збройного конфлікту (пункт 8).

14 квітня 2022 року, Комітет ООН з прав людей з інвалідністю, створений відповідно до КПІ, виступив із заявою щодо конфлікту в Україні. У цій заяві Комітет відзначив глибокий вплив конфлікту на людей з інвалідністю, та закликав Російську Федерацію не лише повністю дотримуватися зобов'язань, що випливають із КПІ, але також, у більш загальному плані, «негайно припинити воєнні дії та дотримуватись та поважати принципи міжнародного права прав людини та гуманітарного права».⁵⁹³ Заяву майже

⁵⁸⁸ Там само, р. 37.

⁵⁸⁹ Див. статті 55-62 Женевської конвенції IV.

⁵⁹⁰ ЄСПЛ, *Глашук та інші проти Молдови та Росії*, заява № 48787/99, 8 липня 2004 р., рішення (Велика палата), пункти 322-331.

⁵⁹¹ Стаття 1(1) Конвенції ООН про права людей з інвалідністю.

⁵⁹² UN Doc. S/RES/2475(2019), *Захист осіб з інвалідністю під час конфлікту*, 20 червня 2019 р.

⁵⁹³ Україна: 2,7 мільйона людей з інвалідністю під загрозою, попереджає комітет ООН, *Новини ООН*, 14 квітня 2022 р.

подібного змісту було опубліковано 51 державою та ЄС під час 15-ї Конференції держав-учасниць КПП.⁵⁹⁴

Перша місія повідомила, що люди з інвалідністю, як і літні люди, часто залишаються або вирішують залишитися в районах, де тривають активні бойові дії, тому що вони або не можуть покинути свої домівки, часто з причин, пов'язаних з їхньою інвалідністю, або не хотіли виходити з дому, або не змогли зрозуміти ситуацію, знову ж таки часто з причин, пов'язаних з їхньою інвалідністю. Інформація, отримана другою місією, підтверджує, що ця тенденція зберігалася протягом досліджуваного періоду (1 квітня – 25 червня 2022 року). Комітет ООН у своїй заяві підтвердив, що *«постійно надходять повідомлення про те, що багато людей з інвалідністю /.../ перебувають у пастці або покинуті у своїх будинках, інтернатних установах і дитячих будинках, не маючи доступу до життєво необхідних ліків, запасів кисню, їжі, води, санітарних зурчностей, підтримки для повсякденного життя та інших основних умов»*.⁵⁹⁵ Комітет також зазначив, що *«як повідомляється, серед внутрішньо переміщених осіб, або осіб, що перетнули кордони України, незначна кількість людей з інвалідністю, що свідчить про те, що багато з них не змогли втекти в безпечне місце»*.⁵⁹⁶

Значна частина людей з інвалідністю, таким чином, не змогли або не захотіли втекти в безпечне місце, залишаючись у місці свого постійного проживання. Багато з цих людей також не можуть або не хочуть шукати притулку під час настання надзвичайних ситуацій, таких як повітряні нальоти. Нездатність здебільшого пов'язана з фізичними обмеженнями та недоступністю багатьох місць, зокрема бункерів, станцій метро чи підземних укриттів, для осіб із такими обмеженнями. Небажання може впливати з переконання людей з інвалідністю, що їхнє життя знецінене, або з їх нездатності зрозуміти ситуацію.

У цьому контексті особливо тривожним видається становище осіб з інтелектуальними та психосоціальними вадами, які, хоч і становлять менше однієї десятої від загальної кількості осіб з інвалідністю в Україні, у переважній більшості перебувають в установах тривалого догляду по всій Україні. Як зазначає Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні у своїй інформаційній записці, присвяченій цій категорії осіб з інвалідністю, виданій 1 лютого 2022 року, значна частина таких осіб, до того ж, є недієздатними.⁵⁹⁷

Друга місія хоче підкреслити підвищену вразливість таких осіб і впливаючий з цього обов'язок держави, яка здійснює контроль за територією, де проживають ці особи, захищати їх, наскільки це можливо, від будь-яких актів насильства та забезпечити їм доступ до всіх основних товарів (їжа, вода, одяг, ліки, електроенергія тощо).

5. НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ

Конфлікт в Україні також торкнувся багатьох національних та етнічних меншин, які проживають на території України. Згідно зі статтею 11 Конституції України 1996 року *«Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України»*. Крім того, стаття

⁵⁹⁴ Спільна заява групи країн до 15-ї сесії Конференції держав-учасниць Конвенції про права осіб з інвалідністю при ООН щодо становища людей з інвалідністю в Україні внаслідок російської агресії, *Постійне представництво України при ООН*, 15 червня 2022 р., ukraineun.org/en/press-center/569-joint-statement-of-the-group-of-countries-to-the-15th-session-of-the-conference-of-states-parties-to-the-convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities/

⁵⁹⁵ Там само.

⁵⁹⁶ Там само.

⁵⁹⁷ Ситуація з правами людини щодо осіб з інтелектуальними та психосоціальними вадами в Україні, Інформаційна записка УВКПЛ, 1 лютого 2022 р.

10 передбачає, що, оскільки державною мовою України є українська, «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.» (п. 2). Права національних та етнічних меншин також визнаються в міжнародних документах, обов'язкових для України та, частково, Росії, особливо у статті 27 МПГПП, від якої Україна (але не Росія) відступила, та Рамковій конвенції про захист національних меншин, ратифікованій Україною (але не Росією). Захист цих прав також посідає важливе місце в зобов'язаннях ОБСЄ (Відень 1989 р., Копенгаген 1990 р., Женева 1991 р., Будапешт 1994 р., Стамбул 1999 р.).

Загальна чисельність населення України нині становить близько 43,7 млн осіб. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, основну групу меншин становили росіяни (17,3%), за ними йшло кілька інших, відносно невеликих груп (білоруси, молдавани, кримські татари, болгари – усі з менш ніж 1% населення, а також іще менші групи поляків, євреїв, угорців, вірмен, румунів, греків, ромів та представників інших національностей). Цей же перепис показав, що 14,8 % етнічних українців вважають російську мову своєю рідною. Проте з 2001 року статус української мови поступово зміцнювався як через законодавчі акти,⁵⁹⁸ так і через зростання кількості людей, які вважають українську рідною мовою (з 57% у 2001 році до близько 80% у 2022 році).⁵⁹⁹ Початок війни ще більше прискорив цей процес. Згідно з опитуванням групи Reyting, за перші 2,5 місяці конфлікту кількість тих, хто спілкується тільки російською, скоротилася приблизно на 10%. Більш того, третина таких російськомовних готова перейти на українську, як і дві третини тих, хто користується двома мовами одночасно.⁶⁰⁰ Таким чином складається враження, що примусова деукраїнізація,⁶⁰¹ яку Російська Федерація намагалася провести в Україні, фактично призвела до стихійної дерусифікації.⁶⁰²

Однак, **російська мова** залишається мовою найбільшої меншини в Україні. З цієї точки зору місія із занепокоєнням відзначає певні кроки щодо обмеження доступу до освіти російською мовою. Зокрема, 17 червня 2022 року виконавчий комітет міськради міста Миколаєва, де поширена російська мова, заборонив російську мову в середніх навчальних закладах Миколаєва як мову навчання, а також як (навіть факультативну) навчальну дисципліну.⁶⁰³ Крім того, 19 червня 2022 року Верховна Рада ухвалила два закони, які забороняють розміщення в українських ЗМІ та публічному просторі музики, створеної в Росії з 1991 року, та забороняють ввезення та розповсюдження книг та іншої видавничої продукції з Росії, тимчасово окупованих територій України, та Білорусі.⁶⁰⁴

⁵⁹⁸ Закон України № 2704 Про забезпечення функціонування української мови як державної, 25 квітня 2019. Див. також Венеційська комісія, Висновок No. 960/2019, Висновок щодо закону про забезпечення функціонування української мови як державної, CDL-AD(2019)032, 9 грудня 2019 року.

⁵⁹⁹ Максим Скрипченко, «Проблема» російської мови в Україні, *EU Observer*, 17 травня 2022 р., <https://euobserver.com/opinion/154963>

⁶⁰⁰ Там само.

⁶⁰¹ Див. Тимофей Сергейцев, Что Россия должна сделать с Украиной, *РИА Новости*, 03.04.2022, <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>

⁶⁰² Девід Л. Стерн, Роберт Клемко та Робін Діксон, Війна змушує багатьох в Україні відмовитися від російської мови та культури, *Washington Post*, 12 квітня 2022 р., <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/12/ukrainians-abandon-russian-language/> and David Gormezano, Quand les russophones d'Ukraine se détournent du russe, "la langue de l'ennemi", *France24*, 20. 5. 2022, <https://www.france24.com/fr/europe/20220530-quand-les-russophones-d-ukraine-se-detournent-du-russe-la-langue-de-l-ennemi>

⁶⁰³ У школах Миколаєва з 1 вересня заборонено використання російської мови, *Day.Kyiv*, 18 червня 2022, <https://day.kyiv.ua/uk/news/180622-u-shkolah-mykolayeva-z-1-veresnya-zaboroneno-vykorystannya-gosiyskoyi-movu>

⁶⁰⁴ Закон України № 2309 Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора, 19 червня 2022; та Закон України № 2310 Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки

Заборони не є абсолютними; наприклад, перша не має поширюватися на творчість тих російських співаків, які засудили російську агресію та внесені до спеціального списку СБУ та РНБО.⁶⁰⁵ Більше того, не дивно, що Україна прагне захистити свій інформаційний простір від поширення пропаганди різними каналами та засобами з боку Російської Федерації. Однак, важливо переконатися, що ці заборони не перешкоджають російській меншині, яка проживає в Україні, у доступі до культурної продукції російською мовою.

Перша місія у своєму звіті зазначила, що нинішній конфлікт негативно вплинув на певні **меншини**, які проживають поблизу районів активних бойових дій, такі як грецька меншина чи тюркомовні уруми, обидві зосереджені в місті Маріуполі та навколо нього. Вона також згадала про повідомлення про дискримінацію ромів. Ці повідомлення були підтверджені другою місією. Роми, які протягом тривалого часу вважалися найбільш вразливою меншиною в країні, продовжували стикатися з особливими труднощами після початку конфлікту. Іноді їм відмовляють в доступі до автобусів, які везуть людей у безпечне місце, або не допускають до притулків для внутрішньо переміщених осіб.⁶⁰⁶ Їм також важко покинути країну, оскільки близько 10-20% українських ромів не мають документів, які б підтверджували їхнє громадянство статус проживання (ймовірно, близько 30 000 українських ромів не мають жодного документа, що посвідчує особу).⁶⁰⁷

Перша місія також звернула увагу на порушення прав національних та етнічних меншин, а також трьох етнічних груп, оголошених корінними народами України відповідно до *Закону про корінні народи України 2021 року*⁶⁰⁸ кримські татари, караїми та кримчаки), вчинені у на територіях, які фактично контролюються Росією, тобто в Криму та частинах Донецької та Луганської областей. Ці порушення, на жаль, тривали в період, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 р.).

У своїй доповіді «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та в місті Севастополі, Україна», опублікованій 4 травня 2022 року, Генеральний секретар Ради Європи Марія Пейчинович Буріч зазначає, що «*постійні повідомлення про зловживання, які непропорційно впливають на Кримських татар, продовжують підкреслювати занепокоєння щодо їхньої навмисної дискримінації, водночас загострюючи почуття незахищеності та недовіри до окупаційної влади*».⁶⁰⁹ Далі у звіті Генерального секретаря наводиться детальний аналіз таких зловживань, включаючи переслідування кримськотатарських правозахисників і представників, затримання таких осіб і їхнє судове переслідування на сумнівних законних підставах, фактичну відмову в освіті татарською мовою та загальну мілітаризацію шкіл і школярів у Криму.⁶¹⁰ Ці та інші вкрай проблемні

національного музичного продукту та обмеження публічного використання музичного продукту держави-агресора, 19 червня 2022.

⁶⁰⁵ Див. також Олександра Кознова, Прийнято закони про заборону російської музики та видавничої продукції з росії та білорусі, *Liga Zakon*, 20 червня 2022, https://biz.ligazakon.net/news/211963_priynyato-zakoni-pro-zaboronu-rosysko-muziki-ta-vidavniccho-produkts-z-ros-ta-blorus

⁶⁰⁶ Дискримінація посилює муки війни в Україні, *NDVT*, 26 травня 2022 р., <https://www.ndtv.com/world-news/russia-ukraine-war-ukraines-roma-community-discrimination-adding-trauma-to-ukraines-roma-community-amid-war-3010643>

⁶⁰⁷ Війна Росії проти України: ситуація ромів, які втікають з України, Європейський парламент (з першого погляду), травень 2022 р. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729411/EPRS_ATA\(2022\)_729411_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/729411/EPRS_ATA(2022)_729411_EN.pdf)

⁶⁰⁸ *Закон України № 38 Про корінні народи України*, 1 липня 2021.

⁶⁰⁹ Рада Європи, SG/Inf(2022)15, Ситуація з дотриманням прав людини в АРК та м. Севастополі, Україна, 4 травня 2022, п 30.

⁶¹⁰ Там само.

заходи також задокументовані в матеріалах представництва Президента України в Автономній Республіці Крим.⁶¹¹

6. ЛГБТК ОСОБИ

У перші тижні конфлікту, ЛГБТК зіткнулися із певними особливими труднощами. Перша місія задокументувала напад невідомих на один із ЛГБТ-притулків у Києві 1 березня 2022 року⁶¹² та проблеми, з якими стикалися транс-особи, такі як транс-співачка Зі Фамелу, Зіанжа (Борис Круглов), намагаючись перетнути кордони, зокрема коли їхній новий гендер було відображено у документах, і, навіть більшою мірою, коли цього не було зроблено (або коли вони не мали жодних документів).⁶¹³ Друга місія не змогла з'ясувати, чи були ідентифіковані та притягнуті до відповідальності особи, відповідальні за напад на притулок. Вони нагадують, що українська влада зобов'язана це зробити, тим більше, що напад мав чітко виражені ознаки гомофобії.

Друга місія з жалем констатує, що з 1 квітня 2022 року сталися інші **випадки**, хоча й не надто численні, які мають такі ознаки. Київська ЛГБТК-організація Центр «Наш світ» повідомила про випадок затримання та жорстокого поводження з двома молодими геями невстановленими особами у військовій формі на блокпосту в Одесі, вочевидь, з мотивів сексуальної орієнтації цих двох осіб. Крім того, в Одесі власник квартири, яку вони орендували, знищив частину майна лесбійської пари, повідомляє та ж організація. Зрештою, самі члени та співробітники цієї організації зазнали двох поспіль нападів (образи та насильства) з боку територіальної оборони міста Києва.⁶¹⁴ Усі ці інциденти мають бути належним чином розслідувані, а винні в них – притягнуті до відповідальності.

Був також принаймні один випадок, коли гей зіткнувся з проблемами під час призову в українську армію. Відповідно до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, виданого Міністерством оборони України у 2008 році,⁶¹⁵ особи з діагнозом транссексуалізм або гендерна дисфорія визнаються повністю непридатними до військової служби, якщо вони «*важкі, схильні до повторної тривалої декомпенсації або патологічної реакції*» або непридатні до військової служби в мирний час і обмежено придатні у воєнний час за умови, що симптоми «*помірно виражені з нестійкою компенсацією або компенсовані*». Стан конкретних осіб оцінюють спеціалізовані військові комісії. В одного члена центру «Наш Світ» під час призову запідозрили транссексуалізм і направили на відповідну комісію, яка не підтвердила діагноз, хоча назвала гомосексуалізм «*сексуальним розладом*».⁶¹⁶

Як зазначала перша місія, транс-люди також стикаються з певними особливими **проблемами** під час поточного конфлікту. Одна з них полягає в тому, що транс-особи, в документах яких є позначки про чоловічу стать, незалежно від гендерної приналежності, не мають права покидати територію України через загальний призов чоловіків віком 18-

⁶¹¹ Дивіться Кримський півострів у неспокої від тотальної агресії Російської Федерації проти України, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, 16 березня 2022 р.

⁶¹² Майкл К. Лейверс, На чотирьох українських ЛГБТ-активістів напали в офісі в Києві, *Washington Blade*, 1 березня 2022 р <https://www.washingtonblade.com/2022/03/01/four-ukraine-lgbtq-activists-attacked-inside-kyiv-office/>

⁶¹³ Нельсон К. Дж. «Ментально я все ще в Україні»: Троє транс-українців про наслідки війни, *TheM*, 18 березня 2022 р., <https://www.them.us/story/trans-ukrainians-war-refugees>

⁶¹⁴ Андрій Кравчук, Ситуація української ЛГБТК-спільноти після ескалації російської агресії, *Центр «Наш світ»*, 12 травня 2022 р. С:\Users\user\Documents\LGBTQ-situation-Ukraine-2022-eng.pdf

⁶¹⁵ Наказ № 402 Міністерства оборони України *Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України*, 17 листопада 2008.

⁶¹⁶ Андрій Кравчук, Ситуація української ЛГБТК-спільноти після ескалації російської агресії, *Центр «Наш світ»*, 12 травня 2022 р., С:\Users\user\Documents\LGBTQ-situation-Ukraine-2022-eng.pdf

60 років. Інша, протилежна проблема, полягає в тому, що тих самих осіб зазвичай не допускають до збройних сил (на підставі згаданого вище Положення МО), навіть якщо вони цього хочуть. Обійти цю проблему можна кількома способами – або не розкривати свою трансгендерність, або піти до територіальної оборони, де обмеження щодо транссексуальності не діють. Ще одна проблема, з якою стикаються деякі трансгендерні особи, а саме ті, що перебувають у процесі зміни статі, — це відсутність необхідних ліків або їх фінансова недоступність.

Незважаючи на ці проблеми, статус ЛГБТК-спільноти також певною мірою покращився під час поточного конфлікту. Це можна пояснити патріотичною проукраїнською позицією, яку багато членів спільноти зайняли з початку конфлікту, наприклад, добровільно записавшись до лав збройних сил. Відверто гомофобна позиція політичного та релігійного керівництва Російської Федерації, та свідоме намагання України дистанціюватися від такої позиції, також відіграли свою позитивну роль. Результати опитування, проведеного центром «Наш Світ», показали, що кількість українців, які негативно ставляться до ЛГБТК, зменшилася з 60,4% у 2016 році до 38,2% у 2022 році, а частка тих, хто має позитивні почуття, зросла з 3,3%. % (2016) до 12,8% (2022).⁶¹⁷ Хоча ці результати не можна пояснити лише поточним конфліктом, і вони залишають бажати кращого, тенденція, яку вони показують, є однозначно позитивною.

Українська ЛГБТК спільнота відчуває занепокоєння та загрозу через гомофобне ставлення *російського* політичного та релігійного керівництва. Як зазначала перша місія, Патріарх Кирило, глава РПЦ, прямо назвав гей-паради одним із головних «гріхів», які змусили РФ розпочати «спеціальну військову операцію» в Україні.⁶¹⁸ Крім того, 6 червня 2022 року російська окупаційна влада міста Севастополя внесла до Державної Думи РФ проект змін до Кодексу про адміністративні правопорушення, які повинні ввести нове адміністративне правопорушення (п. 6.37 проекту) під назвою «Пропаганда нетрадиційних сексуальних відносин».⁶¹⁹

Нове положення розширить заборону так званої ЛГБТ-пропаганди з пропаганди серед дітей на пропаганду серед усіх осіб. Цей злочин каратиметься штрафом від 40 до 50 тисяч рублів для громадян, від 100 до 500 тисяч рублів для посадових осіб і від мільйона до п'яти мільйонів рублів для юридичних осіб. У разі ухвалення, цей законопроект ризикує ще більше погіршити становище ЛГБТ-спільноти в Російській Федерації, а також на територіях, що знаходяться під фактичним чи загальним контролем Російської Федерації, таких як Крим чи Донбас, де репресивне російське законодавство проти ЛГБТК осіб застосовується *де-юре* чи *де-факто*. Більше того, на відміну від тенденції, яка спостерігається в Україні, ставлення російського суспільства до ЛГБТК-осіб, згідно з опитуваннями Левада-центру,⁶²⁰ за останні роки стало ще більш негативним.⁶²¹ Хоча другій місії не було повідомлено про жодні випадки жорстокого поводження з українськими ЛГБТК особами з боку російських збройних сил, не слід недооцінювати ризик такого жорстокого поводження.

⁶¹⁷ Українці кардинально поліпшили ставлення до ЛГБТ, *Наш світ*, 31 травня 2022, <https://gay.org.ua/blog/2022/05/31/ukraintsi-kardynalno-polipshyly-stavlennia-do-lhbt/>

⁶¹⁸ Патріаршая проповідь в Неделю сыропустную после Литургии в Храме Христа Спасителя, *Московский Патриархат*, 6 марта 2022., <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html?fbclid=IwAR364NBVGQmorRmudkkzXIVaceABe6WQtuFJ-vq581WFDEJXc9QiGKgRdwQ>

⁶¹⁹ В России задумали штрафовать до 10 миллионов рублей за пропаганду ЛГБТ, *Lenta.ru*, 7 июня 2022, <https://lenta.ru/news/2022/06/07/lgbt/>

⁶²⁰ Отношение россиян к ЛГБТ людям, *Левада-Центр*, 15. 10. 2021, <https://www.levada.ru/2021/10/15/otnoshenie-rossiyan-k-lgbt-lyudyam/>

⁶²¹ Преследования ЛГБТИ+ в России: нарастающие репрессии 2021-2022, *Мемориал*, 18. 5. 2022, <https://adcmemorial.org/statyi/lgbti-persecution-2021-2022/>

7. ГРОМАДСЬКІ СПОСТЕРІГАЧІ (ПРАВЗАХИСНИКИ ТА ІНШІ АКТИВІСТИ)

Категорія спостерігачів охоплює різних осіб, основним завданням яких є моніторинг ситуації, встановлення та розкриття правди про спірні події, та привернення уваги до порушень, які вони можуть виявити. Під цю категорію підпадають правозахисники, тобто ті, хто самостійно чи разом з іншими діє з метою підтримки реалізації або захисту прав людини мирним шляхом. Правозахисники користуються особливим захистом за МППЛ, через свою підвищену вразливість. Право *«індивідуально та спільно з іншими заохочувати та боротися за захист і реалізацію прав людини та основних свобод на національному та міжнародному рівнях»* (стаття 1), а також спеціальні права, надані правозахисникам, закріплені в Декларації ООН про правозахисників.⁶²² Хоча визначення правозахисників є широким і охоплює багатьох різних осіб, можуть існувати інші активісти, які вважатимуться громадськими спостерігачами, наприклад журналісти, блогери або місцеві народні обранці. Важлива роль, яку відіграють спостерігачі, і необхідність їх посиленого захисту, неодноразово підтверджувалися державами-учасницями ОБСЄ (Гельсінкі 1975 р., Мадрид 1983 р., Відень 1989 р., Будапешт 1994 р.).

Перша місія задокументувала порушення прав людини, включно з репресіями та покараннями, спрямовані проти правозахисників та інших активістів, особливо тих, хто проживає на територіях, фактично контрольованих Російською Федерацією. Друга місія з жалем підтверджує, що такі порушення тривали в період, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 року). Крім того, вони поширювалися на інші території, які тимчасово або на протязі більш тривалого часу перебували під окупацією, наприклад, деякі частини Київської чи Херсонської областей. За словами правозахисниці та голови київського Центру громадянських свобод Олександри Матвійчук, *«росіяни свідомо вишукують правозахисників, журналістів, волонтерів, представників місцевих громад»*.⁶²³ Правозахисники та інші активісти стикаються з різними формами переслідувань, залякувань, свавільних затримань і кримінального переслідування на сумнівних підставах.

Один із конкретних прикладів, про який було повідомлено другій місії під час візиту в Україну, стосується чотирьох адвокатів-правозахисників, які представляють інтереси українських і кримськотатарських активістів у судах та надають їм правову допомогу, Еміне Авамилевої, Едема Семедляєва, Назіма Шейхмамбетова та Айдера Азаматова.⁶²⁴ 26 травня 2022 року, Едема Семедляєва затримали в Сімферополі співробітники Центру протидії екстремізму (Центр Е) і звинуватили в *«публічних діях, спрямованих на дискредитацію використання збройних сил Російської Федерації, що супроводжувалися закликами до проведення несанкціонованих публічних заходів»* (ст. 20.3.3 Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації), нібито за тег у пості Facebook проти повномасштабного вторгнення Росії в Україну, опублікованому невідомою особою. Визнаний винним у цьому злочині того ж дня Едем Семедляєв був засуджений до штрафу в розмірі 75 тисяч рублів (близько 1120 євро). Справа зараз розглядається в апеляції.

⁶²² UN Doc. A/RES/53/144, Декларація про право та відповідальність окремих осіб, груп та органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи, 8 березня 1999 р.

⁶²³ Документування воєнних злочинів, українська НУО Центр громадянських свобод шукає справедливості, NED, 31 травня 2022 р., <https://www.ned.org/documenting-war-crimes-ukrainian-ngo-center-for-civil-liberties-seeks-justice/>

⁶²⁴ Дивіться також Україна/Росія: Адміністративне переслідування чотирьох юристів-правозахисників в окупованому Криму, FIDH, 31 травня 2022 р. <https://www.fidh.org/en/issues/human-rights-defenders/ukraine-russia-administrative-harassment-of-four-human-rights-lawyers>

За підсумками цього процесу Назіма Шейхмамбетова, адвоката Едема Семедляєва, затримали та звинуватили в «*організації масового одночасного перебування громадян у громадському місці, що призвело до порушення громадського порядку*» (ст. 20.2.2 Кодексу про адміністративні правопорушення Російської Федерації), щодо публічної акції протесту, яка відбулася ще в жовтні 2021 року в Сімферополі. Через день, 27 травня 2022 року, його адвокатів Айдера Азаматова та Еміне Авамілеву затримали та звинуватили в тому ж злочині та на тих же підставах. 28 травня 2022 року всіх трьох визнали винними та засудили до 5-8 діб адміністративного арешту.⁶²⁵

8. ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ (ВПО)

Нинішній конфлікт в Україні спричинив найбільше переміщення людей у Європі з часів Другої світової війни. За даними, зібраними Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на 21 червня 2022 року в Європі було зафіксовано понад 5,2 мільйона українців, з них 3,5 мільйона подали документи на тимчасове проживання в іншій країні (переважно Російська Федерація, Польща, Республіка Молдова, Румунія, Словаччина та Угорщина).⁶²⁶ Крім того, станом на 22 травня 2022 року понад 7,1 мільйона українців, тобто майже п'ята частина населення, були внутрішньо переміщеними особами всередині країни, згідно з даними, наданими в свою чергу Міжнародною організацією з міграції (МОМ).⁶²⁷ Більшість ВПО – жінки (63%), також є високий відсоток дітей і, меншою мірою, літніх людей та людей з інвалідністю (хоча особи з останніх двох груп часто залишаються на місці).

За визначенням, ВПО – це «*особи або групи осіб, які були змушені або були примушені втекти або покинути свої домівки чи місця постійного проживання, зокрема внаслідок або для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, ситуацій загального насильства, порушень прав людини або природних чи антропогенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон*».⁶²⁸ ВПО не мають, на відміну від біженців, будь-якого спеціального статусу згідно з МППЛ. Проте, зростає визнання того, що такі особи є вразливими та потребують особливого захисту. Відповідні стандарти такого захисту закріплені в необов'язкових *Керівних принципах ООН щодо внутрішнього переміщення*.⁶²⁹

Перша місія нагадала деякі з цих стандартів, які особливо актуальні для поточного конфлікту в Україні. Одним із них є заборона свавільного переміщення (принцип б). Під час збройного конфлікту свавільне переміщення – це будь-яке переміщення, яке не вимагається з міркувань безпеки відповідних цивільних осіб або з імперативних військових причин. Повідомлення про випадки примусової депортації цивільного населення України на території, які фактично контролюються Російською Федерацією, або навіть на територію Росії, викликають сумніви в дотриманні цього стандарту. Крім того, якщо переміщення має місце, воно «*не повинно здійснюватися у спосіб, який порушує право на життя, гідність, свободу та безпеку постраждалих*» (Принцип 8). Тим не менше, друга місія виявила докази недотримання гуманітарних коридорів і обстрілу цивільних осіб і транспортних засобів, які використовували ці коридори.⁶³⁰

⁶²⁵ Окрім двох уже згаданих правопорушень, правопорушення «*пропаганда або публічне демонстрування нацистської символіки*» (ст. 20.3.1 КоАП РФ) також використовується як законна підстава для притягнення правозахисників до відповідальності.

⁶²⁶ Оновлення ситуації в Україні №18, УВКБ ООН, 24 червня 2022 р.

⁶²⁷ Регіональний звіт про ситуацію в Україні №21, МОМ, 10 червня 2022 р.

⁶²⁸ UN Doc. E/CN.4/1998/53/Add.2, *Керівні принципи внутрішнього переміщення*, 11 лютого 1998 р., п. 2.

⁶²⁹ Там само.

⁶³⁰ Деніел Боффі, Лоренцо Тондо, Росія звинувачується в обстрілі мариупольського гуманітарного коридору, *The Guardian*, 26 квітня 2022 р. <https://www.theguardian.com/world/2022/apr/26/russia-accused-of-shelling-mariupol-humanitarian-corridor>

Крім того, ВПО повинні користуватися захистом своїх прав людини протягом усього періоду переміщення (Принципи 10-27) і без будь-якої дискримінації (Принцип 4). Проте, як і під час першої місії, друга місія виявила інформацію про потенційно дискримінаційне ставлення до певних категорій ВПО, особливо ромів,⁶³¹ іноземців, літніх людей⁶³² та людей з інвалідністю.⁶³³

До нападу Росії, Україна була домом для сотень тисяч іноземних громадян, у тому числі близько 76 000 іноземних студентів. Деякі з цих іноземців, особливо студенти з Африки та Азії, нібито зіткнулися з серйозними труднощами, а деякі з них навіть зазнали актів насильства, намагаючись залишити Україну. Їх, за свідченнями, били палицями, виштовхували з автобусів і потягів і виганяли з укриттів.⁶³⁴ Під час одного з таких інцидентів студент із Гани був змушений залишити притулок під Сумами після того, як українець поскаржився керівництву табору, що йому неприємно спати поруч із темношкірою людиною.⁶³⁵ Друга місія нагадує, що принцип недискримінації належить до найважливіших прав людини і що, окрім позитивних заходів на користь особливо вразливих ВПО, таких як маленькі діти чи вагітні жінки, жодне дискримінаційне ставлення не може застосовуватися до ВПО.

Умови під час переміщення та у тимчасових притулках часто залишають бажати кращого. Як зазначило УВКПЛ, багато ВПО *«стикаються з нестачею їжі, води, предметів першої необхідності та електроенергії, а також не мають доступу до медичних послуг і ліків»*.⁶³⁶ Сім'ї розлучаються, у деяких тимчасових притулках приватність обмежена або зовсім відсутня. Діти можуть мати труднощі з отриманням освіти. Також повідомлялося про випадки насильства за гендерною ознакою, в основному, щодо жінок і дівчат, що подорожують, і існує підвищений ризик торгівлі людьми, експлуатації та примусової проституції. Багато ВПО також травмовані цим досвідом і потребують психосоціальної підтримки, яка, однак, не завжди доступна. Проте, всі ці різні потреби ВПО слід враховувати та забезпечувати, наскільки це можливо.

ВПО мають право *«добровільно, в безпеці та з гідністю повернутися до своїх домівок або місць постійного проживання, або добровільно переселитися в іншу частину країни»* (Принцип 28(1)). Оскільки конфлікт стає все більш локалізованим у східній та південній частинах країни, багато ВПО, а також, фактично, багато біженців, дійсно прагнуть повернутися до своїх домівок або переселитися деінде в Україні. Навряд чи реалістично уявити, що українська влада зможе допомогти всім цим особам або повернути своє особисте майно або нерухомість, або отримати компенсацію за це (як передбачено в Принципі 29(2)). Проте вони повинні зробити все можливе, щоб сприяти поверненню чи переселенню.

⁶³¹ Дискримінація посилює муки війни в Україні, *NDVT*, 26 травня 2022 р., <https://www.ndtv.com/world-news/russia-ukraine-war-ukraines-roma-community-discrimination-adding-trauma-to-ukraines-roma-community-amid-war-3010643>

⁶³² Ангеліна Карякіна, Люба Касова, «Одна в облозі: як в Україні залишають літніх жінок», *The Guardian*, 16 травня 2022 р. <https://www.theguardian.com/global-development/2022/may/16/alone-under-siege-how-older-women-are-being-left-behind-in-ukraine>

⁶³³ Україна: 2,7 мільйона людей з інвалідністю під загрозою, попереджає комітет ООН, *Новини ООН*, 14 квітня 2022 р.

⁶³⁴ Еммануель Ачірі, Хрішаб Санділя, Що далі для біженців війни з Африки та Азії?, *IPS*, 8 квітня 2022 р., <https://www.ips-journal.eu/topics/democracy-and-society/whats-next-for-african-and-asian-student-refugees-fleeing-the-war-in-ukraine-5870/>

⁶³⁵ Війна в Україні: африканські студенти стикаються з російськими ракетами та расизмом, *DW, sine data*, <https://www.dw.com/en/ukraine-war-african-students-face-russian-missiles-and-racism/a-61356066>

⁶³⁶ Україна: Мільйони переміщених осіб отримали травми та терміново потребують допомоги, кажуть експерти, *УВКПЛ*, 5 травня 2022 р.

Перша місія звернула увагу на певні недоліки законодавчої бази щодо ВПО в Україні, зокрема Закону «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» 2014 року, прийнятого 20 жовтня 2014 року.⁶³⁷ Під час візиту до Києва другої місії було повідомлено, що нещодавно до Верховної Ради були подані зміни до цього закону.⁶³⁸ Місія не мала змоги детально ознайомитися із цим законопроектом. Водночас, наскільки вона розуміє, основною метою проекту є забезпечення єдиного підходу до реалізації прав ВПО на всій території України, включно з тимчасово окупованими територіями.⁶³⁹ Хоча це, безумовно, похвальна ініціатива, друга місія нагадує, що, як чітко показало дослідження ООН, опубліковане в червні 2021 року, закон також має низку деяких інших недоліків.⁶⁴⁰ Найбільш серйозні з них стосуються вимог щодо реєстрації та оманливого заохочення, яке пільги, пов'язані з реєстрацією, можуть створити для ВПО та деяких інших осіб (роботодавців), щоб не прагнути припинення статусу ВПО.

Подібно до першої місії, друга місія виявила обмежену інформацію про ситуацію та поводження з українськими ВПО, які були переселені на фактично контрольовані Російською Федерацією території. Проте вона хоче висловити свою серйозну занепокоєність у зв'язку із заявами про практику примусу принаймні деяких ВПО проходити через так звані фільтраційні центри, здебільшого розташовані на територіях так званих Донецької та Луганської Народних Республік, а також стосовно недобровільного переселення деяких із цих ВПО за межі території України (додаткову інформацію див. у Розділі V.A.3).

С. ВИСНОВКИ

Перша місія у своїй доповіді дійшла висновку, що права людини, включно з найбільш фундаментальними, від яких неможливо відступити (право на життя, заборона катувань та іншого нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження та покарання), були суттєвою мірою порушені протягом перших п'яти тижнів конфлікту. Друга місія дійшла аналогічного висновку щодо періоду, який розглядається в цьому звіті (1 квітня – 25 червня 2022 року). Є багато доказів, які підтверджують, що конфлікт серйозно вплинув на реалізацію громадянських і політичних прав, таких як право на життя, заборона катувань і нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, право на свободу та безпеку, право на справедливий суд, право на свободу вираження поглядів та багато інших громадянських і політичних прав. Деякі з найбільш серйозних порушень включають цілеспрямоване вбивство цивільних осіб, у тому числі журналістів, правозахисників або місцевих мерів; незаконні затримання, викрадення та насильницькі зникнення тих самих категорій осіб; масштабні депортації мирного українського населення до Росії; різні форми жорстокого поводження, включаючи катування, що застосовувалися до затриманих цивільних осіб і військовополонених; недотримання гарантій справедливого судового розгляду, і застосування смертної кари. Знову ж таки, переважну більшість порушень було скоєно на територіях, які фактично контролюються

⁶³⁷ Закон України № 1706-VII Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 20 жовтня 2014.

⁶³⁸ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" щодо приведення окремих його положень у відповідність до Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України", 09.06.2022

⁶³⁹ Комітет з питань прав людини рекомендує Верховній Раді прийняти за основу та в цілому законопроект про внесення змін до Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" щодо приведення окремих його положень у відповідність до Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України", *Верховна Рада України*, 16 червня 2022.

⁶⁴⁰ ООН, Інклюзія внутрішньо переміщених осіб, інформаційна записка, червень 2021 р.

Російською Федерацією, включаючи території двох так званих Народних Республік, і в основному відповідальною за них вважається Російська Федерація.

Друга місія виявила два тривожні явища, які не були включені до першого звіту, або яким не було приділено достатньої уваги в ньому. Одним з них є створення та використання збройними силами РФ так званих фільтраційних центрів, таких як центр «Безіменне» в Донецькій області. Ці центри використовуються для фільтрації на незрозумілих підставах осіб, які прагнуть залишити обложені міста чи інші небезпечні райони. Фільтрація, за свідченнями очевидців, передбачає жорсткий допит і принизливий особистий обшук. Тих, хто проходить через фільтрацію, часто переправляють за їх згодою чи без неї на територію Росії. Тих, хто її не проходить, як правило, перевозять на територію двох так званих народних республік, і про їхнє подальше місцезнаходження здебільшого невідомо. Другим тривожним явищем, пов'язаним з першим, є тенденція Російської Федерації обходити свої міжнародні зобов'язання, передаючи утримуваних осіб до так званих Донецької та Луганської народних республік і дозволяючи цим двом *де-факто* утворенням брати участь у проблемних практиках, в тому числі застосуванні смертної кари в результаті проведення судових процесів, які не відповідають основним стандартам справедливого судового розгляду.

Крім того, друга місія погоджується з висновком попередньої про те, що поточний конфлікт в Україні також мав дуже негативний вплив на реалізацію економічних, соціальних і культурних прав, таких як право на освіту, право на здоров'я, право на соціальне забезпечення, право на їжу та воду та право на здорове довкілля. Цей вплив не обмежується випадками, коли ці права були безпосередньо порушені однією зі сторін конфлікту. Це також стало наслідком загального стану руйнування та порушення надання життєво важливих послуг (освіта, охорона здоров'я, виробництво продуктів харчування тощо), що дуже ускладнило повну реалізацію громадянами України своїх прав, та повагу, захист та реалізацію цих прав Україною. Крім того, друга місія хотіла б повторно зазначити, що, як стверджувалося першою місією, конфлікт в Україні вплинув на всіх жителів України, але особливо негативно вплинув на осіб, які належать до вразливих груп, таких як жінки, діти, літні люди, або люди з інвалідністю.

Усі порушення МППЛ тягнуть за собою відповідальність держави-учасника конфлікту. Крім того, найбільш серйозні з них призводять до індивідуальної кримінальної відповідальності за злочини проти людяності. Друга місія поділяє сумніви, висловлені першою місією щодо того, чи російський напад на Україну сам по собі може кваліфікуватися як «широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення», що створює контекст для злочинів проти людяності. Тим не менш, вона повністю підтверджує висновок про те, що деякі моделі насильницьких дій, які порушують МППЛ, які були неодноразово задокументовані під час конфлікту, такі як цілеспрямовані вбивства, насильницькі зникнення або викрадення цивільних осіб, відповідають цій кваліфікації, та що будь-який окремий насильницький акт такого типу, вчинений у рамках такого нападу та з усвідомленням цього, являє собою злочин проти людяності. Друга місія також зазначає, що такі моделі стали більш очевидними в період, який розглядається в цьому звіті.

VI. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ, ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

A. МЕХАНІЗМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ

Ймовірні порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також звинувачення у воєнних злочинах і злочинах проти людяності в поточному конфлікті в Україні мають бути належним чином розслідувані. Зобов'язання робити це випливає з таких договорів, як Женевські конвенції 1949 року та Додатковий протокол I 1977 року, відповідних договорів МППЛ, а також із звичаєвих норм. Розслідування з метою кримінального переслідування здійснюється прокуратурою, судами та правоохоронними органами на національному або міжнародному рівнях і буде розглянуто в наступних двох підрозділах. Тим не менше, у багатьох недавніх конфліктах таке кримінальне розслідування часто доповнювалося роботою механізмів встановлення фактів або розслідування, які не мають на меті зібрати докладні докази щодо окремих злочинів і встановити винних осіб, а скоріше зосереджуються на встановленні фактів з метою сприяння мирному вирішенню міжнародних спорів.⁶⁴¹ Таким чином, основним завданням механізмів встановлення фактів або розслідування є перевірка достовірності тверджень про те, що мали місце певні інциденти. В рамках цих механізмів також може здійснюватися первинна юридична оцінка інцидентів, для з'ясування того, чи існують розумні підстави вважати, що ці інциденти можуть являти собою порушення міжнародних стандартів, таких як МГП та МППЛ.

У контексті конфлікту в Україні було використано декілька механізмів встановлення фактів або розслідування. Одним із них є Московський механізм ОБСЄ, в рамках якого підготовлено цей звіт. Як зазначалося у розділі II вище, Московський механізм, створений у 1991 році та активований десять разів з того часу, дає змогу державам-учасницям ОБСЄ запросити місію у складі до трьох експертів для підготовки, бажано протягом трьох тижнів, звіту щодо конкретного питання чи проблеми, яка стосується людського виміру, збирати інформацію про таке питання чи проблему з будь-яких доступних джерел і, якщо можливо, використовувати свої можливості та посередництво для сприяння діалогу та співпраці між державами-учасницями ОБСЄ. Як уже зазначалося в Розділі II, перша місія була створена 15 березня та підготувала свій звіт 5 квітня 2022 року (доповідь була представлена Постійній раді ОБСЄ 12 квітня 2022 року та оприлюднена через день).⁶⁴² Вона мала завдання встановити факти порушення міжнародного гуманітарного права та права прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в Україні з 24 лютого 2022 року. Поточна місія, наділена практично ідентичним мандатом, була створена 7 червня 2022 року, та подала свій звіт 28 червня 2022 року.

Паралельно з місією експертів ОБСЄ, 4 березня 2022 року Рада ООН з прав людини (РПЛ) створила подібну місію в рамках ООН. Ця Незалежна міжнародна слідча комісія по Україні (НМСКУ) має забезпечити притягнення до відповідальності за порушення прав людини та порушення МГП, пов'язані з агресією Росії проти України, та покласти край безкарності.⁶⁴³ Її широкі повноваження включають розслідування всіх виявлених

⁶⁴¹ Див. Агнешка Ячек Неале, Виявлення фактів про порушення прав людини під час збройних конфліктів і порушення законів війни, Матеріали щорічної зустрічі (ASIL), Том. 105, 2011, с. 85-89.

⁶⁴² Вольфганг Бенедек, Вероніка Білкова, Марко Сассолі, Звіт про порушення МГП та МППЛ, воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені в Україні з 24 лютого 2022 р., ОБСЄ, Відень, 13 квітня 2022 р., с. 54..

⁶⁴³ UN Doc. A/HRC/RES/49/1, *Ситуація з правами людини в Україні внаслідок російської агресії*, 7 березня 2022 р.

зловживань і порушень прав людини та МГП, а також пов'язаних з ними злочинів у контексті агресії проти України з боку Російської Федерації; встановлення, де це можливо, фізичних та юридичних осіб, відповідальних за такі зловживання та порушення; а також надання рекомендацій, зокрема щодо заходів притягнення до відповідальності, включаючи питання індивідуальної кримінальної відповідальності та доступу жертв до правосуддя. Таким чином, мандат НМСКУ є ширшим, аніж мандат двох місій експертів ОБСЄ, який фактично обмежувався першим із трьох завдань. НМСКУ складається з трьох експертів: пана Еріка М'юсе (Норвегія), пані Ясмінки Джумхур (Боснія і Герцеговина) та пана Пабло де Грейфа (Колумбія). Вона була створена на початковий термін у один рік і повинна надати усно оновлену інформацію про свою роботу Комітету з прав людини у вересні-жовтні 2022 року, та подати вичерпний письмовий звіт у лютому-квітні 2023 року.

12 травня 2022 року, Рада ООН з прав людини звернулася до НМСКУ з проханням дослідити події, що сталися на території Київської, Чернігівської, Харківської та Сумської областей наприкінці лютого та в березні 2022 року, коли ці регіони опинилися під тимчасовою окупацією Російської Федерації.⁶⁴⁴ Висновки щодо цих подій мають бути представлені під час усного брифінгу, та включені до звіту. 7-16 червня 2022, року члени НМСКУ відвідали Україну, щоб зустрітися з різними співрозмовниками, включаючи жертв та свідків ймовірних порушень МГП та МППЛ. Під час перебування в Україні вони відвідали Київ, Львів, Ірпінь, Бучу, Харків, Суми, Тростянець та Охтирку.⁶⁴⁵ Результати цього візиту чи будь-які інші висновки, яких могла дійти НМСКУ, не були оприлюднені до 25 червня 2022 року, тому друга місія не могла покладатися на них у своєму звіті.

Друга місія нагадує, що на додаток до механізмів, створених у міжнародних організаціях, деякі договори, які застосовуються під час конфлікту в Україні, також створюють спеціальні органи зі встановлення фактів. Йдеться про Міжнародну гуманітарну комісію з встановлення фактів (**МГКВФ**), засновану за статтею 90 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій.⁶⁴⁶ МГКВФ є постійним міжнародним органом, до складу якого входять 15 експертів, які можуть розслідувати заяви про грубі та серйозні порушення МГП, скоєні під час міжнародних збройних конфліктів. Вона може зробити це щодо держав, які визнали її юрисдикцію шляхом прийняття загальної декларації, або *ad hoc*. Наразі понад 70 держав, у тому числі й Україна, прийняли загальну декларацію. Російська Федерація також зробила це, але вона відкликала свою заяву 23 жовтня 2019 року. Тим не менше, прийняття МГКВФ *ad hoc* все ще залишається варіантом, і друга місія переконана, що розслідування, проведене МГКВФ, корисно доповнить роботу інших, згаданих вище механізми встановлення фактів.

Як зазначила перша місія, на додаток до механізмів встановлення фактів або розслідування, які вже існують і використовуються або можуть бути використані щодо конфлікту в Україні, існує також ініціатива, спрямована на створення постійного незалежного механізму розслідування (НМР), запропонованого деякими державами, такими як Нідерланди, і деякими НУО, такими як Міжнародна комісія правників.⁶⁴⁷ За прикладом Міжнародного, неупередженого та незалежного механізму для Сирії

⁶⁴⁴ UN Doc. A/HRC/RES/S-34/1, *Погіршення ситуації з правами людини в Україні внаслідок російської агресії*, 16 травня 2022 р.

⁶⁴⁵ Незалежна міжнародна слідча комісія ООН щодо України - прес-конференція, *ЗМІ ООН*, 15 червня 2022 р. <https://media.un.org/en/asset/k11/k1196tebe9>

⁶⁴⁶ Для отримання додаткової інформації відвідайте веб-сайт МГКВФ <https://www.ihffc.org/index.asp?Language=EN&page=home>

⁶⁴⁷ МС, Представлення звіту: Майбутнє механізмів підзвітності – двадцять рекомендацій, 15 листопада 2021 р., <https://www.icj.org/report-launch-the-future-of-accountability-mechanisms-twenty-recommendations/>.

(МННМ) та Незалежного слідчого механізму для М'янми (НСММ), НМР буде доручено збирати докази, які будуть використовуватися здебільшого у міжнародних або національних кримінальних провадженнях. На момент подання цього звіту перспективи цієї ініціативи залишалися незрозумілими.⁶⁴⁸

Друга місія хоче додати, що завдання зі встановлення фактів щодо конфлікту в Україні, хоча й без будь-якого офіційного мандату, від початку конфлікту виконувалися різними українськими та іноземними неурядовими організаціями. Ці організації частково використовували інформацію з відкритих джерел, але багато з них також збирали докази за допомогою супутникових знімків і відвідувань місць або свідків, а також опитували жертв і свідків. До таких організацій належать, зокрема, Платформа з розслідування воєнних злочинів в Україні – коаліція «5 ранку» (об'єднує 16 українських громадських організацій), Платформа «Трибунал Путіна», Bellingcat, Amnesty International, Human Rights Watch та багато інших організацій. Друга місія відзначає ці організації за їхню роботу та за те, що вони поділилися з місією деякими своїми висновками, і наголошує на важливості конструктивної співпраці між різними організаціями, які займаються подібною діяльністю.

В. МЕХАНІЗМ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Як зазначено в розділі III.C.1-2, будь-які порушення міжнародного права, включаючи МГП та МППЛ, де-юре чи де-факто органами державної влади, а також приватними особами, за чий дії відповідає держава, ведуть до настання міжнародної відповідальності цієї держави.⁶⁴⁹ Більше того, певні кваліфіковані порушення МГП, а також певні насильницькі дії, вчинені в рамках широкомасштабного чи систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу, ведуть до настання особистої кримінальної відповідальності.

1. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ

Відповідальність Російської Федерації за ймовірні порушення МГП і МППЛ та/або за інші ймовірні порушення, вчинені під час конфлікту в Україні, на даний момент є об'єктом принаймні двох міждержавних судових проваджень. Одне відбувається в Міжнародному суді ООН (МС), інше - в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ).

Міжнародний суд, головний судовий орган Організації Об'єднаних Націй,⁶⁵⁰ має компетенцію розглядати та вирішувати будь-які правові спори, передані йому державами. 26 лютого 2022 року, Україна подала скаргу на Російську Федерацію за Конвенцією 1948 року про попередження злочину геноциду та покарання за нього.⁶⁵¹ Заява стосується висунутих Російською Федерацією звинувачень на адресу України у вчиненні останньою актів геноциду на території Донецької та Луганської областей України та використання цих звинувачень для правового обґрунтування розпочатої 24 лютого 2022 «спеціальної воєнної операції» проти України. Україна просить Міжнародний суд визнати звинувачення неправдивими і такими, що не можуть використовуватися як юридичне виправдання для застосування Росією сили проти України. На момент подання цього другого звіту, Міжнародний суд все розглядає це питання. Проте 16 березня 2022 року, задовольняючи запит України про застосування

⁶⁴⁸ Див. також Кінгслі Еббот, Саман Зія-Заріфі, чи настав час створити постійний незалежний механізм розслідування (СИМ)? Частина I та II, *Opinio Juris*, 10 та 11 квітня 2022 р.

⁶⁴⁹ *Проекти статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння в документі ООН. A/56/10, Доповідь Комісії міжнародного права про роботу її п'ятдесять третьої сесії, Офіційні звіти Генеральної Асамблеї, п'ятдесят шоста сесія, Доповнення № 10, листопад 2001 р., с. 43-59.*

⁶⁵⁰ Стаття 92 Статуту ООН..

⁶⁵¹ МС, *Твердження про геноцид відповідно до Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації), заява, 26 лютого 2022 р..*

забезпечувальних заходів, він наказав Російській Федерації «негайно призупинити воєнні дії, які розпочалися 24 лютого на території України», і «забезпечити, щоб будь-які військові або нерегулярні збройні формування, які можуть керуватися або підтримуватися нею, а також будь-які організації та особи, які можуть підлягати її контролю або керівництву, не вживають жодних заходів для сприяння військовим операціям».⁶⁵² Наказ не виконано досьогодні.

Наразі ЄСПЛ розглядає шість міждержавних позовів України проти Російської Федерації (за винятком одного, де позивачем виступила Російська Федерація). Ці справи стосуються різних подій, що відбувалися у відносинах між двома країнами з 2014 року, таких як незаконна окупація та анексія Криму (2014) або збиття літака авіакомпанії «Малайзійські авіалінії» МН17 (2014). 28 лютого 2022 року Україна звернулася до ЄСПЛ з проханням видати наказ Російській Федерації про застосування термінових тимчасових заходів у зв'язку з «масовими порушеннями прав людини, які вчиняються російськими військами в ході військової агресії проти суверенної території України». 1 березня 2022 року, ЄСПЛ задовольнив цей запит, наказавши Російській Федерації «утриматися від воєнних дій проти цивільних осіб і цивільних об'єктів, включаючи житлові приміщення, транспортні засоби швидкої допомоги та інші спеціально захищені цивільні об'єкти, такі як школи та лікарні, і негайно забезпечити безпеку медичних закладів, персоналу та транспортних засобів швидкої допомоги на території, яка перебуває під атакою або в облозі російських військ».⁶⁵³

Тимчасові заходи не були виконані, а майбутні рішення мають ще менше шансів на це, зважаючи на закон, прийнятий Російською Федерацією 11 червня 2022 року, який передбачає, що країна «не виконуватиме рішення Європейського суду з прав людини після 15 березня 2022 року».⁶⁵⁴ Закон є реакцією на виключення Російської Федерації з Ради Європи, у зв'язку з чим, 16 березня 2022 року Російська Федерація перестала бути зобов'язаною ЄСПЛ, хоча у ЄСПЛ залишається компетенція розглядати справи, пов'язані з подіями, що відбулися під юрисдикцією Російської Федерації, до 16 вересня 2022 року. У тій мірі, в якій ці справи стосуються порушень МППЛ у поточному конфлікті, висновки першої та другої місії можуть мати для них певне значення.

2. ОСОБИСТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Як перша, так і друга місія дійшли висновку, що є обґрунтовані підстави вважати, що воєнні злочини та злочини проти людяності були скоєні під час поточного конфлікту в Україні, переважно, хоча і не виключно, службовцями збройних сил Російської Федерації. Твердження про такі злочини вже почали розслідуватися та/або переслідуватися як на національному рівні, особливо в Україні, так і на міжнародному рівні в Міжнародному кримінальному суді (МКС). Також існує ініціатива щодо створення спеціального трибуналу для України.⁶⁵⁵ Оскільки цей трибунал, відповідно до

⁶⁵² МС, Твердження про геноцид відповідно до Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього (Україна проти Російської Федерації), розпорядження, 16 березня 2022 р.

⁶⁵³ Європейський суд встановлює термінові тимчасові заходи у заяві щодо воєнних операцій Росії на території України, прес-реліз ЄСПЛ, 1 березня 2022 року.

⁶⁵⁴ Федеральний закон № 183-ФЗ О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации и признании утратившими силу отдельных положений законодательных актов Российской Федерации, 11.06.2022, пара 7(а).

⁶⁵⁵ Див. Філіп Сендс, Використання Путіним військової сили є злочином агресії, *Financial Times*, 28 лютого 2022 р.; та Заява із закликом до створення спеціального трибуналу для покарання злочину агресії проти України, березень 2022 р., <https://gordonandsarahbrown.com/wp-content/uploads/2022/03/ Combined-Statement-and-Declaration.pdf>

наявних пропозицій,⁶⁵⁶ повинен мати юрисдикцію виключно щодо злочину агресії, він не обговорюється далі в цьому звіті, оскільки це не входить до мандату другої місії.

На національному рівні, Україна, зрозуміло, залишається найбільш активною у розслідуванні та кримінальному переслідуванні міжнародних злочинів та інших правопорушень, скоєних на її території та, здебільшого, проти її громадян. Як уже зазначалося вище (див. Розділ V.A.4), станом на 25 червня 2022 року Генеральною прокуратурою України зареєстровано майже 20 тис. кримінальних справ про злочини, передбачені міжнародним правом. 18 805 стосуються воєнних злочинів, 73 – акту агресії, 18 – пропаганди війни та 634 – інших.⁶⁵⁷ На ту саму дату в українських судах (у Києві та Полтаві) було винесено два судові вироки. Також було проведено розслідування міжнародних злочинів та інших правопорушень, вчинених на території України, і висунуто перші звинувачення в Російській Федерації, переважно щодо іноземців, які приєдналися до лав українських збройних сил (розділ V.A.4). Проблематичний характер судових процесів, проведених так званими Донецькою та Луганською народними республіками, вже висвітлювався в цьому звіті (розділи V.A.1 та V.A.4). Друга місія хоче ще раз повторити, що обов'язок розслідувати міжнародні злочини та притягувати до відповідальності винуватців не обмежується лише злочинами, вчиненими іншою стороною конфлікту.

Крім України та Російської Федерації, розслідування злочинів, скоєних на території України, розпочали ще декілька країн, які не є сторонами поточного конфлікту. Деякі справи стосуються злочинів, вчинених громадянами таких країн, які приєдналися до однієї чи іншої сторони конфлікту (іноземні бойовики,⁶⁵⁸ волонтери, які займалися мародерством⁶⁵⁹ тощо). Інші стосуються міжнародних злочинів, особливо воєнних, вчинених переважно військовослужбовцями російських збройних сил.⁶⁶⁰ Треті країни також залучаються до розслідування, яке проводять українські правоохоронні органи, наприклад, направляючи в Україну своїх судово-медичних експертів.⁶⁶¹ Крім того, вже наприкінці березня 2022 року була створена Спільна слідча група Польщі, Литви та України під егідою Євроюсту. Ця команда має допомогти Україні в зборі доказів

⁶⁵⁶ Там само.

⁶⁵⁷ Злочини, вчинені під час повномасштабного вторгнення РФ, Офіс Генерального прокурора України, 25 червня 2022 р., <https://en.gp.gov.ua/ua/>

⁶⁵⁸ Чеха судили за вбивства разом із проросійськими сепаратистами в Україні, *Radio Prague International*, 17 березня 2022 р., <https://english.radio.cz/czech-ried-over-killings-pro-russian-separatists-ukraine-8745077>

⁶⁵⁹ Двох чеських волонтерів підозрюють у мародерстві в Україні, *Czechia Posts*, 25 червня 2022 р. <https://czechia.postsen.com/news/15949/Two-Czech-volunteers-are-suspected-of-looting-in-Ukraine.html>

⁶⁶⁰ Див., наприклад, прокуратура Литви розпочала розслідування воєнних злочинів в Україні, *Reuters*, 3 березня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/lithuania-prosecutors-launch-ukraine-war-crimes-investigation-2022-03-03/>; Боян Панчевські, Німеччина відкриває розслідування щодо підозри у воєнних злочинах Росії в Україні, *Wall Street Journal*, 8 березня 2022 р., <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-ukraine-latest-news-2022-03-08/card/germany-opens-investigation-into-suspected-russian-war-crimes-in-Ukraine-bNCphaIWE30f2REN8BCi>; Польська прокуратура розпочала розслідування нападу Росії на Україну, *First News*, 1 березня 2022 р., <https://www.thefirstnews.com/article/polish-prosecutors-launch-investigation-into-russias-attack-on-ukraine-28331>; Іспанія розпочала розслідування «серйозних порушень» з боку Росії в Україні, *The Local*, 8 березня 2022 р., <https://www.thelocal.es/20220308/spain-opens-probe-into-serious-violations-by-russia-in-ukraine/>; Прокуратура Швеції розпочала попереднє розслідування військових злочинів в Україні, *Reuters*, 4 квітня 2022 р., <https://www.reuters.com/world/europe/swedish-prosecutors-open-preliminary-investigation-into-war-crimes-ukraine-2022-04-05/>

⁶⁶¹ Швета Десаї, Франція направляє групу в Україну для розслідування російських воєнних злочинів, *AA*, 11 квітня 2022 р., <https://www.aa.com.tr/en/europe/france-dispatches-team-to-ukraine-to-investigate-russian-war-crimes/2561103>; Даша Зубкова, Криміналісти зі Словаччини прибули в Україну для допомоги в розслідуванні російських воєнних злочинів, *Українські Новини*, 24 квітня 2022, <https://ukranews.com/en/news/852231-criminologists-from-slovakia-arrive-in-ukraine-to-assist-in-investigation-of-russian-war-crimes>

злочинів, скоєних на її території.⁶⁶² У Європейському Союзі європейський ордер на арешт можна використовувати як корисний інструмент для того, щоб винуватці міжнародних злочинів не змогли unikнути правосуддя, переїхавши до іншої країни ЄС. Європейський ордер на арешт зобов'язує держави ЄС арештовувати та передавати іншій державі ЄС осіб, підозрюваних у вчиненні певних тяжких злочинів, у тому числі «злочинів, які підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду».⁶⁶³

На міжнародному рівні, МКС, постійний суд, заснований за Римським статутом у 1998 році, має компетенцію розслідувати та переслідувати певні міжнародні злочини, а саме воєнні злочини та злочини проти людяності, вчинені на території України під час поточного конфлікту. МКС розглядає ситуацію в Україні на основі звернення, зробленого на початку березня 2022 року 41 державою-учасницею Римського статуту МКС.⁶⁶⁴ Хоча ані Україна, ані Російська Федерація не ратифікували Римський статут, МКС може діяти на основі цього звернення завдяки тому факту, що 9 квітня 2014 року та 8 вересня 2015 року Україна зробила дві декларації по Статті 12(3) Римського статуту, надавши МКС юрисдикцію щодо будь-яких злочинів, скоєних на її території з 21 листопада 2013 р. Прокурор МКС Карім А. Хан відкрив розслідування 2 березня 2022 р., і з того часу здійснив щонайменше два візити в Україну. На момент подання цього звіту, розслідування ситуації в Україні все ще триває, жодного окремого захисника ще не встановлено, жодних ордерів на арешт і жодних відкритих справ ще не було.

Під час візиту до Києва друга місія дізналася, що в українське кримінальне законодавство незабаром будуть внесені зміни для забезпечення співпраці між Україною та МКС.⁶⁶⁵ Таку поправку слід вітати, як і набуття чинності основною поправкою до Кримінального кодексу України, яка переглядає її текст, щоб зробити його повністю сумісним із Римським статутом МКС. Такий проект змін вже був ухвалений Верховною Радою України ще 20 травня 2021 року, але досі не підписаний Президентом Зеленським.⁶⁶⁶ Друга місія зазначає, що приведення українського законодавства у повну відповідність до Римського статуту МКС є бажаним, і що цей крок також сприятиме майбутній ратифікації Україною Римського статуту, що має розглядатися як один із юридичних пріоритетів держави.

VII. ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Друга місія в основному підтвердила висновки, зроблені першою місією. Вона виявила чіткі моделі серйозних порушень МГП, здебільшого з боку російських збройних сил, у багатьох сферах, щодо яких проводилося розслідування. Значну кількість мирних жителів було вбито або поранено, а цивільні об'єкти, такі як цивільні будинки, лікарні, об'єкти культурної спадщини, школи, багатоповерхові житлові будинки, адміністративні будівлі, пенітенціарні установи, водопостачальні станції та системи

⁶⁶² Євроюст підтримує спільну слідчу групу для розслідування ймовірних основних міжнародних злочинів в Україні, прес-реліз, *Євроюст*, 28 березня 2022 р.

⁶⁶³ Див. Європейський Союз, Рамкове рішення Ради 2002/584/ІНА від 13 червня 2002 року про європейський ордер на арешт і процедури передачі між державами-членами, стаття 2(2).

⁶⁶⁴ Заява прокурора МКС Каріма А. А. Хана Про ситуацію в Україні: отримання запитів від 39 країн-членів та відкриття розслідування, МКС, 2 березня 2022 р. Чотири країни приєдналися до звернення пізніше (у березні та квітні 2022 р.).

⁶⁶⁵ Інтерв'ю з представниками Міністерства юстиції України, в архіві авторів звіту. Див. *Закон України № 2236 Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом*, 3 травня 2022.

⁶⁶⁶ *Проект закону Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права*, 20 травня 2021.

електропостачання були пошкоджені або зруйновані в численних містах і селах. Масштаб і частота нападів невибіркового характеру на цивільних осіб і цивільні об'єкти, в тому числі на місцях, де не було виявлено жодного військового об'єкту, є достовірним доказом того, що воєнні дії велися російськими збройними силами, нехтуючи їх основним зобов'язанням дотримуватися основних принципів вибіркової, пропорційної та застосування запобіжних заходів, які являють собою фундаментальну основу МГП.

Сліди тортур і жорстокого поводження на трупах убитих мирних жителів також свідчать про нехтування принципом гуманності, яким має керуватися МГП у воєнних діях. Події в містах Буча та Ірпінь, які відвідала місія, є двома яскравими прикладами серйозних порушень МГП згідно Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, які є воєнними злочинами. Є інформація, що всі порушення, які змогла констатувати місія, розслідуються або будуть розслідуватися, а відповідальні особи, якщо їх буде виявлено та заарештовано, переслідуватимуться відповідними національними або міжнародними судовими органами.

Друга місія дійшла висновку, що під час конфлікту в Україні було суттєво порушено міжнародне право прав людини (МППЛ). Деякі з найбільш серйозних порушень включають умисне вбивство цивільних осіб, у тому числі журналістів, правозахисників або місцевих мерів; незаконні затримання, викрадення та насильницькі зникнення таких осіб; масштабні депортації мирного українського населення до Росії; різні форми жорстокого поводження, включаючи катування, що застосовувалися до затриманих цивільних осіб і військовополонених; недотримання гарантій справедливого судового розгляду; і застосування смертної кари. Більшість порушень, хоча і не всі, були скоєні на територіях, які фактично контролюються Російською Федерацією, включно з територіями так званих Донецької та Луганської народних республік, і в основному відповідальною за них вважається Російська Федерація. Місія виявила два нові тривожні явища, які не були включені або яким не приділено достатньої уваги в першому звіті, а саме створення та використання так званих фільтраційних центрів і тенденція Російської Федерації обходити свої міжнародні зобов'язання, передаючи затриманих осіб двом так званим Народним Республікам і дозволяючи застосовувати проблемні практики, включаючи застосування смертної кари.

Друга місія також підтвердила, що поточний конфлікт в Україні вкрай негативно вплинув на реалізацію економічних, соціальних і культурних прав, таких як право на освіту, право на здоров'я, право на соціальне забезпечення, право на їжу та воду та право на здорове довкілля. Цей вплив не обмежується випадками прямого порушення цих прав, а також є результатом загального стану руйнування та порушення надання життєво важливих послуг (освіта, охорона здоров'я, виробництво продуктів харчування тощо) в країні. Крім того, місія хотіла б підкреслити, що особливу увагу слід приділяти особам, які належать до вразливих груп, таким як жінки, діти, літні люди або люди з інвалідністю. Усі порушення МППЛ тягнуть за собою відповідальність відповідної держави. Крім того, найбільш серйозні з них можуть призвести до настання особистої кримінальної відповідальності за воєнні злочини та злочини проти людяності.

Друга місія поділяє сумніви, висловлені першою місією щодо того, чи російський напад на Україну сам по собі може кваліфікуватися як *«широкомасштабний або систематичний напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення»*, що створює контекст для злочинів проти людяності. Тим не менше, вона повністю підтверджує висновок про те, що деякі моделі насильницьких дій, які порушують МППЛ, і які були неодноразово задокументовані під час конфлікту, такі як цілеспрямовані вбивства, насильницькі зникнення або викрадення цивільних осіб, відповідають цій

кваліфікації, і що будь-який окремий насильницький акт такого типу, вчинений в рамках такого нападу та з усвідомленням цього є злочином проти людяності. Друга місія також зазначає, що такі моделі стали більш очевидними в період, який розглядається в цьому звіті.

Висновки цього звіту, як і в першому звіті, є попередніми. Це пов'язано з обмеженим часом на підготовку цієї доповіді, триваючим характером збройного конфлікту в Україні, складністю ситуації в Україні, великим масштабом заявлених порушень, зловживань і злочинів, скоєних там, а також труднощами, властивими збору доказів у такій ситуації. Тим не менше, друга місія змогла виявити певні тривожні моделі поведінки, які потребують подальшого дослідження та розгляду компетентними національними або міжнародними органами. Друга місія переконана, що *Незалежна міжнародна слідча комісія по Україні* (НМСКУ), створена Радою ООН з прав людини, зможе в рамках свого річного мандату провести глибокий аналіз ситуації в Україні. *Міжнародна гуманітарна комісія з встановлення фактів* (МГКВФ) могла б результативно доповнити роботу органів ООН та ОБСЄ, якби Україна та Російська Федерація погодилися скористатися її послугами. Питання відповідальності держави повинні розглядатися Міжнародним судом, ЄСПЛ або іншим судовим органом. Питання індивідуальної кримінальної відповідальності мають розглядатися і вже розглядаються національними судами в Україні, Російській Федерації чи третіх країнах, або МКС, завжди з повним дотриманням гарантій справедливого судового розгляду.

**Коментарі України до звіту місії експертів,
утвореної з метою вивчення порушень міжнародного права
і права прав людини, воєнних злочинів та злочинів проти людяності,
вчинених під час агресивної війни Росії проти України**

1. Беручи до уваги положення розділу VI.B.2 Звіту [стор. 112-114], важливо зазначити, що 25 квітня 2022 року Офіс прокурора Міжнародного кримінального суду став учасником Об'єднаної слідчої групи (далі – ОСГ) з розслідування злочинів, скоєних під час збройної агресії проти України, до складу якої входять Україна, Польща та Литва. Естонія, Латвія та Словаччина стали членами ОСГ 30 травня 2022 року. Водночас, для того, щоб створити правову базу для співпраці з Міжнародним кримінальним судом та привести її у відповідність до положень Римського статуту, Законом України від 3 травня 2022 року № 2236-Х «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України шляхом доповнення новим розділом IX² «Особливості співпраці з Міжнародним кримінальним судом».

2. Важливо наголосити, що всі іноземні громадяни та особи без громадянства, які беруть участь у міжнародному збройному конфлікті на стороні України у складі Збройних Сил України, є законними учасниками бойових дій і захищені міжнародним гуманітарним правом, у тому числі, вони мають імунітет від притягнення до відповідальності за сам факт участі у збройному конфлікті. Питання проходження військової служби у Збройних Силах України іноземними громадянами та особами без громадянства регулюються Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу». Україна ратифікувала Міжнародну конвенцію про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців. Стаття 447 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за найманство.

3. *«Цей факт також ускладнює процедуру визначення точної кількості українців, які загинули в Криму. Під час зустрічі в Києві з Представництвом Президента України в Автономній Республіці Крим місії повідомили, що важко підтвердити, наскільки вірною є цифра у 48 загиблих українців на середину травня. Деякі інші загиблі можуть бути громадянами України, яким незаконно нав'язали російське громадянство».* [сторінка 25 Звіту]. **Коментар України:** за даними Представництва президента України в Автономній Республіці Крим, станом на липень 2022 року зі 108 кримчан, загибель яких внаслідок участі в бойових діях на материковій частині України у складі Збройних сил Росії було підтверджено, 57 були громадянами України. Встановлення точних цифр ускладнено тим, що частина загиблих може бути громадянами України, яким було незаконно нав'язано громадянство Росії, яке Україна не визнає, в той час як інші загиблі – росіяни, які незаконно проживали в окупованому Криму та Севастополі.

4. *«Під час візиту в Україну місії вдалося отримати інформацію від Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим про незаконний призов на строкову військову службу на тимчасово окупованих територіях (ТОТ) Криму».* [сторінка 32 Звіту]. **Коментар України:** згідно з повідомленням окупаційної адміністрації Криму від 4 липня 2022 року видано «Наказ про комісію з мобілізації громадян в Республіці Крим». Цей «наказ» також передбачає створення відповідних муніципальних комісій нижчого

рівня. Цей крок окупаційної влади свідчить про те, що Російська Федерація може готуватися до проведення незаконної мобілізації на тимчасово окупованій території АР Крим та у місті Севастополі. Водночас, з 2015 року призовні кампанії проводяться регулярно двічі на рік (навесні та восени). Призову підлягають чоловіки віком від 18 до 27 років. Станом на сьогоднішній день, окупанти незаконно провели 14 призовних кампаній, змусивши служити в збройних силах РФ близько 34 000 кримчан. 1 квітня 2022 року, окупаційна адміністрація розпочала 15-ту незаконну призовну кампанію. Всього Росія планувала призвати 134 500 призовників, у тому числі на ТОТ Криму та Севастополя.

5. *«З моменту вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року, Росію звинувачують у використанні мобільних термобаричних ракетних установок».* [сторінка 51 Звіту]. **Коментар України:** важливо зазначити, що російські збройні сили використовують реактивні системи залпового вогню, які здатні використовувати термобаричні боєголовки: «ТОС-1» («Буратіно») і «ТОС-1а» («Солнцепьок») під час нападів на українські міста. Це безпосередньо загрожує життю мирних жителів, враховуючи зону ураження та рівень невибіркового впливу такої зброї. Наприклад, площа, яку можна повністю спалити «Солнцепьоком» становить до 40 000 квадратних метрів, і це здійснюється повністю некерованими ракетами.

6. *«За даними ЗМІ, українські війська застосували касетні боєприпаси в Гусарівці Харківської області 6 або 7 березня 2022 року, коли Росія окупувала село».* [сторінка 50 Звіту]. **Коментар України:** від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України не зареєстровано жодного кримінального провадження за фактами застосування ЗСУ касетних боєприпасів, ракетних систем «Точка-У», або інших заборонених видів зброї.

7. *«Про інцидент, який стався в селі Вільхівка Харківської області 27 березня 2022 року...»* [сторінка 69 Звіту]. **Коментар України:** з 24 лютого 2022 року відкрито два кримінальні провадження за фактами можливого жорстокого поводження з військовополоненими. Одне з них – за фактом можливого жорстокого поводження з військовополоненими невстановленими особами у військовій формі 27 березня 2022 р. у Харківській обл.; друге – за фактом можливого жорстокого поводження з військовополоненими представниками добровольчого батальйону поблизу села Дмитрівка Бучанського району Київської області. Вживаються всі необхідні заходи для забезпечення всебічного та незалежного розслідування обставин цих кримінальних правопорушень, досудове розслідування триває.

8. *«Судові процеси у більшості отримали позитивні оцінки. Тим не менш, можна почути слова застереження, особливо в юридичних наукових колах. Викликає сумніви дотримання гарантій справедливого суду під час судів».* [сторінка 75 Звіту]. **Коментар України:** щодо права на справедливий суд і належний судовий процес щодо В.Шишимаріна, А.Бобікіна та А.Іванова, ми хочемо повідомити наступне. Кримінальним кодексом України встановлено, що обставинами, які пом'якшують покарання, є явка із повинною, щире каяття чи активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Беручи до уваги ці положення закону України, А.Бобікін та А.Іванов, надавши покази щодо обставин справи, сприяли розслідуванню інкримінованого їм

злочину. Відповідно, суд взяв до уваги таку поведінку підсудних та врахував її як обставину, що пом'якшує їхнє покарання. Що стосується В.Шишимаріна, то на стадії досудового розслідування він визнав свою провину в інкримінованому злочині лише після проведення більшості слідчих дій, які доводили його вину. На всіх судових засіданнях був присутній його захисник (адвокат В.Овсянников), слідчі дії щодо підозрюваного також проводились за його безпосередньої участі. Під час досудового розслідування та судового розгляду встановлено факти, які достовірно свідчать про те, що В.Шишимаріна не можна вважати військовослужбовцем, який виконував наказ командира. Призначене засудженому покарання відповідає санкції, передбаченій відповідною статтею, та відповідає ступеню тяжкості вчиненого з урахуванням наявності двох обтяжуючих обставин. Кримінальне законодавство передбачає можливість, за клопотанням засудженого, змінити встановлене покарання на строкове, із визначенням конкретного строку відбування покарання. Жодних скарг на неналежні умови утримання, катування чи нелюдське поводження не надходило ані від В.Шишимаріна, ані від його адвоката. Відповідно до законодавства України, особи, які тримаються під вартою, перебувають у залі суду за відповідним огороженням. Таке огороження, зокрема скляна кабіна, забезпечує необхідну ізоляцію підсудних, гарантований захист учасників судового засідання від протиправних дій підсудних, а також захист самих підсудних. Те, що підсудні перебувають за скляною перегородкою, передбачено українським законодавством і жодним чином не викликало упередженості суду. Безумовно дотримувалась презумпція невинуватості кожного обвинуваченого, забезпечувалось його право на захист і справедливий суд (наприклад, вироки щодо всіх засуджених були оскаржені їх захисниками). З огляду на вищезазначене, припущення про порушення презумпції невинуватості у Звіті є недостатньо обґрунтованими.

08 липня 2022